

INSTITUTUL DE ISTORIE UNIVERSALĂ

# REVISTA ISTORICĂ

**PUBLICAȚIE TRIMESTRIALĂ**

**SUPT CONDUCEREA LUI**

**N. IORGA**

BCU Cluj / Central University Library Cluj





# REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

SUPT CONDUCEREA LUI N. IORGA.

Anul al XXIV-lea, n-le 4-6.

April-Iunie 1938.

## Poporul românesc și Marea

— Conferință la Uniunea Navală —

de N. Iorga.

### I.

Doamnelor și domnilor, cuvintele așa de amabile care au fost rostite acum, mă fac să vă spun, la începutul chiar al acestei conferințe, să nu așteptați decît ce poate da cineva cu atît de multe ocupații și care a trebuit să se biruie oarecum pentru ca să răspundă la această chemare. Dar mă simt îndemnat să arăt ceva cu privire la însuși scopul pe care-l urmărește conferința.

Este, evident, o notă rea pentru societatea noastră, care știe așa de multe, că e așa de zgircită în ce privește sacrificiul bănesc, acela prin care se întemeiază, se întrețin și se dezvoltă instituțiile. Este înq̃tîl să spun că Statul român nu poate să găsească pentru scopuri așa de urgente mijloace imposibile. De alminteri, el nu poate să ajungă nici a îndeplini toate rosturile societății. Societatea trebuie să îndeplinească deci însăși unele rosturi care servesc la menținerea și apărarea ei.

Dacă societatea aceasta vrea să-și apere bine hotarele, ca și dacă vrea să aibă o dezvoltare economică potrivită cu numărul și însușirile locuitorilor, pentru aceasta ea trebuie să puie mina în pungă, astăzi, pentru ca, după cităva vreme, tocmai de pe urma sforțărilor și jertfelor pe care le-a făcut, să aibă dobînda sacrificiului la care a consimțit în primul moment.

S'a amîntit, cea ce știam de alminteri de multă vreme, — și am avut un sentiment de invidie față de vecinii noștri de peste Dunăre —, s'a înfățișat cazul Bulgarilor, cari au găsit imediat banii trebuitori pentru a-și face o navă-școală. Și mai ales cazul acela, — nu mai vorbesc de Cehoslovaci, a căror educație socială este admirabilă și cari pot servi de model tuturor națiunilor —, al Polonilor, cari și-au refăcut țara, și în împrejurări așa de grele, cu părți luate de la mai multe State, cu nevoia de ridicare

a claselor de jos, pe care nici Austriecii, nici Prusienii nu o avuseră în vedere în chip deosebit, s'a amintit ce au făcut Polonii în domeniul acesta și strălucitul rezultat al unei propagande care la noi cade prea adesea pe nisip.

Și, cum conferința aceasta rămâne să fie publicată și răspindită, poate și cu ajutorul Ministeriului Educației Naționale, în școli, țin ca acei cari vor fi sfătuiți, și oarecum siliți chiar, s'o cumpere, dintre elevii școlilor, să se oprească atunci când vor deschide cartea în rindul întâiu la aceste constatări atât de dureroase pentru noi și la îndemnurile pe care le adaug pe lângă dinsele. Partea aceasta chiar, ar trebui lucrată din nou și cu litere destul de groase, cel puțin așa de groase cum este obrazul oamenilor cari refuză țării lor orice fel de sacrificiu.

După aceasta se poate intra în însuși domeniul acestei conferințe.

## I.

Ceia ce mi se cere, după cercetările pe care am putut să le fac și după ce pot întrevedea ca alte cercetări pe care n'am avut vreme să le duc la capăt și pe care probabil nu le voi isprăvi niciodată, este fără îndoială un lucru foarte greu. Ar fi mai puțin greu pentru cineva care n'ar fi făcut asemenea cercetări și care n'ar întrevedea ceea ce întrevăd eu în momentul când mă înfățișez înaintea d-voastră, ca să vă spun cîteva lucruri care au scăpat poate atenției d-voastre și care s'au impus de multă vreme atenției și datoriei mele în cercetarea istoriei Românilor.

Este vorba de legătura pe care poporul românesc a avut-o cu Marea, și nu numai cu Marea, dar cu apele în general.

E bine să se vorbească într'o conferință publică de acest subiect, și iată de ce. Noi nu sintem incunjuțați din toate părțile de prietenii: poate că nu știm să le cerem, în orice cas nu le putem cerși și nu le putem dori dincolo de marginea intereselor noastre ca și dincolo de marginea demnității noastre. Noi nu sântem un popor simpatic: une ori ni s'a părut că am fost, dar de foarte multă vreme nu mai sântem de loc, și foarte multă lume se uită furios la noi, mai ales după ce am realizat, și nu în total, programul firesc al oricărui popor: de a stăpîni pămîntul pe care l-a avut din generație în generație și unde trăiesc în cea

mai mare parte cei mai mulți ai lui. De atunci privirile acestea se îndreaptă furioase împotriva noastră. Nu este aproape niciun lucru care să nu ni se tăgăduiască, în trecutul nostru. Toate valorile prezente, ca și toată legitimitatea existenței noastre, ca și toate aspirațiile pentru viitor, ni sînt refuzate cu o neînțelegere și une ori cu o brutalitate fără păreche. Și propaganda noastră, care se face de multe ori foarte rău, de persoane nepotrivite și într'o formă și ea nepotrivită, propaganda aceasta — nu prinde. Alții apără cauzele cele mai nedrepte și găsesc pretutindeni sprijinitori, — n'am decît să pomenesc propaganda ungurească neîntemelată și care este făcută cu o stingăcie și o perfidie asiatică menite să desguște pe oricine, dar care cu toate acestea găsește sprijinitori oriunde.

Prin urmare și în acest domeniu al nostru, al legăturii noastre cu apele, noi sîntem tăgăduiți, ofențați. Ni se spune că Dunărea nu este a noastră, că în apele noastre, în marginea apelor noastre, noi am avut înaintași, cari au decît mai multe drepturi decît noi. Se caută dovezi și în vocabulariul nostru. Unii dintre critici știu numele peștilor noștri, alții nu le știu, dar, ori de le știu, ori de nu le știu, se spune că toți peștii aceștia sînt desemnați cu nume slave, — care într'adevăr există, dar își au explicația —, iar conclusia este că noi n'am fost lingă ape, de oare ce peștii îi numim cu nume care nu vin din vechiul nostru patrimoniu lingvistic roman.

Se adaugă că uneltele de pescuit sînt și ele numite cu nume străine și prin urmare aceasta însemnează că noi am trăit undeva unde nu era altă apă decît nu mai apa de ploale și apa ieșită din topirea zăpezii. Și o să examinăm aici temelia pe care o poate avea o astfel de aserțiune, îndreptată vădit cu dușmănie împotriva noastră.

Țin să spun și cine este acela care, în privința aceasta, a fost mai pornit împotriva Românilor. E un învățat de la Sofia care se chiamă d. Mutafciiev. Aș adăugi că numele domniei sale nu poate fi considerat ca fiind cel mai autentic nume bulgăresc, pentru că vine de la „mutafci“, care este un termen turcesc. De alminterea, d. Mutafciiev. e un om învățat: a făcut bune studii de bizantinologie și a căpătat laude și din partea aceluși tineret de istorici de la noi care este foarte bucuros de cite ori mi se aduce mie o șignire de un străin, pentru ca să iea în brațe pe acest străin, așa încît și d. Mutafciiev a avut un certificat de la

această nouă școală istorică, atât de simpatică, mai ales, și de nobilă în ce privește atitudinea față de predecesori.

Dar d. Mutafciiev e de sigur un om cu multe însușiri, care-și are merite. D-sa a publicat, nu de prea multă vreme, o carte în propria sa limbă bulgărească și după aceea a tradus-o în franco-bulgărește, sau în bulgaro-franțuzește, cu ajutorul unei domnișoare care de sigur știe mult mai mult limba franceză decit autorul și se pare chiar că știe mai multă bună cuviință, pentru că anumite grosolănii față de noi sint estompate; tonul traducătoarei a introdus o oarecare politeță de care tonul autorului nu era capabil.

D. Mutafciiev, asupra căruia mă veți ierta că am zăbovit așa de mult, ne înlătură deci cu desăvîrșire de la Mare. De la Marea care trăfește așa de mult în poezia și conștiința noastră și care este așa de mult legată de tot felul nostru de a gândi și de a simți în tot trecutul nostru.

Singur acest atac al d-lui Mutafciiev și încă m'ar îndemna să examinez argumentele pe care d-sa le aduce împotriva permanenței noastre pe locul unde ne găsim. Pentru că acesta este scopul cărții: să strecoare că noi nu avem drept la solul acesta, de atâtea ori stropit cu singe, pe care ne găsim și, în același timp, să arăte, ceea ce i se pare foarte ușor, că sintem „singurul popor de pe lume care nu avem un trecut“, singurul popor de pe lume complet lipsit de istorie. Toți îl au, noi nu-l avem, din cauza nevredniciei noastre. Puși în împrejurările cele mai favorabile, n'am știut să scoatem nimic din aceste împrejurări.

Și iată că acest atac mă îndeamnă să cercetez unele aserțiuni și să le înlocuiesc prin ceea ce mi se pare mie că este o siguranță.

Dar, evident, tot ceea ce pot spune nu reprezintă atât o afirmație bine clădită pe linii de doctrină istorică, ci mai mult un program. Sint conferințe care presintă numai concluziile altora, dar cred că se pot admite și conferințe de acestea care să presinte un program pentru alții, atunci cind acela care înfățișează programul n'are nici vrîsta, nici timpul pentru a duce la capăt aceste cercetări.

Iată sensul în care cred eu că s'ar putea urmări problema, după o metodă care ar fi foarte folositoare pentru toate domeniile vieții noastre în trecut și pentru tot ceea ce poate ieși în present din cunoștința mai bună a acestor domenii.

Va fi vorba de apele noastre de tot felul, cele care stau, cele care se mișcă și, pe de alta, de partea din poporul nostru care se găsește în marginea acestor ape. Și este întrebarea *dară a fost totdeauna acolo și dacă, fiind acolo, a știut să tragă foloasele ce se puteau trage din aceste ape.*

În felul acesta, rostul conferinței este bine definit de la început. Chiar astăzi, gândindu-mă la această conferință mai mult decât pregătind-o, mi-au căzut supt ochi câteva rânduri ale marelui istoric frances, atât de legat prin simpatie și prin unele studii, prin unele publicații, de noi, în anii romantici de la 1848 și după această dată, Michelet, care s'a gândit cândva, la 1851, și o spune într'o scrisoare către Costachi Rosetti, la ceea ce sânt pe cale să recomand acum și a indicat sensul care cred că trebuie avut în vedere în aceste studii viitoare.

El cerea lui Rosetti să-i dea știri cu privire la poesia populară românească, intru cit această poezie populară poate să aibă o legătură cu Dunărea, — căci pe dinsul îl interesează Dunărea în rindul întâiu, dar toate riurile noastre nu sînt decît un mijloc de a hrăni și întreținea Dunărea: dacă voiți, Dunărea merge, prin apele care i se dau, până la cele mai depărtate mici izvoare din munte, de unde pleacă riurile cele mai mari; este un fel de Dunăre concepută mai larg, cu tot ce intră în alcătuirea ei. Nu se poate vorbi de Dunăre fără de riuri, cum nu se poate vorbi de riuri fără de Dunăre.

Nu se poate vorbi, adaug eu, nici de Mare, considerînd Dunărea ca un riu închis. Dunărea este un riu deschis și, anume, noi avem deschizătura acestui riu. Doar toată istoria flotei bizantine, toată istoria flotei turcești, care nu este decît imitația flotei bizantine, ni arată un lucru, că între Dunăre și între Mare este legătura cea mai firească: se trece din una în cealaltă. Corăbiile turcești veniau pe Marea Neagră și pătrundeau pe Dunăre până foarte sus. Dacă nu mergeau, natural, până acolo unde acum s'a făcut trecătoarea aceea, cu atita sforțare de tehnică și cu atita cheltuială, de la Porțile de Fer, dar ajungeau până la Nicopole, de ex., până unde au mers, la 1445, corăbiile cruciaților: cele franceze ale ducelui de Burgundia și ale Venețienilor, în serviciul Papei, atunci cînd pe malul nostru era Vlad Dracul cu fiul lui, cari participau la această cruciată și încercau tunurile Francesilor așa de mult, încît de jur împrejur toți servanții au fost sfărîmați

în bucăți. Și cu această ocazie se vede legătura, așa de firească, între Mare și Dunăre, și Turcii s'au folosit neconținut, în toate războaiele lor, de această legătură.

Dar, încheind o așa de lungă parentesă, iată ce spune Michelet, în această scrisoare, pe care o dă un profesor francez care a fost la noi mai multă vreme și a păstrat interes pentru studiile de istorie românească, d. Paul Henry, în cartea sa: „*L'abdication du Prince Cuza*“:

„Nu există oare și poezii ale riului însuși, cintece ale luntrașilor ș. a. m. d., cîntînd unitatea Dunării, *geniul și sufletul ei*“?

Pe dînsul îl preocupă deci Dîunărea ca o ființă vie și viața aceasta trece apoi în Mare.

„Aș vrea“, urmează Michelet, „ca în aceste deosebite melodii să prind plîngerea și suspinul marelui fluviu prizonier“.

Michelet era un om de formule fericite și, de sigur că aceia ce spune el aici, în această scrisoare, represintă una din formele cele mai frumoase de intrupare a unui gînd în legătură cu ce numim astăzi geo-politica sau antropo-geografia.

În sensul acesta: rîurile vii, Marea înviată prin apele care vin din rîurile noastre, iar noi concepuți ca un popor viu, care ne găsim în legătură cu această viață, este va fi și această conferință.

## II.

La început, aș face o observație în ce privește criticele aduse de d. Mutafciiev permanenței noastre, pe care noi o pretindem și pe care el o tăgăduiește, și în domeniul acesta al apelor. Este foarte adevărat, cum spune, că peștii noștri se numesc cu nume slavone și că uneltele nu sînt humite cu nume împrumutate de la Romani.

Ar fi de ajuns, totuși, a spune că avem *mare, riu, lac*, care, acesta, nu este un nume adoptat mai tîrziu ca neologism, căci altfel n'ar fi acea locuțiune: „cade cineva din lac în puț“, iar aceasta însemnă că „lac“ e un vechiu termen românesc. Ar fi de ajuns să ne oprim asupra numelui de *corabie* și de *corăbier*, care vin din limba grecească veche, bizantină. Ar fi de ajuns să semnalăm *luntrea*, care se găsește pe lîngă alte unelte de plutit, care n'au nume venind din vechimea română, și *punte*, pentru ca să se vadă că noi de la Romani am moștenit un ansamblu de cuvinte,



un vocabulariu întreg, care este legat de domeniul acesta al apelor. Și deci nu s'ar potrivi să avem pentru forma apelor, pentru mijloacele de plutire, de la „luntre“ până la „corabie“, nume care vin din vremea romană și, pe de altă parte, să admitem că peștii aceștia, cari sînt lunecoși, ni scapă din mîină și aleargă imediat către represintanții mai mult sau mai puțin autentici în materie de slavism ai vecinilor de dincolo de Dunăre, pledînd pentru tesa contrară.

Cine caută totdeauna în originea numelor originea lucrurilor, nu bagă de samă că este de ajuns ca, într'o transmisie de nume dintr'o generație în altă, să se intercaleze o tehnică nouă sau un comerț nou, pentru ca numele însuși să se schimbe. De ex. noi avem, pentru veșmint, o mulțime de nume care vin, fără indoială, socotînd și cămașa, pe care poporul nostru a avut-o totdeauna — și nu toate popoarele au avut cămașa zi și noapte: în miniaturile din evul mediu se poate vedea că regele, regina, prinții, dormiau goi și în Italia până în secolul al XVIII-lea se dormia pe alocūrea în pielea goală —, de la Romani, dar avem și o cantitate enormă de nume care sînt de la croitorii străini și de la străinul care vinde articole de modă. Prin urmare este de ajuns ca, la un anume moment, să fi apărut în părțile noastre, nu numai decît în calitate de cuceritori, ci și în calitate de auxiliari economici, aș zice, oameni cu unelte mai bune ca ale noastre, voloc, plasă ș. a. m. d., pentru ca numele uneltelor mai bune să înlocuiască numele uneltelor mai proaste. De ex., înainte de a se fi imprumutat în Apus de la Croați un anume fel de legătură de gît, nu se poate crede că oamenii umblau cu gîtul gol. Cravată vine de la croatul *Krabate*, — în Bucovina s'a încercat altă formă gît-legău, rudă cu *nas-suflete* pentru batistă. Însă n'are decît să observe cineva admirabilele împodobiri de gît ale Francesilor de pe vremea lui Richelieu, *fraisele* de atunci, pe care și ei le luaseră de la Spanioli: o întreagă operă de dantelă migăloasă și elegantă. Și supt ochii noștri anumite articole de negoț, venind din alte părți, li-au schimbat unor anume obiecte numele.

Dacă, de ex., mine ar fi un puternic comerț engles sau american de modă la noi, s'ar întîmpla foarte ușor ca numele luate de la Francesi în domeniul acesta să fie înlocuite cu numele impuse de aceștia alți negustori. În privința aceasta, ne-am putea gîndi și la confuziile ce se petrec în mîntea așa-numiților Ladini din

Elveția și din Friulul italian, unde omul nu mai știe care este cuvântul rumân și care cuvântul german sau italian pentru obiectele ce i se imbie. Dar, iată, mingea noastră veche este expusă în momentul de față să dispară din vocabulariul obișnuit, ca să fie înlocuită cu termeni englezești cari se potrivesc ca nuca în părete, dar pe cari i-am adoptat în același timp cu felul de a bate mingea altfel decît cu mina, — cu piciorul, cu cotul, fie și cu nasul.

Peștele se numește cu un termen latin. Prin urmare, dacă este un termen latin pentru pește, iar tot restul e adus în legătură cu tehnica și comerțul, nu rămîne decît ca din grămada de nume slave să tragem neapărat conclusia că a trebuit doar să luăm lucruri pe care nu le cunoșteam înainte.

Și mai este încă un exemplu și un punct foarte interesant de cercetat, care n'a fost observat până acum. Se știe că în jurul lacului Snagov se păstrează o mică lume de pescari foarte simpatcă. Și oamenii aceștia întrebuințează termeni de origine slavă, de și unii dintre dinșii s'au prefăcut cu desăvîrșire în românește. Dar iată că, nu știu supt ce influență, la un moment dat au apărut acolo Lipovenii din Deltă: s'a crezut că este mai bine să se întrebuințeze acești Lipoveni în locul pescarilor de acolo, de și Lipovenii mi-au părut mult inferiori pescarilor noștri, ca inteligență. Dar, dacă ar fi rămas Lipovenii, era foarte posibil ca o mulțime de lucruri aduse de ei să se cheme și de Romîni tot pe rusește, dar aceasta ar fi însemnat numai că niște tehnicieni au venit acolo odată cu lucrurile și cu obiceiurile lor, iar, împreună cu ele, numele. Sau, dacă ar fi venit un mare ne-gustor din Apus, care ar fi creat distincții în ce privește felurile peștilor, pe care noi nu le observăm, și ar fi păstrat pentru ele numele de acasă, atunci e evident că numele *acestea* s'ar fi impus. Iată cea ce mi se pare cu desăvîrșire luminos.

Dar am putea scoate noi argumente pentru permanența noastră în domeniul apelor și de aiurea. Toată lumea știe că la Turtucaia —, care poartă un nume de origine turanică, căci Tutracan al Bulgarilor este mai vechiu decît Turtucaia al nostru, cari ne-am gîndit poate la *turturele*, ca un popor poetic ce sintem și căruia-i place eufonia, — sint pescari ai noștri din foarte vechi timpuri. Viața lor însă n'a fost cercetată în toate tradițiile, în toate rosturile, până acum. S'ar putea face o lucrare întreagă

despre pescarii de la Turtucaia. Totdeauna au fost ei acolo? Au venit cumva de aiurea? Nu se păstrează oare acolo cuvinte pe care noi nu le știm, obișnuințe deosebite de cele de aiurea?

Dar este de ajuns să se găsească un astfel de centru românesc al pescuitului pentru ca să spunem că pe Dunăre am avut o foarte mare vechime și o permanență de mai multe veacuri.

La gurile Dunării este adevărat că sint acei Lipoveni, dar trebuie să se știe și de cind sint ei acolo. Ei sint schismatici ruși: atunci cind Petru-cel-Mare a schimbat caracterul Bisericii rusești și a introdus forme care nu corespundeau cu trecutul, o parte dintre Ruși s'au ținut tot de religia cea veche; ei deci sint staro-vierți, oameni de „credință veche“, cari nu puteau să rămie în Rusia și au emigrat deci din locurile cele vechi în secolul al XVIII-lea. Dar, înainte de a veni Lipovenii în Deltă, cine putea fi acolo? De sigur că anumite elemente grecești, care s'ar putea urmări și în urmașii, cari nu mai fac pescărie astăzi, ai Grecilor de odinioară. Pentru că așa-numiții Găgăuți nu sint Cumani, ci, cum se vede după figura lor, descendenții populațiilor grecești, foarte numeroase, care se găsiu odată pe tot malul Mării Negre, căci altfel s'ar întreba cineva cum, din toți Grecii aceștia, așa de mulți, n'a mai rămas nimic. Cind constată cineva o populație foarte numeroasă care de la o vreme nu mai există, trebuie să admită că în cei de astăzi se păstrează oamenii de odinioară, a căror dispariție violentă sau emigrare nu se poate admite. Să nu uităm apoi că Vilcovul slav, al cărui nume vine de la *vîlc*, lup, e numai traducerea bizantinului, poate elenicului Lykostomon. gura Lupului, transmis prin Genovesi.

Iată în ceia ce privește vechimea noastră în aceste părți.

Dar mai este un argument. Dacă se duce cineva aproape de București, la Lehliu, nume care nu înseamnă decît „Polonul“ cu un cuvînt turcesc, — așezare cu totul nouă, — și dacă înaintează în părțile acestea de către Mostiște, ce vede? Vede lacuri care în momentul de față aproape nu se întrebuițează, dar cercetările care se fac de preistorieni arată pretutindeni acolo, și nu numai acolo, dar de-a lungul tuturor riuilor noastre și în toată valea Dunării, poate mai mult la noi decît la Bulgari, — ceia ce se explică foarte ușor, pentru că în Bulgaria malul este înalt și stîncos, pe cind la noi rămîne jos, cu inundații permanente și bălți —, o *străveche viață de pescari strămoși ai noștri*.

Și adaug că e curios cum d. Mutafctev, care vine din locurile fără bălți, tăgăduiește permanența în acest domeniu al Rominilor, cari numesc „Baltă“ tot șesul Dunării. Dar, oriunde există ape, oriunde există bălți de acestea, ele hrăneau populațiile de odinioară, cum o arată pentru Vestul Ardealului un studiu recent al d-lui Martin Roska, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*; astfel de populații jucau rolul principal în acele timpuri și ele au creat și sistemul de locuință; au avut firește creația și în domeniul uneltelor, acești inaintași ai noștri.

Și acum în urmă, într'o carte recentă a d-lui Barbu Slătineanu despre *ceramica românească*, se afirmă cu dreptate că toată olăria de acum nu este decit continuarea ceramicii din acele timpuri: olăria de astăzi reproduce formele și mijloacele de împodobire ale olăriei de atunci. Tracii din regiunile acestea sint deci nu numai strămoșii ființii noastre fisice, dar, în același timp, cîitorii întregii noastre culturi populare, și în această cultură se cuprinde fără îndoială și pescăria, cum o dovedește faptul că acești strămoși se așezau de preferință în asemenea locuri. Toate drumurile care se urmează acum, trecînd tocmai prin regiunea aceasta cu lacuri, sint tărîmuri preistorice; pe unde umblă Măcanul astăzi, umbla păstorul din acele timpuri, dar unde nu mai este pescarul în timpurile acestea, era odată pescarul care-și îndeplinea rosturile acolo.

### III.

Acum, mai sint două lucruri pe care aș vrea să vi le înfățișez. Întăiu, în numele care se dau Dunării, este evident, o asemănare și cu numele germane, dar și cu numele slave ale fluviului: în Rusia se găsește Donul, Duna, Dunaieșul. Avem a face deci cu un nume care, dacă se află și la Germani și la Slavi și la noi, aceasta însămnă că nu este nici de la Slavi, nici de la Germani, iar noi n'a trebuit să-l luăm nici de la unii, nici de la alții. (Re) de la sfîrșit își găsește explicarea poate într'un anumit fenomen general de limbă românească, ca în finala supletivă din unele versuri populare. Problema nu este lămurită, fiindcă filologii sint de o ingeniositate extraordinară, — de altminteri ca și istoricii —, și, acolo unde nu se găsește o siguranță, ei revin neconținut, căci nimic nu paslonează mai mult pe om decit baterea apei în piuă, ocupația cea mai rentabilă supt raportul științific.

Dar, în afară de numele Dunării, asupra căruia mi-am îngă-

duit să insist puțin, în afară de numele general al râului, în afară de numele special al fiecăruia din cursurile și depozitele de apă mai este o întrebare, dar una pe care o putem, iarăși, lămurii prin prezența momentană a unui element străin. Sint râuri: Ialomița, Ilfovul, Bistrița, Moldova, toate slave, dar, alături de numele, slave, avem nume turanice: Călmățuiul Dăsnățuiul, ș. a. m. d., care toate acestea trimesc, ca și numele lacurilor din Basarabia-de-jos, la Turanieni. Dar nimeni nu va spune că a fost vre-odată o populație covârșitoare turanică în aceste locuri. Deci același lucru se poate spune și pentru numele slave de riuri, care sint foarte neted deosebite pe hartă; este o regiune de nume slave și alta de nume turanice. Și s'a observat un lucru aiurea, la Albanesi. Nu se poate spune că Albanesi au căzut din cer, dar Albania este plină de nume slave. Și, tot așa, nu se poate spune că Grecii vechi au dispărut: n'are decit să se uite cineva la dinșii ca să vadă că vechea rasă se păstrează în cea mai mare parte, dar o largă parte din teritoriul Greciei este acoperită de nume slave. Aceasta vine oare din faptul că Slavii sint autohtoni? Explicația o dau anumite condiții de viață. Este de ajuns ca o năvălire să cucerească o generație, pentru ca fiii, crescînd în atmosfera cuceritorilor, să uite numele pe care le dădeau părinții lor. Și atunci nu era lucrul scris, ca acum, ci ajungea să lipsească o transmisiune de câțiva ani pentru ca numele să se schimbe. Iar la Greci explicația este foarte ușoară: ei s'au închis în cetăți, ceilalți stăpinind tot restul țării. Aceștia s'au dus, și atunci Grecii au ieșit din cetățile lor și, lucrînd și restul țării, l-au luat cu numele date de predecesori.

Iată explicația, ce mi se pare cu neputință de răspins, pentru numele slave ale riurilor noastre.

Eu cred necesar pentru cunoașterea dreptului ce avem asupra pămîntului nostru să înceteze odată interpretarea defavorabilă nouă care se dă cu privire la aceste nume. Dacă s'ar găsi numai nume slave, ar fi mai ușor pentru aiversarii noștri să argumenteze, dar, odată ce avem și nume turanice, e altceva. N'a fost, cum spuneam, niciodată o permanență turanică și totuși avem o mulțime de nume care sint turanice, netăgăduit.

Dar cred că e interesant să vorbesc aici, fiindcă este vorba de întreaga problemă a pescuitului, și de numele apelor stătătoare la noi.

Am constatat de la început că „lac“ vine de la Romîni, și aceasta are o mare valoare, căci înseamnă că am avut totdeauna cunoștința lacului. Aceasta, ca și în ce privește Marea însăși chiar cînd n'am putut ajunge la dînsa, — și voiu arăta la sfîrșit cînd și cum am ajuns în sfîrșit la Mare. Am spus că din caracterul latin al cuvîntului de „lac“ este vădit că din generație în generație s'a păstrat legătura noastră cu aceste ape stătătoare, care au avut, cum nu e în momentul de față, o foarte mare importanță. Căci noi am părăsit marele rol al lacurilor și heleșteelor în timpurile din urmă, cînd ne-am aruncat sălbatec la plugărie, pentru ca marii proprietari să ciștige bani din agricultură și să-i cheltuiască la Paris, Nița sau Monte Carlo. Cum ne-am abătut asupra pădurilor și asupra islazurilor, așa că marea cultură de vite a dispărut, ne-am aruncat și asupra vechilor heleștee de odinioară, care erau o binefacere. Și problema pescuitului la noi nu este în legătură numai cu peștele de Dunăre, ci și cu pescuitul de coastă, pe care îl ignorăm, și poate că ar fi bine să aducem oameni din Olanda, cari să învie ceia ce se făcea odinioară pe vremea Grecilor. Doar monedele de la Tomi înfățișează niște delfini; și nu numai delfinii, ci și peștii care se mînceau aveau la Grecii un rol foarte mare. Pe atunci nu se făcea agricultură în Dobrogea: treceau neconținți barbari și, pînă veniau Tracii de dincolo de Dunăre cu carăle de griu, trebuia ca oamenii să se hrănească din pește, cum, de alminteri, și în Scitia anume locuitori se numeau Ihtiofagi, adică „Mîncători de pește“. Eu însumi am asistat în copilărie la pescuitul în heleștee; era acolo o bogăție neînchipuită: cine arunca volocul, îl scoteau plin.

Era odată și „tezerul Dorohoiului“, de care e legată o legendă; un oraș scufundat, și noaptea se auziau clopotele de la orașul acela. Este, de altfel, și o întreagă poezie a apelor la noi, care se poate pune alături de poezia Slăvilor. Cea mai frumoasă bucată scrisă de d. Sadoveanu este „Știma lacului“, vedenia aceia care poate fi o închipuire sau o prezență vie, dar omul de lingă lac a ajuns să vadă apropiindu-se de dinsul această frumoasă închipuire sau realitate.

Se știe că Domnia Moldovei s'a organizat în chip mult mai înaintat și mai gospodăresc decît a Țării-Românești. Moldova a fost întemeiată de cavaleri și stăpînită de boieri, pe cînd Țara-Românească a fost clădită pe vechea așezare țărănească, iar bo-

ierimea, mult mai multă și mai mărunță, n'a început aici, ca în Moldova, cu creații mari. Cetățile de aici, din jos, nu erau nimic pe lângă zidurile de piatră pe care le are Moldova; în țara aceasta din urmă așa-numitele ținuturi de odinioară erau pătrate, fiind făcute cu voia Domnului, în jurul cetății (Românul este pătrat, ca și Iașul, Botoșanii, Dorohoiul: de aici se vede că sînt lucruri voite, neavînd a face cu județele, de forme deosebite, tradiționale din Muntenia). *Dar acestea sînt asezate după ape.*

*În fond, toată viața noastră trecută a fost orînduită așa, după ape. Sînt Olteni, Jieni, Argeșeni, Sireteni, Pruteni. Înainte de a exista Statul, era deci așezarea determinată de riu, și până astăzi, — ceia ce dovedește importanța riului la noi —, ca să înțelegi rostul județelor țării noastre, nu trebuie să le iei pe linia orizontală, ci pe cursul însuși al riului. Pe acest curs, același costum, aceleași cintece, aceleași povești, aceleași elemente de viață materială și morală.*

Dar, dacă este așa, și așa a fost prin toate locurile unde erau strămoșii noștri tracii, atunci cum vine cineva să ni denege dreptul, nouă, a căror viață mai veche este sprijinită tocmai pe cursul apelor, — apele creînd formele politice —, acest drept, doar e pentru nomenclatura de bucătărie a peștilor și o nomenclatură tehnică a uneltelor.

Dar, cînd s'a întemeiat Moldova, s'au adus specialiști pentru heleștee.

Avem mai multe nume pentru apele stătătoare. În ce privește balta, „baltă“ nu înseamnă numai o baltă mărgenită, ci o regiune întreagă, din care cauză Mocanii se duc la „Baltă“, și toată partea de jos a țării este „Baltă“. Ungurii au împrumutat, de altfel, și ei de la Slavi *balta*, pentru că numele lacului Balaton nu este alta decît tot același lucru. Iar, afară de aceasta, avem: *iez, iezer și heleșteu*, acesta adus de Unguri de pe vremea lui Ștefan-cel-Mare, care a fost mai bun gospodar decît Statul constituțional. Ștefan a adus specialiști de aceștia, cari au făcut heleșteiele. *Tău* este de aceeași origine, de la *tó* unguresc.

Prin urmare noi nu avem numai străvechi tradiții în ce privește lucrurile care vin de la Romani, dar avem, pe lângă aceasta, o întreagă clădire gospodărească cu elemente aduse și din străinătate. Așa pentru viile de la Cotnari se aduceau nu numai Unguri, dar și Germani, cari știau cum să cultive vița de Tokaj, și

urmașii lor, un Alciner, un Frincu, există și până acum în Cotnari, — existau, în orice cas până în secolul al XVIII-lea, și n'are decit să se uite cineva la dinșii ca să recunoască tipul vechilor Germani aduși în secolul al XV-lea și al XVI-lea. Iar Petru Rareș avea pircălab acolo pe unul Grigore Rosenberger, care a fost trimis de dînsul și în solii.

#### IV.

Acum se pune întrebarea : cînd am ajuns noi la o politică a apelor ? Am ajuns din vremile Celeiului cu pescăriile secolului al XIII-lea, dar măcar de cînd s'a întemeiat Brăila, care odinioară nu era decit un sat, satul unui moș pe care-l chema Brăilă, după Brae, ca și în Brăiescu, Brăiloiu : sufixul acesta *ilă* este foarte întins, până la Păsărilălungilă din poveștile lui Creangă. La Brăila înainte de 1400 veniau corăbiile mari, acele *Kokken* de care vorbește Bavaresul Schiltberger cu un nume care a trecut de la Italiani, *coche*, la Germani. Prin urmare, pe la 1360-1400 era acolo un mare negoț, care venia de pretutindeni de pe țărmurile Mării Negre, negoț care, de alminterea, nu este decit continuarea negoțului grecesc de pe vremuri.

Între coloniile grecești și între tot ce s'a făcut de la Brăila noastră până la Odesa Rușilor și mai departe de Odesa la Răsărit nu este decit aceeași formă care revine.

Am intenția, dacă împrejurările nu mă vor reținea aici, ca, în August, să vorbesc la Congresul istoricilor, de la Zürich, despre „permanențele istorice”, care înseamnă lucruri ce nu s'au schimbat, sau lucrurile care au dispărut și revin. Toată istoria este plină de fantoma lucrurilor care au fost. Noi trăim acum în realizarea făcută de fantoma Daciei și de fantoma lui Mihai Viteazul : România Mare, noua Dacie n'au făcut-o diplomașii și nici marii strategii, ci au făcut-o fantoma lui Decebal și a lui Mihai, cu sacrificiul acelor cari, fiind mai puțin învățați, ascultă mai bine de îndemnul fantomelor, de care învățații nu ascultă totdeauna.

Deci prin secolul al XIV-lea și al XV-lea s'a refăcut ordinea de lucruri elenică în jurul Mării Negre, și, natural, cînd se reface o ordine de lucruri, se lucrează cu urmașii acelor cari odinioară au avut-o, chiar dacă urmașii aceștia vorbesc altă limbă și poartă alt nume. Noi ne-am substituit lor de la sine, și sîntem datori să ne substituim cu mult mai mult, în puterea dreptului pe care ni-l dă geografia noastră, căci ea ni-l poruncește, ni-l impune ;



să ne substituim, pentru că nu mai sint alții care s'o poată face, în regiunea unde a fost odinioară coroana elenică a Pontului Euxin, a vechilor Greci.

Formula aceasta ar putea încheia această conferință, dacă n'aș avea de adăugat încă un lucru. Brăila este o fundație a Domnilor munteni din epoca lui Mircea. În vremea aceasta, Muntenia avea toată Dunărea-de-Jos, fiindcă Basarabia nu înseamnă decît „țara lui Băsarabă“, a creatorului Statului muntean: în toată partea aceasta care merge la Gurile Dunării, erau ei.

Chilia cea veche se știe că era în insulă, nu pe malul nordic, și se chema de către Genovesi Licostomo, cum am spus: termen imprumutat de la vechii Elini, care înseamnă Gura Lupului. Și răposatul meu coleg Vilsan observa cu dreptate un lucru: că Vilcov înseamnă în slavonește același lucru tot „lupul“, de și Vilcovul nu este pe locul lui Licostomo, ci numai fiindcă aici Gurile Dunării s'au părut navigatorilor că au forma unei guri de lup.

Domnii munteni mergeau de la cel mai depărtat punct al acestei „Basarabii“ către Răsărit, cum mergeau în Apus până la Nicopole, unde, cum observam, s'a constatat în cruciața de la 1445 că pot ajunge corăbiile mari. Puteau merge și mai departe în Apus, dar, pentru anumite nevoi militare, nu au făcut-o. Ioan Hunyadi, aliatul, nu venise, și cruciații s'au oprit la Nicopol. Deci până la Nicopol puteau merge corăbiile cele mari venețiene, pentru că și acelea care erau supt steagul ducelui Burgundiei tot de la Veneția erau comandate.

De odată însă a apărut Moldova, care s'a făcut cu o răpeziciune extraordinară. Dacă am avea elanul către Mare pe care l-au avut Moldovenii lui Roman-Vodă și lui Ștefan-cel-Mare, răsăriți — unde?, tocmai la Baia, acolo, în orașul săsesc, *die Stadt Mulde* pentru ei! Maramurașenii de la Baia, tocmai din colțul nord-vestic al Moldovei, din citeva sărituri au ajuns până la Pont, și Roman, pe la 1390, se întitula mindru: „Domn de la Munte până la Măre“. Și, atunci, cum erau Genovesi la Cetatea-Albă cu minunatele ruine de astăzi, care nu trebuie atinse, căci este o profanare și o crimă să se atingă imbecilitatea de astăzi de această splendidă urmă de trecut, în care Bizanțul se unește cu Genova, fiind pecetluită apoi cu pecetea bourului moldovenesc, acolo în cetatea „albă“ pentru noi, fiindcă era de piatră, care nu se înegria, pe

lingă cetățile noastre de lemn, care, ele, se făceau negre, fiind însă „cetatea neagră” pentru Bizantini, Mauron Kastron, la Genovesi Moncastro, acolo au ajuns Moldovenii și multă vreme s’au luptat și cu Muntenii și cu Ungurii, pentru că Împăratul Sigismund, regele Ungariei, acela care a venit în 1396 la Nicopol contra Turcilor, avea ținta stăpînirii Dunării și voia să-și aibă acest Licostomo. Atunci nu Muntenii, ci Moldovenii au salvat Dunărea pentru rasa noastră. Și, pe urmă, Ungurii au apucat alte drumuri, așa încît noi am rămas stăpîni în locurile acestea. Astfel a dăinuit și Chilia moldovenească, frumoasă și puternică, pe malul stîng al Dunării.

Dar, și aceasta vreau să o notez înainte de a isprăvi, pe lingă acțiunea de Stat a fost și o acțiune populară, și datoria noastră, astăzi, este, în toate domeniile, să nu lucrăm numai cu Statul, ci să trezim energiile populare, supravegiate și ajutate, firește, de Stat, pentru că lucrurile mari se fac cu aceste energii populare. Cînd este Statul singur, e peste măsură de slab, dar, cînd este energia populară, care se coboară în adînc, nimic n’o poate birui. Toate cuceririle mari le-am făcut prin energiile profunde ale nației înseși. Țara aceasta s’a făcut prin ceia ce se păstrează, după toate infringerile, în adîncul pe care nimic nu-l poate atinge.

Și atunci au început pescari de-ai noștri să cucerească pentru dînșii. Era în părțile de la Nipru o cetate ținută de Genovesi din familia Senarega și acolo, la Lerici, căci așa se chema localitatea, posesiune a acestei familii, la un moment, pescari moldoveni i-au luat în stăpînire zidurile. A răsărit apoi un proces cu această familie, și Domnul Moldovei a trebuit să arăte că nu i-a trimis el. A fost chiar o mare ușurare pentru dînsul, cînd a fost părăsit cel mai depărtat punct de întindere al acestor pescari lucrînd de capul lor.

Mai adaug un lucru: ciobanii arată și astăzi drumul pe care pe uscat l-ar putea urmări cîndva energia oamenilor noștri: Mocanii cari s’au dus pînă la Caucas și cari de acolo au trecut pe urmă și mai departe decît atîta, căci sînt și acum pe malul rîului Amur sate moldovenești. Dar întinderea noastră a fost și pe uscat și pe apă. Elementul românesc e dîncolo de Nistru pînă la Nipru și Bug, oile noastre mai pasc pe acolo, iar metoda noastră de a crește oile și de a lucra lina au servit de model pentru

Ruși, cari, pe o treaptă mult inferioară, nu aveau ideile de ce aduceam noi pe baza unei tradiții populare de mai multe mii de ani. Pescarii lui Vodă-Ștefan dau și ei o învățătură.

Era o vreme cind noi începeam istoria de la 1848, de la 1866, de la uritul lucru care a fost răsturnarea lui Cuza-Vodă, dar nu se începe istoria Romînilor de la revoluția studenților sau de la Constituția tradusă după cea belgiană și făcută de cine a fost făcută și contra cui a fost făcută, adică în contra amintirii lui Cuza-Vodă și în contra libertății lui Carol I-lea, de către o oligarhie care înțelegea să anuleze trecutul și să împiedece viitorul. Răsufăm că am scăpat de o bună parte din clausele de căpenenie ale ei.

Ci trecutul nostru începe cu mii de ani înainte de Hristos, mii de ani, cari înseamnă o cultură și o putere.

## O broșură franceză contemporană despre bătălia de la Obertyn (1531)

Înfringerea lui Petru Rareș la Obertyn, în 1531, a fost celebrată într'un oarecare număr de publicațiuni contemporane, toate de sursă polonă. Aceste broșuri ocazionale au fost înregistrate pentru intia oară de emeritul bibliograf Émile Picot, în ediția cronicii lui Grigore Ureche<sup>1</sup>; reluăm, întregind-o după puțină, lista publicațiilor cunoscute de el:

1<sup>o</sup>. *Descriptio duorum certaminum, quae Serenissimi et Illustrissimi Sigismundi Regis Poloniae Milites cum Petro Ion Palatino Moldaviae et cum eius exercitibus Deo optimo adjuvatore habuerunt*, 1531, 4<sup>o</sup>.

Autorul acestei relațiuni e un oarecare „Stanislans Sachariae Italicus“. Textul a fost publicat în întregime de I. Ursu<sup>2</sup>, însoțit de o introducere care a fost redată ulterior în limba franceză<sup>3</sup>.

<sup>1</sup> É. Picot, *Chronique de Moldavie depuis le milieu du XIV-e siècle jusqu'à l'an 1594, par Grégoire Ureche*, Paris, E. Leroux, 1879, pp. 294-6, nota.

<sup>2</sup> I. Ursu, *Bătăliile de la Gwozdziec și Obertyn (1531)*, în *Analele Academiei Române*, secț. ist., seria II, XXXV (1912-3), pp. 429-65.

<sup>3</sup> I. Ursu, *Les batailles de Gwozdziec et d'Obertyn (1531)*, în *Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine*, II (1914), pp. 124-38.

2<sup>o</sup>. *Threnodia Valachiae*, Cracoviae, Hie. Vict. M. D. XXXI, 4<sup>o</sup>.

E o poemă în versuri latine, scrisă de Andreas Krzycki sau Cricius, și reprodusă de Ioan Bogdan, în colecția de *Documente Hurmuzaki*<sup>1</sup>. Picot cită un exemplar în Biblioteca Națională din Paris și Ioan Bogdan un altul la muzeul Czartoryski din Varșovia. Adăugăm la acestea un exemplar la Biblioteca Mazarină din Paris (cota: *Recueil du XV-e s.*, 772, no. 8).

3<sup>o</sup>. Parmeno Wawrzyniec, *De gloriosissimo triumpho et insigni victoria ad obertinum, etc., ad clementissimum Maecenatem utraque laurea dignum*, s l., 4<sup>o</sup>.

Broșură rară, menționată de Picot și, cu un titlu mai complet, de *Bibliografia* lui Estreicher. N'am văzut niciun exemplar, și nu credem ca textul să fi fost reprodus vre-odată.

4<sup>o</sup>. *Victoria Serenissimi Poloniae Regis contra Voyevodam Muldaviae Turcae tributarium et subditum, 22 Augusti parta*. [Louvain, Rutgerus Rescius, M. D. XXXI], 4<sup>o</sup>, f. 4.

Relațiune scrisă de Ioan Dantiscus, episcop de Culm; cite un exemplar se păstrează în Biblioteca Națională din Paris și în biblioteca Thysius din Leyden; textul a fost reprodus de Ioan Bogdan<sup>2</sup>.

5<sup>o</sup>. *Victoria Polonorum de Valachis regnante Sigismundo Primo rege Poloniae victorioso, descripta ex commentariis Stanislai Gorski canonici Cracoviensis*.

Relațiune nemenționată de Picot, și despre care nu știu dacă a fost publicată în secolul al XVI-lea; reprodusă, de pe un manuscris, de Ioan Bogdan<sup>3</sup>.

6<sup>o</sup>. *La tresgrand victoire du roy de Pologne*. Anvers, Pietersen 1531, 4<sup>o</sup>.

N'am văzut această broșură; după toate probabilitățile, Picot el însuși n'o menționează decît din a doua mină. Ni se pare însă neîndoielnic că textul e identic cu cel al relațiunii următoare.

7<sup>o</sup>. *La grand victoire du tresillustre Roy de Pologne, contre Vayevode duc de Muldavia, etc.*, Paris 1531.

<sup>1</sup> Hurmuzaki-Bogdan, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, Supl. II, vol. I, București 1893, pp. 40-3.

<sup>2</sup> Hurmuzaki Bogdan, *Documente, etc.*, Supl. II, vol. I, pp. 27-30. Și în Iorga, *Acte și fragmente*, I.

<sup>3</sup> Hurmuzaki-Bogdan, *Documente, etc.*, Supl. II, vol. I, pp. 30-40.

Această publicație, citată de cunoscutul bibliograf Brunet<sup>1</sup>, și după el de Picot, fusese menționată și de I. Ursu<sup>2</sup>. Toate trei citațiunile pomenesc o ediție din Paris, 1536, în a cărei existență nu credem, fiind îndemnați mai curînd a bănuî o inadvertență a primului bibliograf.

N'am văzut decît un singur exemplar din această relațiune (Paris, Biblioteca Mazarină, Réserve 35889, No. 16). E o broșură în 4<sup>o</sup>, de 4 foi nenumerotate; pagina întâia și cea din urmă sînt albe, celelalte au titlul curent *La Victoire des Poloniens*. Textul e o traducere exactă a relațiunii lui Ioan Dantiscus, apărută în același an; nu-l reproducem decît pentru noutatea acestui fel de informațiuni în limba franceză, și la această dată :

p. 1 :

LA GRAND  
VICTOIRE DU TRESILLVSTRE

Roy de Poloine, contre Vayevode duc de Muldauié, tributaire & subiect au grand Turc, faicte le XXIj iour daoust, lan mil cinq cens trête & ung,

Translatee de latin  
en Francois.

Imprimé a Paris a Iescu de Basle, lan  
M. D. XXXi, le quatorziesme de Novembre

P. 3: La Victoire du tresillustre Prince & seigneur Sigismonde premier de ce nom, Roy de Poloine, & du grand duc de Lituanie, Russie, Prussie & Masonie (*sic*) &c. seigneur et heritier. Contre Vayevode duc de Muldauié iadis Dacie tributaire & subiect au Turc, prince de Valachie, partie de Misie inferiore, tendant au fleuve Tyre qui se rend a la mer Euxine laquelle a este donnee de dieu par troys foys au moys d'aoust dernier passe & finie le xxii iour dudict moys, l'an mil cinq cens trente & vng.

Vayevode duc de Muldavié & ses predecesseurs, comme est la coustume de gens perfides & violateurs de leur foy, iamais de long-temps n'ont tenu bonne promesse aux Roys & royaulme

<sup>1</sup> *Manuel du bibliophile*, II, col. 1699.

<sup>2</sup> I. Ursu, *Die auswärtige Politik des Peter Rareș, Fürst von Moldau*, Viena 1908, p. 86, nota 23.

de Poloine, comme ilz estoient tenuz. En ceste coustume voulant suyuir ses predecesseurs Vayevode, cest hiver passe, oultre toute esperance, promesses, & iuremens de par luy faictz rompuz, & sans en rien faire dennoncer, a occupe & prins sans foy & honneur la prouince du royaume de Poloine, appellee Pocuczic. Laquelle inure n'a peu long temps endurer le roy de Poloine. Parquoy il a faict ammasser grand nombre de gens darmes en son royaume par sire Iehan conte de Tharnovv, Palatin de Russie & capitaine general de l'ost & gens de guerre du royaume de Poloine, homme fort excellent & expert en faict de guerre & aultres beaulx faictz, lesquelz il auoit dispose en diuers lieux, affin que Vayevode | son ennemy ne puist scavoit le nombre certain, & auoit commande d'approcher vng peu deuant la feste saint Jacques aux lieux qui estoient fortifiez par les garnisons de Vayevode. Iceuluy nombre & ost ne contenoit que gens de cheval, excepte trois cens pietons [les]quelz gouvernoient & menoient les machines & bombardes. Et en apres il ha envoye deuant deulx mille & ne scay quants cens des dictz hommes a cheval, lesquelz pourroient assaillir en diuers lieux icelle prouince de Pocuczic, oultre l'esperance & scavoit des Valaches & gens de Vayevode, qui estoient yla en garnison enuiron mille quatre cens aptes a la bataille sans le bagaige. Les gens d'armes de Poloine faisans vaillamment le commandement du Capitaine, n'ont pas seulement assailly la prouince d'une part, mais de tous costez en ont tue & occis gros nombre & prins plusieurs en vie, entre les quelz estoient plusieurs familiers, & de la court de Valache, aultrement appelle Vayevode. & en deux iours ont recupere toute la prouince, fors vng chasteau nomme Gvvozdziecz, lequel on aoit oste a vng noble Prince de Poloine, appelle Thvorovosci. Toutefois vng peu apres l'ont assiege & remis en leurs mains & puissance, & y ont esleu vng duc & capitaine nomme Vlodec. De tel assault des Poloniens en sont demeure bien peu des Valachiens, lesquelz se sont retirez en Valachië. En icelle victoire n'estoit pas present le capitaine general, conte de Tharnovv, mais avec la meilleure partie de son exercite attendoit la fortune non pas de loing. Les nouvelles de telle victoire ont este apportees a Cracovie au Roy de Poloine, avec aulcuns captifz par vng noble ieune homme Spitec de Tharnovv. Vng peu apres est arriue vers la maieste du Roy

noble homme Hierosme Schaffranycz, lequel ha ammene de telle victoire plusieurs captifz, lesquelz sont distribuez par les chasteaux & forteresses du Roy. Apres telle victoire Vayevode Valache fort courousse, ha assemble de tout son peuple vne grande multitude de gens, & les ha diuise en troys partyes. Le nombre estoit oultre vingt mille, lequel avec ses gens est venu a la province Pocucie, & ha envoye six mil hommes de cheval pour recouurer le chasteau Gvvosdziecz. Mais le Conte de Tharnovv, capitaine, de ce aduerty, est arriue assez tost & en bonne heure avec tous ses gens, & ceulx qui s'estoient adioinctz a luy, pour secourir le chasteau & les assiegez. Laquelle chose voyans les Valachiens ont fort bataille contre les Poloniens le dixneuuesme iour d'aoust passe. En icelle bataille & conflit, avec l'ayde de dieu, les Poloniens superieurs & victorieux ont chasse & mis en fuite les six mille hommes des Valachiens, desquelz plusieurs ont este tuez, & les aultres prins, & specialement ceulx qui estoient de la court de Vayevode. Quant Vayevode eut ouy par deux de ses capitaines qui se estoient fuyz, telle occision & perdition de son exercite & ost, il en fut moult esmeu, & commanda que ses deux capitaines qui luy auoient apporte les nouvelles, & qui s'en estoient fuyz, eussent la teste tranchee, mais par les prieres d'aulcuns furent seulement liez de chaine de fer, & mis en prison. Car la coustume des Valachiens est telle, que ceulx qui reuiennent de la bataille a leur maison soient plus griefuement puniz que s'ilz eussent este occis en la bataille. Dequoy advient qu'ilz sont plus cruelz en guerre que plusieurs aultres nations. Donc Valache esmeu de ire & de honte, luy en personne avec tous ses gens ha assailly les Poloniens environnez & encloz dedans leur camp, comme ont de coustume, avec chariotz & murailles de terre, de plusieurs & moult grandes pieces d'artillerie, lesquelz ilz auoit (*sic*) faict porter avec luy. Mais quant les Poloniens ainsy enuironnez, & ne excedans point la sixiesme partye des gens de Valache, ne scauoient plus soustenir ne tenir ferme, por la grand multitude des bouletz, tantost par l'ayde de dieu, furent enflambez & esmeuz & animez des precedentes victoires, a ceste cause par bonne ordre se sont salliz du camp & batuz contre leurs ennemys, & les accusant de leurs promesses rompues, ont soubtenu bon la bataille l'espace de cinq heures sans cesser. Lesquelz ont mis ha bas iusques a la mort. Et oultre plusieurs aultres mille des tuez & occis, Vayevode

fuyant feut blece, & receut deux plaies. Les grandes artilleries & tormens de guerre furent prins enuiron cinquante, avec pouldre, bouffes, charlotz & tout le reste de l'artillerie & butin. Entre lesquelles pieces en auoit aucunes lesquelles deuant trente quatre ans auoient este ostees aux Poloniens, & peu de temps il ha, aux Transsylvains Honguers. Item deulx grandes enseignes & estandardtz & les plus principaulx, des tabourins & plusieurs aultres instrumens de guerre. Toutes lesquelles choses feurent faictes le xxii iour d'aoust passe. Les Poloniens suyans la victoire ont poursuyui les Valachiens, & mis en fuitte iusques a une lieue & demye de Alemaigne, tuans & prenans plusieurs nobles personnes en vie. Le nombre des tuez ha este grand, & entre eulx plusieurs trouuez des plus principaux de Valache. Icele ioyeuse nouvelle ha apporte au Roy de Poloine a Cracovie vng capitaine nomme Szvvienclazi le uingt-neufuiesme iour d'aoust. Le lendemain le grand capitaine conte de Tharnovv enuoya aussy vng noble ieune homme nomme Sbigneus Szienensci, lequel mena aucuns captifs a la maileste Royalle. En apres vng aultre capitaine Iaslovvieczci ammena avec luy gros nombre de captifz, entre lesquelz estoit celluy qui se nomme en langaige valachien Glogofet, qui est a eulx le nom du grand chancelier. Item & le sommelier, & l'escuyer avec plusieurs aultres officiers de Valache. En somme Valache n'a rien emporte d'icelle bataille que son corps blece & naure de deux plaies, lequel non sans cause a porte la paine de ses promesses rompues. Et ceulx de Valachie ont si tresgrand paour que plusieurs s'en fuyent avec leurs biens en Honguerie & Muldaue.

Honneur, gloire & graces soient rendues a dieu, lequel donne & permette  
le Roy de Poloine viure & triumpher longuement contre  
les ennemys de la croix  
& foy christienne.

Amen.

Icele histoire de ceste presente victoire est extraicte des lettres du Roy de Poloine, & d'aucuns aultres. Lesquelz ont tout escript plus proprement.

Donne a Bruxelles en la court de l'empereur, le xxiiii de Septembre, l'an mil cinq cens trente vng. Al. Ciorănescu.



## Nou despre Nicolae Milescu

În culegerea de scrisori secrete între Brîncoveanu și Cantacuzini, de o parte, Rușii, de alta, pe care o făcuse A. A. Sturdza, în al treilea volum din cartea sa *Constantin Brîncoveanu*, Paris 1915, la paginile 261, 281-2, Gavril Golovchin, corespondentul obișnuit al Muntenilor, arată, în Mart 1709, lui Constantin Stolnicul Cantacuzino cele ce urmează: „a venit din Moldova un anume Serdar al Domnului Valahiei, anume Ștefan Milescul, care se zice nepot al răposatului nostru tălmăciu Nicolae Spătarul. Dorește a intra în slujba Măriei Sale. Dar alții spun că nu e un om sigur. Nobleța Ta să binevoiască a ni spune ce om e, dacă e de acolo, și să ni comunice dacă e sigur în faptele sale și se poate lua în slujbă. Nu e nicio bănuială în ce-l privește? Ne-ai îndatori prietenește și am ținea-o în taină“.

Stolnicul răspunde lui Golovchin prin ce urmează:

„În scrisoarea cinstită a d-tale, Măria Ta ai voit să mă întrebi despre un oarecare Milescul, Serdar moldovean, nepotul răposatului Hatman Nicolae Spătarul, care a sosit la noi. Măria Ta vrei să știi cine e acest om și care-i e rostul. Prea-nălțate, eu nu-l cunosc, și n'am nicio legătură cu el, fiindcă e Moldovean și e departe de noi. Nu știu care-i e rostul, dar am cunoscut pe tatăl său, cînd stăteam pentru citva timp la Iași, ca pe un om cuminte. Numai știu și citez a spune, îndreptîndu-mă către mila și bunăvoința Măriei Tale, că, dacă-ți vine cineva de undeva la picioare, mai ales săracii și apăsății, blindeța și bunăvoința Măriei Tale-l vor primi cu îndurare. De acela, de bună samă, acesta a părăsit țara sa și pe ai săi: de mare apăsare și miserie s'a înfățișat bielșugului Măriei Tale; și cum Dumnezeu marele te va lumina, binevoiește a te purta cu el. Și eu, văzînd cum merg lucrurile, și dacă urmează așa, cred că multă lume va face ca dînsul. Numai, fiind el acolo, e cu neputință să nu-și arăte rostul și starea. Îndurarea Ta față de el îi va fi după fapte“.

N. Iorga.

## Tot despre steagul lui Istrate Dabija, răscumpărat de Guvernul român în 1937

Domnul director al Muzeului Militar Național, maiorul Traian, Popa-Lisseanu, s'a socotit dator să arăte „oamenilor de știință“

unele „confusiuni“ pricinuite de o modestă comunicare făcută Academiei Romine de subsemnatul (A. A. R., Mem. Secf. Ist., seria III, XIX, 5).

Prin această broşură : „Tot despre steagul ostăşesc din timpul lui Şerban Cantacuzino“ (Tip. Oltenia, Bucureşti 1938), prezentată pe hirtie bună, cu clişee, de sigur supt auspiciile Museului Militar, d. maior ni mărturiseşte „surprinderea“ d-sale că steagul redobândit recent să nu fi aparţinut lui Şerban Cantacuzino“ (p. 4).

Nu ne-am indoit niciodată de „surprinderea“ d-lui Popa-Lisseanu ; cea ce ne miră însă este că mai crede util a susţinea o ipotesă greşită, fără niciun argument serios. precum ne vedem siliţi să arătăm aici.

În lumea ştiinţifică există o probitate de „gentleman“, care cere ca toate citaţiile făcute să fie redată în mod exact. Este deci, fără indoială, o greşeală regretabilă de tipar, cînd d. Popa-Lisseanu denaturează sensul comunicării noastre, spunind că am ajuns la o *posibilitate* (în loc de *probabilitate*, cum am scris de fapt) că steagul este într'adevăr moldovenesc (v. p. 3 din comunicarea noastră şi 6 din broşura d-lui P.-L.).

Sarcina distinsului director de Museu şi om de ştiinţă de a dovedi contrariul şi de a arăta că steagul ar fi fost pierdut la Viena în 1683 este evident cu atît mai ingrată, cu cît face sîngur neobişnuita mărturisire că a fost chemat să pledeze în favoarea unei t-se cu argumente *pe care din nefericire nu le cunoaştem*“ (p. 6) ?

Cea ce ar fi putut însă să cunoască distinsul director sînt argumentele *contrare*, expuse destul de clar şi prin care am arătat că steagul a fost luat în 1664 de August, duce de Holstein, comandant al infanteriei saxone în lupta de la Lewentz. Chiar Museul din Dresda admite azi, în urma comunicării noastre, că steagul era probabil un trofeu saxon. Dacă aceasta ar fi fost ştiut înainte, este cert că drapelul ar fi rămas şi mai departe la Dresda.

Să vedem însă acum cu ce afirmaţii, în lipsă de argumente, d. Popa-Lisseanu îşi pledează tesa :

1. Prin faptul că steagul a fost, după cum i s'a afirmat, „așezat la Museul din Dresda în faimoasa „Tü kische Kammer“, în fața cortului cucerit de la un Pașă turc care luase parte la bătălia de la Viena : deci drapelul ar avea legătură cu luptele de la acel oraș (p. 8).

Răspundem : „Türkische Kammer“ nu mai există de secole. Obiectele ce au mai rămas până azi din acea colecție au fost așezate, cu mult gust, în zilele noastre, d'impreună cu multe alte obiecte orientale, de directorul Museului din Dresda, d. profesor Haenel. După argumentul d-lui Popa-Lisseanu, oricine va putea afirma azi că steagul a fost de fapt al lui Ștefan-cel-Mare, de oare ce se află acum în același Museu, și poate chiar în aceeași sală, cu steagul de la Atos al marelui Voevod.

2. D. Popa-Lisseanu pare a da multă însemnătate unui articol superficial apărut, pe la 1897, în *Zeitschrift für historische Waffenkunde*, prin care răposatul M. von Ehrenthal afirma că inventariul din Dresda ar fi din anii 1680-1684, ceia ce este inexact, și că steagul a fost dăruit Electorului Johann-Georg II de Ernst-Günther de Holstein, — deci tot înainte de 1680, când murî ducele saxon (pp. 10-11).

Răspundem : Dacă trebuie luate ca literă de Evanghelie toate greșelile lui v. Ehrenthal, atunci steagul ar fi „bulgar“, cum a crezut Țarul Nicolae I al Rusiei, cînd văzu trofeul în 1838. În acel cas, drapelul n'ar avea nimic de căutat în țara noastră. Ernst-Günther de Holstein nu a luat însă nicio parte la războiul împotriva Turcilor. Numele de botez al „ducelui de Holstein“ nu e menționat în inventariu, pentru simplul motiv că se știa prea bine la Dresda, în anul 1674, că ducele *August* era cel care comanda trupe saxone în „ultimul războiu cu Turcii“ (din 1664).

3. Afirmația principală a d-lui Popa-Lisseanu, întemeiată pe o scrisoare a Museului din Dresda, pe care o *contrazice* însă de fapt, este că „steagul nostru ar putea fi înscris în acel inventariu, anterior sau posterior acelei date (de 1674)“.

Răspundem : Dacă a fost înscris *anterior* întocmirii inventariului din 1674, deci pe o pagină albă în mijlocul unui registru încă neinceput, este evident că steagul nu mai putea fi în minile lui Șerban Cantacuzino vre-o zece ani mai târziu !

Că nu este înscris nici *posterior* anului 1674, reiese din faptul că registrul conține 385 numere, printre care drapelul nostru figurează supț No. 46, toate însemnate de aceeași mină și cu aceeași cerneală<sup>1</sup>. Ar fi ciudat să fi fost rezervat d-lui Popa-Lisseanu, care n'a văzut niciodată acel inventariu, să facă desco-

<sup>1</sup> Pe aceeași pagină mai găsim, de altfel, o însemnare *posterioră*, cu altă cerneală și purtînd data 1675.

periri ce n'a reușit să facă un savant ca profesorul Haenel, care are întreaga documentație la mână.

Argumentele hotăritoare, dovedind că steagul nostru se afla la Dresda înaintea ridicării asediului de la Viena, în 1683, sînt însă următoarele, dacă mai trebuie dovezi după comunicarea noastră, prezentată Academiei Romine la 19 Februar 1937:

Pe titlul inventariului se cetește însemnarea: „Revidiert Mens. Aug. 1677“, — volumul era deci de mult terminat la această dată, cu atît mai virtos la 1683.

Mai există un inventariu în Archivele Museului, identic cu cel dîn 1674, conținînd aceleași numere 1-385. Acest al doilea inventariu este însemnat ca fiind întocmit „von Mai bis August 1683“, — deci și el înainte de ridicarea asediului de la Viena, care avu loc între 14 Iulie și 12 Septembrie 1683.

Aceste fapte, nu simple afirmații, au fost controlate de noi, cu inventariul în mână. Ele ni sînt confirmate printr'o scrisoare oficială a d-lui director al Museului dîn Dresda, No. 131/38 dîn 6 April 1938, de pe care am depus o copie fotostatică la Academia Romină, unde poate fi examinată și de d. Popa-Lisseanu.

Unde distinsul nostru director ajunge însă la o descoperire cu totul senzațională, este cînd afirmă, în broșura d-sale, că steagul nostru a fost pictat în secolul al XIV-lea (pag. 12). Până acum era bine stabilit că pictura în ulei, „Oeltempera“, este marea invenție a fraților Van Eyck, abia dîn veacul al XV-lea.

A fost deci rezervat d-lui Popa-Lisseanu a descoperi, în museul d-sale, o pictură în ulei datînd dîntr'o vreme cînd această tehnică nici nu era încă descoperită.

În zădar îrosim totuși timp și cerneală asupra acestei chestiuni, de oare ce distinsul director și om de știință are grijă a ni spune, la sfîrșitul operei d-sale, că, pentru Museul Militar, steagul rămîne și mai departe: steagul lui Șerban Cantacuzino!

Constantin I. Karadja,

## Prenumeranți la 1828

La sfîrșitul cărții lui G. G. Bredow, tradusă de un Ioan Scarlatu și tipărită în „Noua Tipografie“ dîn București, 1828 (Συνοπτικὴ γενικὴ Ἱστορία), lista prenumeranților e deosebit de interesantă.

Ea cuprinde, la București chiar, pe beizadelele lui Grigore-Vodă

Ghica : Scarlat, Grigorașcu, Panaiotachi și Dumitrachi, viitorul președinte al Senatului în România unită, pe baronul Sakellario, supus prusian, pe baronul Meitani, pe Apostol Arsachi, pe Dim. Manu, pe P. Costescu, pe Iordachi Golescu, pe Grigore Băleanu, pe Mihai și Dimitrie Racoviță, pe Ioan și Aristide, fiii lui Alexandru Ghica, din altă familie decît cea domnească, pe Ioan Filipescu, Toma Filiti, Constantin Buris (Μπουρής), pe Clucerul Gheorghe Cariboglu, pe Alexandru Călinescu, pe Mărioara Drăgănescu, pe Elena Crețulescu, pe Polizoî Dimitriu, pe Gheorghe Arion. Urmează un Stolnic Petrachi, C. Dimitrie Ioannu, frații Hristodulo, Ioan și Gheorghe Vrana, Constantin Caracassoglu (doctorul Caracaș), Gheorghe Anagnosti, Constantin și Gheorghe Slătineanu, Parascheva Sachelariu, Grigore Algiu (Άλτζής), Nicolae Picleanu, Dimitrie Musceleanu, Constantin Cernavodeanu, Ilie Recutis, Serdarul Gheorghe din Filipopol, Francisc Mihail, Serdarul și tufecibașă Iancu, Constantin Divanis, Emanuil Bălăceanu, Hris. Marinoglu, Dimitrie Bobescu, Ioan Rotas, Alexandru Lipănescu, Constantin Mavrođi, Cluceri de Arie Paraschevâ și Atanase Gazoti, Pitarul Zisu, vameșul Hătmăniei, Safta Rasti, ca și „nobilii și iubitorii de învățatură frați“ Gheorghe și Anastase Barontzi din Zante, frații Teohari și Dimitrie Sava, Nicolae Gănescu, și el „nobil și iubitor de învățatură“, ca și Teodor Diamantidi, Anghel Lorenti (din familia interpretului de la consulatul Prusiei), Gheorghe Schinâ, Alexandru Andrian.

Vin acuma elevii lui Neofit Duca, intitulat πανοσιοσοφολογιστής : Dimitrie Ioannu, Dimitrie S. Mănescu, frații Mihail și Simion Papa Hristi] din Filipopol, Mărgărit Papa-Nicolau din Tîrnovo, Grigore Lăcusteanu, Petrache Nedelșu cuiumgi din Filipopol, Alexandru Dedu.

Ca έλλογιμώτατοι se dau Panaioti Chiprianidi din Slivna, Gheorghe Ioanidi, Ioan Hagî N. Havianâ, cu sora Xantha, Hristi Nicolaidi, Rizos Domarâs din Epir, Gheorghe Eraclidî, Hristodul Emanuil Butu, Vasile Andronic, Mihail Maniul din Salonic, Dimitrie V. (sic), Chiriac al lui Hagî-Mitru (sic; Macedonean) din Enos.

Ca elemente culturale : cîntărețul Petru din Efes, Spiridon Economidi, „dascălul prea-luminatelor beizadele“, dascălul Panaioti Ioanu Aristochir din Ianina, cu acești școlari : Hristodul Ioan Papazoglu, Chiriac al lui Ioan Tavu (Τζάβου) din Pînd (Macedonean), Constantin Anastasiadi Deșliu. Apoi : Constantin Grigoriu,

profesor de alifodidactică, cu școlarii săi (φιλολογιστῆς): Constantin Xenocrat, Simion Roman, Hristu Nicolau S. (*sic*), Dimitrie Teodor Ciucan, Ioan Mestacov, Hristofor Papazoglu.

Iată, acum, cei de la școala lui Ioan Havarà: Nicolae Ioan Papadopol, Constantin Nicolae Rusi, Luca lui Ștefan Carageà, Gheorghe Marcu, Gheorghe Nicolae Terzibașa, Ioan și Dimitrie Cariagdi, frați, Nicolae Mihail Paleologu, Teodosie și Hristu Țigarà, frați, Constantin Panaioti, Hristu Constantin, Mihail Eleveriu.

Vin cițiva preoți: arhimandritul Meletie din Sinai, „arhimandritul Curții domnești și egumen de la Zlătari, Serafim din Cos“, ieromonahul mănăstirii Sf. Climent, Venedict Skamnotul din Olimp, ierodiaconul Nichifor din Lesbos.

După doi mici boieri, Alexandru Budișteanu, al doilea ibrictar și Bănică Perieșeanu, iată pe negustori: Gheorge Paapa, Hristofor Salonschi, Dimitrie Hagi-Anghel, Nicolae Atanase Guma (Γκορμυζ; *Macedonean*), Mihail Costachi, Nicolae Triandafilu, Ioan Sachellario, Ioan Califarov, Andrei Papazoglu, Dimitrie Doxachi, Temelie Zotu, Hagi-Anton Ioan din Polfana, Ștefan Țapecu (Τζζ-πέκου; *Macedonean*) din Pind, Hagi Ionișă Gheorghiu, Procopie Hagi-Ioan Valanoglu, Gheorghe Papazoglu, Dimcio Hagi Simion, Ioan Hagi-Anghel, Dimitrie Vasiliu, Dimitrie Zotof, Diamanti Dimitriu, „Bizantin“, Anton Ioan Antonopol, Triandafil Ioan Barta (Μπάρτας; probabil *Macedonean*) din Pind, Dimitrie Adam Zidru (aceiași observație) din Pind, Zisu Sofi, Dimitrie Z. Hagi-Antoniu, Constantin Vucariadi din Meleni; și frațele Zaharia, Ioan Hagi-Bacaloglu, Panaioti Rongoti, Lazăr Stanciu din Slivna, Anastase Stoladinovici din Cozana (ἐξ Κοζάνης), Hagi-Iordan Gheorghiu din Slivna, Gheorghe Ioanidi din Filadelfia, Gheorghe Tafrafi, Dimitrie Harisiadi, Anastas (*sic*) Peloponesianul din Dimitzana, Ioan Gratos, frații Lazăr și Vasile Gheorghiu, Lefter Tamara din Noua Chea, Panaioti Simu Gherasi, Gheorghe Balabunis, Pascu Hagi-Dimu, Gheorghe Apostol din Agrafe, Dimitrie Constantin din Melenic, Teologhis Ioan Boiucli din Serre, Pascal Savopol, Teodosie Steriade, preotul Chiriac de la biserica Amzei.

La Tirgoviște: Mitropolitul de Laodiceia, Acachie, Gheorghe Paladà, Răducanu Crețanu, Nicolae din Chios, Constantin Cioranu, Nicolae Ciocirlan, „Husein-Aga și beșleagă dn Tirgoviște“, dascălul Ioan Miitlineu, ceaușul Hristodul, Rafail Trabagi, dascălul

Zafir, Hristu vameșul, Polizachi Panaiotu, Ioan Tolea (Τόλιζ), Gheorghe Diamantoglu.

La Craiova: „arhiereul Proilavului Calinic“ (trei exemplare), arhimandritul Neofit fost la Motru (trei), protosinghelul episcopiei, Timotei (trei), arhimandritul egumen de Tismana, Neofit, „iubitorii de învățătură“ Ioan și Constantin N. Dumba (*Macedoneni*).

La Buzău: Chesarie episcopul (5 exemplare), Medelnicêrul Săndulachi, clericul Macarie de Elassona, Hristu Teodoridi.

La Brașov: Neofit de Ierapole, Spătarul Ralli, Căminarul Psomachi, ispravnicul Gheorghe, Vistierul Nicolae Sinadinò din Cos, arhimandritul Gavriil de la Sf. Gheorghe, cetățenii Pandrav, Constantin Manuil, Rudolf Jipa, Dimitrie Pontichis, Manole Mincu, Zlatco Toma, Dimitrie Popa-Steriu, Ioan Tahmingi, Ștefan Hagi-Dimitriu, cunoscutul Teodor Gianli, din Compania Grecească, Ștefan Cernovodali, tot de acolo, Pavel Stavropol, Gheorghe Hagi-Anghel, Hristachi Arghel, Nicolae Panu, Ioan Radu Leca, Toador Minca, Zaharia Nicolau, „iubitorul de învățătură“, Ioan Ierachi Ermanli, Adamanti-Ioan Pontichi, Vasile Hristodul din Pelopones, dascălul Atanase Dimitriadi, „prea-învățatul“ Gheorghe Constantin, Ioan Nazilim.

Urmează subscriitorii din Ianina, Zagoria, Metenic, Serre (unde și consulul engles). Între școlari, și Constantin Milidi din Naussa (*Macedonean*). Între negustori, Nicolae H. Dumba din „Blașa Macedoniei“ (*Macedonean*), Constantin Capeti ex Βλατιζίου, Simion C. Cucungheli (Κουκουγγέλου; *Macedonean*).

N. Iorga.

---

## Profesorul Jaroslav Bidlo

---

Încă un cărturar pornit pe căile neștiinței. De patru ori anul acesta moartea a îndoliat pilaștrii Universității Carol al IV-lea din Praga. După epicureul Václav Tille, egal admirator al povestirilor populare ca și al vinului amăruiu de Melnik, s'a stîns în singurătate de ascet cel iscusit în metaforele poeziei, Șalda, căruia i-a urmat apoi cărturarul, de o distinsă ținută academică, Weigner. Mai zilele trecute a pornit după dinșii spre aceiași cale necunoscută a Sfînxului profesorul Jaroslav Bidlo, cunoscut și în cercurile specialiștilor noștri.

Născut în 1858, la Zabor, în Boemia, Bidlo s'a instruit mai

întăiu la gimnasiul din Králové și la Seminarul teologic din același oraș. În 1889 se înscrie la Universitatea Carol din Praga, dedicându-se studiilor de istorie, supt îndrumarea marelui dascăl al vremii, Jaroslav Goll. De la început, atenția tinărului student s'a simțit atrasă către problemele de istorie slavă, cu privire specială spre Răsăritul european.

Continuându-și studiile la Cracovia, Moscova și Petersburg, inclinarea către astfel de cercetări s'a adîncit și mai mult.

După călătoria de studii în Polonia, Ungaria, țările balcanice și Turcia, Bidlo își susține tesa de abilitare, în 1900, la Universitatea din Praga. Abia peste zece ani i se acordă titlul de profesor definitiv. În momentul cînd Bidlo își începe cariera științifică și universitară, cercetările istorice erau stăpînite de vitregie și insuficiență. Lăsînd la o parte epoca antichităților și scurta activitate a lui Const. Jireček, de la gloria lui Šafarik nu mai apăruse niciun pasionat al istoriei slave. Lipsa aceasta se datora în mare parte și oficialității vieneze, care avea tot interesul ca despre istoria Europei centrale și răsăritene să se știe prea puțin.

Chiar de la început, tinărul Bidlo a încercat să dea cercetărilor sale științifice o concepție sistematică: istoria Slavilor urma să fie studiată supt raport comparativ, ca și în disciplinele lingvistice, literare, etnografice, etc. O serie întreagă de articole, referate și recenzii publicate în diferite reviste, mărturisesc noua metodă în preocupările tinărului istoric. O monografie despre vremea cirilo-metodăna, o alta despre legendele panonice, ca și lucrarea despre istoria Rusiei din secolul al XIX-lea, trădează același spirit.

Folosînd metode și izvoare noi, Bidlo a pornit la răstălmăcirea raporturilor dintre națiunile slave. Erau în primul rînd cele cehopolone care se cereau lămurite. Lucrarea de doctorat (1895) se ocupă de una din cele mai importante epoci din istoria cehă: insurecția și vremea lui Jan Hus. Capitolul acesta a fost apoi cercetat pe larg în volumul I, 1900, II, 1903, III, 1909, IV, 1932, în care autorul urmărește pe baza documentelor noi activitatea „Fraților cehi” în Polonia (1547—95) și, printr'o expunere științifică, lămurește doctrina și organizarea acestor confrății religioase. În această operă de mare valoare, Bidlo aduce contribuții lămuritoare despre mișcarea reformată cehă, stabilînd în același timp și legăturile „Fraților cehi” cu mișcarea luterană și calvină. De și s'au scurs de la apariția întăiului volum treizeci și șapte



de ani, totuși obiectivitatea și spiritul metodic cu care autorul a analizat evenimentele epocii n'au fost contestate de nimeni nici până astăzi. Din contra, cercetătorii poloni dau acestei lucrări o prețuire fundamentală, de la care pornesc în studiile lor privitoare la evoluția și sensul problemelor religioase din secolul al XVI-lea. Două volume de „Acta unitatis fratrum“ completează prestigiul științific al acestor cercetări cu o egală valoare pentru două națiuni. Simțul critic, meticolos, și cultura teologică a autorului se resimt cu prisosință în concepția cu care a studiat această epocă de frământări religioase.

Paralel cu aceste studii principial analitice, Bidlo a atacat cu succes și teme de sintesă istorică. După îndelungate pregătiri, profesorul ceh a încercat să dea o vastă lucrare de sintesă a istoriei Slavilor. Era un gând harnic de mari proporții, care se inseriază pe linia concepției cu largi perspective, de care au fost animați toți cărturarii cehi, de la Dobrovski la Polivka. Lipsa unor astfel de încercări însă în domeniul istoriei constituia o greutate în calea acestei hotărâri. Astfel, în 1912, Bidlo a dat publicității „Evoluția istorică a Slavilor“, lucrare transformată după războiul în „Istoria Slavilor“. Autorul concepuse ca acest studiu, apărind în mai multe volume, să trateze o serie de probleme vitale în legătură cu soarta națiilor slave, însă din motive editoriale n'a reușit. Înarmat cu același spirit de sintesă, profesorul Bidlo trece la expunerea evenimentelor istorice din Europa răsăriteană („Istoria Europei de răsărit“). Trecând peste încercările înaintașilor săi, cari se mulțămiseră să trateze parțial istoria acestui flanc european, Bidlo înglobează într'o privire generală fapte și întâmplări istorice petrecute pe un teritoriu nu lipsit de oarecare unitate geografică. Istoria aceasta trebuia privită și tratată după metode similare cu acelea folosite în investigațiile Apusului. Ocupându-se cu soarta evenimentelor din Răsăritul Europei, Bidlo scoate în evidență valoarea unui principiu: că nu se poate scrie istoria acestui ținut european pe baza proceselor politice, ci numai ținând samă de istoria culturii și civilizației. Era o convingere mai adâncă, izvorită din filosofia „slavianofililor“ ruși, în legătură cu existența celor două culturi europene: latino-germană și greco-slavă.

De astfel de concepții a fost condus Bidlo și în lucrarea sa „Cultura bizantină, Originea și importanța ei“ (1917) și în volumul III din „Istoria omenirii“ (1936—37), care au provocat, de altfel,

interesante discuții privitoare la adevăratul conținut al istoriei Europei de Răsărit.

Meritul cel mare al acestui dascăl rămâne acela de a fi pus curajos o serie de probleme și de a fi încercat să le soluționeze cu pricepere și conștiinciositate. Bidlo a știut să formuleze problemele înăuntrul istoriei Slavilor și să tragă pirtii pentru viitoarele cercetări. Un cărturar cu concepții de mare anvergură. De aceia studiile lui, în care punea toată vigoarea convingerii, nu găseau totdeauna asentimentul specialiștilor străini.

Jaroslav Bidlo a fost un dascăl model. Pe lângă munca universitară a desfășurat o impresionantă activitate publicistică, risipită în cele mai feburite reviste din lumea slavă și asupra celor mai diverse probleme. La două săptămâni după ce implinise șazeci de toamne, Bidlo a plecat pentru totdeauna dintre ai săi. În aceste zile de toamnă capricioasă, peste balconul Facultății de Filosofie din Praga, a fluturat din nou, ca o adinca tristeță doliul morții.

.Traian Ionescu-Nișcov.

(Din „Curentul“.)

## O nouă lucrare despre cronica lui Ioan de Thurocz

Învățatul director general al Bibliotecii Naționale din Budapesta, dr. Iosef Fitz, cunoscut și prin lucrarea sa despre Cronica de la Buda din 1473, publică în *Gutenberg-Jahrbuch* din 1937 un studiu despre Cronica lui Ioan de Thurocz. Ajunge la concluzii foarte interesante, rezolvind un număr de puncte controversate până acum.

Printr'o examinare amănunțită a izvoarelor, deduce următoarele despre autorul cronicii:

Era fiul unui Petru Thurocz, „litteratus“, din localitatea Szentmihály, care locuia pe moșia sa, Pyr (comitatul Hont). După forma ungară pe care o dă localităților menționate în cronică, chiar celor situate în alte țări (de ex. în Bulgaria, Bosnia, etc.), d. Fitz conchide că Ioan de Thurocz era de naționalitate maghiară, iar nu slavă, precum s'a crezut de unii. Începînd cu anul 1468, îl găsim ca notar la Curtea regală. În cariera administrativă, ajunge până la demnitatea de pronotariu, în 1486. Nu era preot, ci mirean, avînd soție și copii cunoscuți. A murit scurt

timp după tipărirea celor două ediții ale cronicii sale, de oare ce slujba-i era ocupată de un alt demnitar, încă la 31 Iulie 1489, văduva lui contractând altă căsătorie cam pe aceeași vreme.

Despre textul cronicii ce ni-a lăsat-o Ioan de Thurocz, dr. Fitz ni dă următoarele amănunte:

Întreaga lucrare este alcătuită din părțile ce urmează:

A. 1) Prima introducere, dedicată lui Tomas de Drag, mare dregător (locotenent regal și cancelariu) și protector al cronicarului.

2) „Pars prima“, Istoria Hunilor, în douăzeci și patru de capitole.

3) „Pars Secunda“, Istoria Ungurilor, până la 1542, în nouăzeci și nouă de capitole.

Textul este până aici aproape identic cu „Chronicum Pictum“, vestitul manuscris, astăzi la Budapesta, copiat la rindul lui de pe un codice de mult dispărut, căruia i s'a dat denumirea de „Cronica Minorilor din Buda“, înrudit de aproape cu Simon de Keza<sup>1</sup>.

4) O nouă introducere.

5) Cronică domniei regelui Ludovic-cel-Mare (între 1342 și 1382) scrisă de Ioan de Küküllő, în cincizeci și cinci capitole.

6) O prelucrare în prosă a unui poem în hexametre, scris în 1396 de Laurentius de Monacis (domnia reginei Maria și a lui Carol-cel-Mic), în opt capitole, cu o prefață a lui Ioan de Thurocz.

B. 7) A doua introducere, dedicată lui Tomas de Drag.

8) Istoria Ungariei, între 1386 (Sigismund) și 1487 (Mateiaș Corvinul), în șaiszeci și șapte capitole.

9) Cîntecul de Jale al lui Rogerius, despre prădăciunile Tatarilor. Reiese deci că introducerile 1 și 4, prelucrarea 6, introducerea 7 și cronică principală sînt opera proprie a lui Ioan de Thurocz celelalte părți (2, 3, 5 și 9) fiind lucrări mai vechi, intercalate în cronică.

Dr. Fitz ni arată, cu argumente bine întemeiate, că lucrarea a fost întocmită între anii 1485 și 1487, ultimul eveniment menționat fiind cucerirea orașului Wiener-Neustadt de Mateiaș Corvinul, la 17 August 1487.

Prima ediție a cronicii fiind însemnată la colofon cu data de 20 Mart 1488, este cert că nu va fi putut exista vre-un codice

<sup>1</sup> Pentru „genealogia“ cronicilor ungare, ne referim la *Ungarns Geschichtsquellen* de Henric Marczall, Berlin 1882, p. 118.

ingrijit al lui Thurocz, „pe pergament, cu miniaturi“, cum s'a crezut de unii, timpul dintre terminarea cronicii (după 17 August 1487) și terminarea primei ediții (20 Mart 1488) fiind prea scurt pentru a permite așa ceva. Manuscriptul va fi fost, din potrivă, trimis de sigur la tipar, aproape în cursul redactării sale, în mai multe rînduri și chiar înainte de terminare.

Ediția de la Brünn a servit drept model pentru cea a lui Ratdolt (Augsburg), purtînd data de 5 lunie din același an 1488. Dr. Fitz dovedește aceasta, între altele, prin unele greșeli de tipar ce se regăesc în cele două ediții și prin împărțirea textului în coli, identică în ambele cazuri.

Terminînd interesantul său studiu, dr. Fitz explică acele două variante din ediția lui Ratdolt, adică cea mai complectă și cealaltă, care omite orice alusie la cucerirea Vienei de către regele Mateiaș Corvin. Ediția prescurtată era destinată publicului din cuprinsul Germaniei, unde cucerirea Vienei de către un suveran străin nu putea fi bine văzută, ediția mai complectă însă fiind destinată Ungurilor. Interesant este, în tot cazul, că toate exemplarele acestei din urmă ediții sînt de veche proveniență maghiară sau cehă, pe cînd ediția prescurtată se află mai ales în bibliotecile germane.

Dr. Fitz mai atrage atenția asupra celor două exemplare la Budapesta, pe pergament, cu dedicația lui Feger adresată regelui Mateiaș, tipărită în literă de aur. Are de sigur dreptate cînd crede că acestea provin din Biblioteca Corviniană.

Constantin I. Caradja.

## O carte necunoscută bibliografiei vechi românești

Unii din studenții miei, cînd găsesc, prin familiile lor sau pe la cunoscuți, cărți vechi, documente sau chiar monede, nu le aruncă, ci le aduc pentru îmbogățirea bibliotecii Institutului de Istoria vechiului drept românesc de pe lângă Facultatea de Drept din Iași. Printre ele une ori se rătăcesc și lucruri necunoscute, după cum am arătat în atîtea rînduri. Toate aceste materiale slujesc tuturor acelor cari studiază Istoria vechiului drept românesc, învățînd să cetească și cu literă veche, iar alții și în alte limbi, fiecare după cunoștințele sale. De această dată aduc la cunoștința celor cari se interesează de literatura veche românească

și de iconografia xilografică informația care urmează. Studentul Dumitru Bălan din Huși ni-a încredințat, de această dată, o cărțuție, format de buzunar, avind 112 pagini plus alte două ale titlului. Titlul acestei cărțuții este acesta :

*„Adunare a stambelor sff[i]nței Evanghelii, carea acum întâiu s'au typărit, cu blagoslovenia preasf[i]nțitului arhiepiscop și mitropolit al Moldaviei, kyrio kyrio Veniamin. Pe vremea stăr[e]-ț[i]ei] Cuv[șioșiei] Sale kyr Ilarie. În typ[o]g[ra]fia] sff[i]nt[ei] monastiri Neamțul. Anul 1821. Mart[șie] 8“.*

Acest titlu este mărgenit de un chenar alcătuit dintr'o ramură cu fructe. Pe dosul acestei foi de titlu se scrie o scurtă prefață a anonimului autor in următoarele cuvinte :

*„Dragostea și evlavia ce o au cei de Hs. iubitori hristiani spre toate adecă Sfintele Scripturi, iară mai ales și cu covârșire spre sfințita Evanghelie, socotindu-o cu mintea, și având gătitte aceste puține stampe la pildele Sfintei Evanghelii, le-am întocmit după Istorie și le-am typărit dupre cum se văd, cu blagoslovenia Prea Sfințitului Stăpân. Puind înaintea cuvântul Prea cuviosului Părintelui nostru Ioann Damaschin cel pentru sfintele icoane și puține graiuri ale altor sfinți Dascali ca să arătăm Istoria mai de departe până ce am început la sfânta Evanghelie. Și aceasta o am făcut mai mult pentru noi. Iară deacă și altora le va plăcea, laudat fie Numele Domnului“.*

Din cuprinsul acestei 'scurte prefețe reiese că această cârticică s'a tipărit mai mult pentru călugări, deci, probabil, s'a scos un număr destul de restrins de exemplare. Foaia a doua începe cu *„Din Theologia prea cuviosului și de Dumnezeu purtătorului Părintelui nostru Ioann Damaschin din cartea a 4-a, capul 16. Pentru Icoane“.* De la pagina 6-a se începe părerea predicatorului Ilie Miniati, până la pagina 9-a, pentru ca după aceea să se arate și părerea lui Dimitrie al Rostovului în Hronograful său privitor la zidirea ingerilor. De aici înainte cârticica are pe aproape fiecare pagină câte o iconiță încadrată cu textul evanghelic în legătură cu personagiile și împrejurările fiecărui eveniment. Ele sint în număr de nouăzeci și cinci.

Toate sint lucrate de vre-o mină de călugăr prea iscusit în ale săpării în lemn. Este atita mișcare, mlădiere și vioiciune în chipul fiecării figuri! Aruncarea veșmintelor, care îmbracă aceste trupuri

de sfinți este făcută cu atita măiestrie, încît s'ar putea întrebuița și în ziua de astăzi la tipărirea de cărți sfinte. Trei din aceste icoane sînt imprimate pe foi dublate, care pentru a se prinde în cotorul cărții a fost nevoie să se indoie ca la un atlas geografic.

Pentru istoria xilografiei noastre românești această cărticică ar merita ca toate aceste iconițe să fie reimprimate și studiate. Mărimerea icoanelor variază. Cele mai multe au 7<sup>1</sup>/<sub>2</sub> cm. pe 5<sup>1</sup>/<sub>2</sub> cm., iar cele trei dublate sînt de 13<sup>1</sup>/<sub>2</sub> cm. pe 11<sup>1</sup>/<sub>2</sub> cm. Fiecare din aceste icoane cuprinde toate elementele indicate de Evanghelie. Astfel, de pildă, să luăm un tablou puțin obișnuit în pictura noastră bisericească, cum este *Lepădarea lui Petru*. El se află la pagina 99. În tabloul acesta vedem pe Apostolul Petru, avînd focul d'inainte, cu fața întoarsă către slugile care-l întrebau: „*Au nu și tu din ucenicii lui ești?*“. Fața și gestul minilor lui exprimă cu adevărat tăgăduirea, iar mulțimea slugilor aflate de o parte și de alta a focului, după toată înfățișarea fețelor lor, arată o adîncă mirare. Săpătorul în lemn nu a uitat să facă și chipul unui cocoș, stînd pe acoperișul unei clădiri din stînga lui Petru, în poziție de cîntare. Fiecare icoană redă întocmai elementele fixate în povestirea, care încadrează pe pagina respectivă icoana de jur împrejur. La sfîrșitul acestor povestiri evanghelice, autorul arată toate locurile de la toți evangheliștii care amintesc acel eveniment<sup>1</sup>.

Crezînd că aducem o complectare vechii noastre bibliografii, ne-am încumetat să facem această mică dare de samă asupra cărții acesteia găsite de elevul meu amintit mai sus, și donată Institutului nostru de vechiul ei proprietar, d. Dumitru P. Lefter, din comuna Albești, județul Fălciu. Pentru cercetarea specialiștilor exemplarul acesta se află în păstrarea noastră. Constatarea că această carte nu este trecută de d. Dan Simonescu în „*Bibliografia românească veche*“, tom. III, fasc. III-VIII, București 1936, ne-a îndemnat și mai mult să nu o dăm uitării. Datoria fiecăruia dintre noi este să ajutăm o operă de colecționare a altor cărți sortite pierderii pentru totdeauna.

Șt. Gr. Berechet.

<sup>1</sup> Exemplarul nostru are în fruntea textului un ornament cu Dumnezeu Tatăl la mijloc și cu o inițială săpată tot în lemn. Primele trei foi (pp. 1-6), precum și foaia 9-10, ca și foile 31-4, sînt tăiate jos până în rîndurile imprimate, de sigur pentru a se înlătura vre o însemnare cu numele vre unui posesor sau al vre unei instituții religioase de unde s'ar fi luat.

## Cîteva amănunte din preajma răscoalei lui Horea

— După Ioan Monorai —

Răsvrătirea iobagilor romîni din toamna anului 1784 își are adînci rădăcini în veacul al XVIII-lea.

Prigoana religioasă a intolerantei Împărătese Maria-Teresa față de „schismaticii“ Ardealului, adecă Romîni ortodocși, a creat în rîndurile acestora un spirit de îndărătnică opoziție și de afirmare de multe ori foarte violentă. Domnia reformatoare a lui Iosif al II-lea a încurajat această atitudine a satelor de iobagi, care vedeau, mai presus de domnii lor de pămînt, prezența unui Împărat binevoitor față de suferințele lor, pînă la o anumită dată. Nădejdea unei eliberări și a unei egalități sociale s'a infiripat în sufletul acestor iobagi, într'un veac în care interesul pentru cei de jos și asuprași se manifesta tot mai mult, fie și dintr'o atitudine de modă filosofică.

Sentimentul acesta de revoltă și de împotrivire din partea țărănilor romîni față de autcritatea Comitatelor sau față de domnii de pămînt este caracteristic pentru vremea ce premerge răscoalei lui Horia. El se manifestă prin acele acte de haiducie, comise de acești hoți sau haramii, tot mai numeroase în decursul anului 1783, în primăvara și vara anului 1784.

În special, în comitatele Arad, Bihor și Zărand, folosindu-se de munții și pădurile acestei regiuni, cutezanța acestor haiduci e mai mare și atacurile lor aproape permanente, în acest timp. Din cauza biurocratismului administrației comitatelor, a greutății de comunicații, dar mai ales din conivența locuitorilor cu acești oameni ce prădau, urmărirea răufăcătorilor e aproape imposibilă. Ei trec nestingheriți, dintr'un comitat într'altul, atunci cînd sint urmăriți<sup>1</sup>.

Mai mult chiar, haramiile asistă în biserică la liturghie, lăsîndu-și puștile afară, la ușă<sup>2</sup>; beau în cîrciuma satului ziua, la amiază<sup>3</sup>. Cînd autoritățile dau larma prin tragerea clopotelor ca să-i prindă pe acești îndrăzneți răufăcători, niciun țăran nu vrea

<sup>1</sup> Cf. N. Firu, *Date noi referitoare la Revoluția lui Horia, 1784-1785, culese din arhiva județului Bihor*, ediția a II-a, Oradea, 1937, pp. 19 și 21. Și în Iorga, Hurmuzaki, XV.

<sup>2</sup> N. Firu, *o. c.*, p. 20.

<sup>3</sup> *Ibid.*, p. 21.

să iasă din locuința sa<sup>1</sup>. Pretorii unguři nu mai au încredere în organele lor subalterne, plăieșii sau gornicii, fiindcă aceștia sînt, în cele mai multe cazuri, complicii haramiilor<sup>2</sup>.

Într'o asemenea situație, comitele Bihorului redactează un plan amănunțit pentru urmărirea acestor haiduci<sup>3</sup>.

Dar acest spirit de nesupunere al iobagilor nu se manifestă numai împotriva autorității civile, ci chiar și fața de cea religioasă. Am publicat astfel un document caracteristic pentru această atitudine a unui sat arădan față de hotăririle Consistoriului arădan, prin protopopul Butenilor<sup>4</sup>. E vorba de scrisoarea din 10 Mart 1784 a protopopului Gavrilă (Bucatoș) din Buteni către Petru Petrovici, episcopul cel abia venit la Arad, a cărui instalare se face abia la 1-iu Mațu st. n. 1784<sup>5</sup>.

Scrisoarea aceasta e una dintre rarele, două, trei, pe care le mai posedă arhiva diecesei arădane, pentru această vreme.

În epistola sa, plină de năduf, protopopul Butenilor se plînge episcopului său că locuitorii satului Săcaș nu vor să-l primească pe noul popă Arsenie, supranumerar la Cuied, fiindcă, arată protopopul, „ei zic că să le dăm popă după voie lor, precum au fost și celalalt, ca să fure și ei să ascundă“. Mai departe se spune că aceiași îndărătnici credincioși amenință că „vor face pe un frate a popii ce-i prins la Logoj, popă să le fie lor, care-i mare lotru“<sup>6</sup>. Într'adevăr, preotul locului, Iosif Popovici, era în temnița Lugoșului, „pentru furtușagul și fărădelegile lui, ce s'au făcut“<sup>7</sup>, după cum ne lămurește protopopul Gavrilă, care se vaietă, incheind că „eu acuma, în luna lui Mart în 9 zile, am fost în besereca lor și le-am cetit sfetacu înaintea lor și am eșit cu rușinea de la ei“<sup>8</sup>.

<sup>1</sup> *Ibid.*, p. 20.

<sup>2</sup> *Ibid.*, p. 22.

<sup>3</sup> *Ibid.*, pp. 30-2.

<sup>4</sup> Cf. articolul nostru *Un document românesc de la 1784*, în revista *Hotarul* (Arad), anul III (1936), pp. 115-6.

<sup>5</sup> *Ibid.*, p. 115. Episcopul P. Petrovici scrie: „*installatio mea 1-a solum Maii intercesserit*“ Concept în latinește, cu data de 29 Iulie 1784, fascicula „*Conceptus latini*“ 1784, în Arhiva Consistoriului arădan.

<sup>6</sup> Articolul nostru din *Hotarul*, III, p. 116.

<sup>7</sup> *Ibid.*, p. 115.

<sup>8</sup> *Ibid.*, p. 116. Toate actele în legătură cu procesul preotului Iosif Popovici din Săcaș, în Arhiva Consistoriului arădan, fasc. sub „*Litterae Comit. Krassoviensis*, 1784, No. 13“.



Documentul de mai sus arată, dar, și din alt punct de vedere, care era starea de spirit a satelor arădane, care au avut un considerabil aport în declanșarea răscoalei din 1784.

În lumina acestor lămuriri se vor înțelege acum amănuntele, interesante și inedite, pe care le extragem din lucrarea „Scurtă Cunoștință a Lucrurilor Dachiei“ de Ioan Monorai, uitată de aproape un veac în Biblioteca Academiei Teologice din Arad<sup>1</sup>.

Precum am arătat în alta parte, Ioan Monorai, tânăr de vre-o optsprezece ani, a străbătut aceste regiuni tocmai în zilele de revărsare a furiei populare din 1784<sup>2</sup>. Informațiile lui au deci valoarea unor date luate de la fața locului, în cele mai multe cazuri.

Acest nou istoric arată astfel că „în Țara Ungurească, ca să (se) poată ținea prostimea în bună ascultare, foarte strînse leji era' pusă și mai ales prin varmeghiile Ardealului<sup>3</sup> și a Biharii, sau întră Ardeal și Tisa, foarte cu asprime să lucra cu prostimea, și, pentru puținică vină, lesne să judeca spre moarte vinovatul“<sup>4</sup>. Insistînd asupra acestei crude asprimi, I. Monorai ne asigură că „eu singur văzui atunci<sup>5</sup> în furcile Orăzii cinci, iară într'a Aradului, șapte spânzurați“<sup>6</sup>.

În această lume, de-o parte țărănimea exasperată, de alta nobilimea aplecată spre capitale pedepse și pentru o vină neînsemnată<sup>7</sup>, veni să sporească incordarea și confuzia înrolarea de la Alba-Iulia, pentru crearea de noi regimente grănicerești, în vederea războiului cu Turcii care avea să și izbucnească peste puțini ani.

Monorai ni înfățișează astfel imersul răsunset ce l-a avut această înrolare printre țărani iobași. Primînd arme, ei au văzut posibilitatea unei evadări din starea lor nedreaptă. Aceștia,

<sup>1</sup> Manuscrîptul cu n-rul 566.

<sup>2</sup> Cf. lucrarea noastră *Ioan Monorai. Un istoric ardelenesc necunoscut. Cu patru reproduceri în text*. Arad, Concordia, 1938, pp. 15-7.

<sup>3</sup> Probabil Monorai a vrut să scrie: „Aradului“, căci comitatele Bihor și și Aradul erau între Ardeal și Tisa.

<sup>4</sup> *Scurtă Cunoștință*, pp. 242-3

<sup>5</sup> În toamna lui 1784.

<sup>6</sup> *Ibid.*, p. 247.

<sup>7</sup> În „*Brevis Notitia*“: „Ita ut propter culpam trium fors marianorum (ut dicebatur), facile quis in furcam agebatur“. În Biblioteca Acad. Teologice din Arad, ms. 564, p. 250.

„urînd sluşba domnilor, totdeauna cu drag aştepta' ceva pre-inoire“<sup>1</sup>, scrie autorul.

Afluxul spre conscripţie a fost, dar, așa de general, încît, ne mai „geoid“, — răzbind, — la Alba-Iulia, „drept aceia numai decît începură satele cu sila a-și traie preoții să miargă cu ei și nota-răși cu sila a-i scrie“<sup>2</sup>. Cei odată conscriși nu mai ascultau de nemeșii lor.

„Și nu era îndestulți domnii“, — continuă Monorai, — „nice cu sila a traie pre oameni la datornica supunere, macar că într'adins prin tisturile varmeghii să silea' a păciui țara; de unde mare turburare era în toată țara și înzădarnică era toată strădania pusă împotriva“<sup>3</sup>.

Acum venim la o versiune nouă pe care ni-o dă acest istoric cu privire la răpirea vice-comitelui Aradului, Andrei Forray, vestit prin asprimea sa față de iobagi.

Întimplarea e cunoscută în linii generale lui N. Densușianu<sup>4</sup>, mai mult după archiva Consiliului Locotenențial de la Buda și mai puțin după actele Comitatului arădan, pe care arată să nu le fi cercetat<sup>5</sup>. O versiune a acestui cas ni-o dă și N. Firu, în broşura mai sus citată<sup>6</sup>.

Deci, la 27 Iulie 1784, vice-comitele Andrei Forray al Aradului se afla la curtea sa de la Săvirşin, cînd e ridicat de cîțiva țărani și dus cu ei între munți, la satul Dumbrăvița. El nu e eliberat decît pe basa grațierii pe care o acordă Iosif al II-lea acestor țărani ce rătăceau prin păduri și cari nu îndrăzneau să se întoarcă în satele lor de frica pedepselor. Reproducem mai jos amănuntele asupra acestei întimplări, pe care I. Monorai le aflase, poate, cu ocazia trecerii lui prin Arad la începutul răs-coalei, prin acest oraș, unde se puteau vedea în acele zile primele care cu robî legați și cruzimile săvirșite de fiul aceleiași Forray, adecă de notarul Comitatului arădan<sup>7</sup>.

<sup>1</sup> *Scurtă cunoștință*, p. 241.

<sup>2</sup> *Ibid.*, p. 242.

<sup>3</sup> *Ibid.*

<sup>4</sup> În *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria (1784-1785)*, scrisă pe baza documentelor oficiale, București, 1884, pp. 223-4.

<sup>5</sup> *Ibid.*, p. 28.

<sup>6</sup> N. Firu, *Date noi*, pp. 26-9.

<sup>7</sup> V. *Scurtă Cunoștință*, pp. 252-3.

Astfel, după ce înfățișase asprimea grozavă a pedepselor ce inspăimintau pe iobagi, autorul continuă: „Pentru aceia mulți, nu tare vinovați, ca să scape de asprimea judecăților, să trăjea' la munți și la păduri spre Ardeal, părăsindu-și căsile și copiii. De aceștia pribeji mai mulți să adunasă laolaltă, cari cu răpîri și tâlhării să hrănea' și mulți bucuroși s'ar fi înturnat acasă, dară le era frică de judecată. Pentru aceia vr'o cincizăci, insoțindu-să laolaltă, acest sfat făcură cu povățuitorul lor, ca să-și capete ertare sau pardon a să putea înturna la căsile sale.

„Era atunci in varmeghia Aradului un viți-șpan vestit, anume Forai, de care ei să și ingrozea' mai tare și nădejde mai mare avea' într'insul că le va putè dobîndi ertare. Au ispitit <sup>1</sup>: oare cînd s'ar afla acesta la casa sa in orașelul său Săvârșin, și, înștiințindu-să, să intrarmară 50 de aceia și, mergînd noaptea, să băgară toți într'o moară, lingă oraș, și stătură acolo ascunși pînă pe vremea prînzului sau a amezii.

„Atunci, oblicînd cum că numai domnul cu doamna sa prinzește, făcură acest meșteșug: legară pre unul dintr'înșii, ca cum ar fi prins un hoț vestit, și-l dădură la alți doi intrarmați dintr'înșii, cari, ca niște panduri, să ducă pe acel hoț la viți-șpanul. Și, trimițîndu-l înainte, ceialalți toți, in bun rînd, o țiră mai târziu, purceasără după ei; și, intrînd cei doi cu robul înainte, stînd înaintea ușilor viți-șpanului, strigară să iasă cu graba afară, că i-au adus un rob vestit. Iară domnul, nenădăindu-să cu graba, ieși să-l vază ce lucru iaste.

„Atunci cei doi panduri pe <sup>2</sup> încet apropiîndu-să de domnul, pusă mina pre dinsul și-l ținură, și numai decit intrără și ceialalți toți și, apucându-l întră sine, il silea' să meargă cu dinșii. Grăbiră îndată a traje clopotele într'o ureache și striga' ajutoriu, dară in zădar, că mai-marele hoților, protesteluînd, arată că vieața domnului acum e in mina lor și, de nu vor înceta a să pune împotrivă, lesne să poate întâmpla să-i ieae vieața, iară, de să vor ostoi, și domnul va avè pace și ei. Destul era aceasta ca domnul îndată să poruncească să încete toată împotrivirea.

Atunci, purcezînd cu toții, ieșiră din curte și incepură a sui pe poala muntelui, la deal. Atunci, văzînd Forai că e într'adîns,

<sup>1</sup> *Scurtă Cunoștință*, p. 243.

<sup>2</sup> *Ibid.*, p. 244.

zisă: „Fraților! Aceaste bătrînețe care le vedeți în mine destulă dovadă iaste cum că eu mi-am trăit viața mea. Bucuros, dară, acum imi aștept moartea<sup>1</sup>, carea ca să-mi fie mai ușoară, acum imi luați viața, inaintea căsilor mele, și nu mă mai păstrați spre alte chinuri și patimi, cari văz că vor să fie cu mine.

„La acestea mai-marele hoților răspunsă: , Departe să fie aceia de noi ca să gândim a-ți lua viața Mării Tale. Una gândim ca să călătorești cu noi în peșteri și în pustietăți. Și în grabă porunci la unul dintră ai săi, ca, întorcindu-să acasă, să aducă domnului un cal înșălat, ca să nu-i fie a să osteni pe jos călătorind. Prin munți grăbi doamna a trimite pe o tileguță un buglan cu bani, tocmai pe acela Dumitru Ilianul, inășul domnului, care-mi povesti aceasta întimplare în Arad; dar, în zădar, că nu vrură hoții a primi banii. Fără, pe domnul, ducindu-l cu sine, l-au sălit să le capete pardon a să înturna la căsile lor; care au și dobindit după doaa săptămîni, mergînd la un sat aproape de dinșii Vlădicul din Arad cu un domn de Tablă, care le cetiră pardonul în beserică și le făcu voe<sup>2</sup> a să înturna în pace la căsile sale. Care ei și făcură, afară de vr'o șapte, cari, zicînd că lor nu le poate folosi acel pardon, iară să întoarsără la viața sa. Aceștia, zicea' oamenii cei d'întii de pe acolo că s'ar fi chemat Salis, Jiurji<sup>3</sup>, Frunză-Verde și alții<sup>4</sup>.

Lămuririle lui Ioan Monorai se pot astăzi întregi prin cele două rapoarte ale episcopului Petru Petrovici către Împăratul Iosif al II-lea și către Camera Aulică din Viena. Din ele se poate afla că, pe basa unui act al Comitatului, care acorda o grație provisorie răufăcătorilor până la sesisarea Împăratului, episcopul Arad descinsese la Dumbrăvița, unde era ostatec Andrei Forray, la 31 Iulie. Copiile rapoartelor sint datate din Arad 5 August 1784<sup>5</sup>. Publicarea lor ar întregi cunoașterea acestui interesant episod, cufezător preambul al răzmeriții din toamna anului de jertfă românească 1784.

Ed. I. Găvănescu.

<sup>1</sup> *Ibid.*, p. 245.

<sup>2</sup> *Ibid.*, p. 245.

<sup>3</sup> Adecă Gheorghe Cișan.

<sup>4</sup> *Scurtă Cunoaștință*, p. 247.

<sup>5</sup> În arhiva Consistoriului arădean, fasc. sub „Conspectus latini... N<sup>o</sup> 37<sup>o</sup>, a<sup>o</sup> 1784<sup>o</sup>”.

## Un program școlar de istorie imposibil

Examinând întâmplător programa analitică de istorie din „Programa învățămîntului secundar comercial” aprobate cu decret regal la 4 Decembrie (*Mon. Ofic.*, 18 Decembrie 1937) am rămas uluit atît de incompetența autorului și de contradicțiile din ea, cit și de graba ce a pus Ministeriul să o adopte, fără o sumară cercetare, la care ea n'ar fi resistat.

*Nivelul intelectual* al autorului se vede în „Lămuririle” ce s'a simțit obligat a pune în fruntea ei, cu grave confuzii între noțiuni elementare, cu greșeli de acord și de construcție românească și, cea ce e mai grav, cu absența totală, din acea înșiruire de locuri comune, a unei concepții privitoare la menirea deosebită a Istoriei în Liceul comercial.

În ce privește *materia*, lămuririle sînt nechibzuite și flagrant contradictorii, dînd o repartiție a materiei pe clase pe un alt număr de oare decît acela anunțat de *tabloul-orar* al școlii din fruntea programelor (cite o oară, în loc de două, la cl. I și a II-a) și executînd împărțirea materiei în lecții (materia, afirmă autorul, „a fost împărțită pe lecțiuni al căror număr de asemeni a fost fixat”) în așa fel, încît pentru aceeași oară săptămînală atribuie unei clase șaptsprezece lecții (I-a), alteleia treisprezece (a II-a), alteleia optsprezece, alteleia patruzeci chiar! Claselor I și II însă, cărora li dă șaptsprezece și treisprezece lecții, li se cuvin, conform tabloului-orar, pe două oare săptămînal cel puțin cite treizeci de lecții. Claselor a IV-a și a VIII-a tot pentru o oară săptămînală li se impun respectiv *treizeci și patru și patruzeci de lecții, cînd* anul școlar, fără vacanțe, are treizeci de săptămîni, fără a mai socoti serbători, repetiții, tese; deci în treizeci ore se cer patruzeci de lecții! La *Metodă*, autorul se incurcă rău, dînd explicații ca acestea: „în explicarea evenimentelor prin procesul causalității în efect” sau „Lecțiile să fie cit mai *intuitive*, profesorul putînd folosi orice mijloace *spirituale*”..., și altele la fel.

Nîmic în formularea *subiectelor de lecții* nu denotă că autorul cunoaște *desvoltarea economică* a popoarelor spre a da învățămîntului un *aspect nou*, deosebit de al Liceului teoretic, spre a *justifica nevoia* unei programe și unor manuale deosebite de ale aceluia. Cum se mai poate legitîma în cazul acesta obligația de a se introduce în școală *manuale speciale* pentru Liceul comercial,

reformat astăzi, cînd materia din programul claselor I-III-a și a V-a-VII-a inclusiv nu-i decît un *resumat* de spirit invechit, anost, al celei liceale, cînd la clasa a IV-a programul este egal în întindere cu cel de liceu și *identic în conținut* (dar treizeci și patru lecții la treizeci de oare anual), reproducînd programe vechi care ignorează progresul studiilor istorice din ultimele *trei decenii* ! La cursul superior se dă tot o repetiție în resumat a vechilor programe de liceu de curs inferior. Am remarcat *absurditatea* de a impune aici patruzeci de lecții în treizeci de oare anual, dar, cînd considerăm că acele patruzeci de lecții sînt așa de *încărcate* de o materie ce nu s'ar putea executa nici în optzeci de lecții, absurditatea este și mai enormă.

Ea se complică însă cu o *totală deformare a materiei* propuse în titlul programului de clasa a VIII-a : „*Istoria Romînilor încadrată în Istoria universală a comerțului*“, căci materia acordată „Istoriei comerțului“ atînge proporții enorme față de aceia dată obiectului încadrat, „Istoria Romînilor“, în proporția de 25: 15, căci numai cînsprezece lecții se acordă acesteia din urmă. Cadrul a nimicît obiectul ! Iar, ca exemplu de îngrămădire a materiei, cităm *lecția a patrusprezecea*, unde se pretinde toată *istoria politică* a Romînilor în curs de unsprezece secole și jumătate, de la anul 106 pînă la 1241 !

Dar și cele biete cînsprezece lecții sînt încadrate așa de haotic și diform („Dacia supt Romani“ vine după Comerțul din secolul al XIII-lea ; vezi lecția a treisprezecea și a paisprezecea), într'o repețire de Istorie universală, cu Egipteni și cu războaiele lui Alexandru-cel-Mare — și formulate necomplet și naiv (cu enumerarea Domnilor), așa încît se realizează o totală deformare a Istoriei Neamului într'unul din cele mai monstruoase programe de Istorie. Încheînd această sumară examinare a nefastului program, ne întrebăm cu legitimă îngrijorare : Ce fel de manuale se vor *redacta* în asemenea condiții ? Eluda-vor autorii programul, spre a putea alcătui un manual bun, dar căzînd în contravenție, spre a fi răs-pînși la aprobare, sau vor elabora, *în conformitate cu programul*, monstruosități didactice și simple compendii seci, inutile, spre degradarea învățămîntului comercial și rușinea culturii românești ?

\* \* \*

Pentru a ieși din această dilemă, Ministeriul, cred, nu are decît o singură soluție : să *suspende acest program de Istorie*,

*imposibil și nefast*, printr'o circulară, până la redactarea unui acceptabil, iar, ca măsură transitorie, să se adopte în Liceul comercial, la cursul inferior (clasele I-a-IV-a), programul de Liceu, cu manualele lui, care, de altminteri, la aceste clase ar putea rămânea și definitiv, fără pagubă.

S'ar elabora pentru cursul superior numai un *program special*, dar nu cu o oară săptăminală, ci mai bine suprimind-o total la două clase, spre a se trata obiectul cum se cuvine în celelalte două clase, cu câte două oare pe săptămână.

N. A. Constantinescu.

## O ediție necunoscută a fabulelor lui Esop

„Bibliografia românească veche“ nu a înregistrat până în prezent decît următoarele ediții din Esop :

1. Ediția din Sibiiu, de la 1795<sup>1</sup>.
2. Ediția din Buda, de la 1812<sup>2</sup>.
3. Ediția din Sibiu, de la 1816<sup>3</sup>.

Institutul nostru de Istoria vechiului drept românesc păstrează o altă ediție, tipărită tot în Sibiiu la 1802. Titlul acestei ediții este următorul: „*Viața și pildele prea înțeleptului Esop. Tipărită în zilele prea luminatului și prea înțeleptului Impărat Franțiscus al doilea. Sibiiu. În tipografia a lui Ioan Bart. 1802*“. Cartea are format de buzunar, 18/10 cm. Ea începe cu „*Viața lui Esop*“, pe pp. 3-49, cu treizeci și unul de rinduri de pagină. Restul de șaptezeci și nouă de pagini fără indicarea lor cuprinde o sută cinci fabule cu aproximativ douăzeci și cinci de rinduri pe fiecare pagină. În locul paginației numerice, găsim acest semn: (O). Ele au ca titlu: *Pildele și învățăturile lui Esop*. Pe foaia albă dintre sfîrșitul și scoarța cărții se pot ceti două fabule noi scrise cu mina.

Aducînd această nouă informație la cunoștința alcătuitoarelor viitorului „Supliment“ al cărților scăpate din vedere la întocmirea celor trei volume ale „Bibliografiei românești vechi“, socotesc că am făcut un serviciu literațiilor noastre. Șt. Gr. Berechet.

<sup>1</sup> Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, vol. II, București, 1910, p. 376.

<sup>2</sup> *Ibid.*, vol. III, fasc. I-III, București, 1912 p. 70. Autorii știau și de existența unei alte ediții de Sibiiu, din 1807.

<sup>3</sup> *Ibid.*, p. 161.

## O ediție de Bucoavnă necunoscută

La întocmirea „*Bibliografiei românești vechi*“ de către I. Bianu și Nerva Hodoș<sup>1</sup>, ediția despre care voim să vorbim mai jos nu se găsea în păstrarea Academiei Române. Aceiași situație rămăsese și cînd colegul Onisifor Ghibu înfățișa Academiei Române comunicarea sa cu titlul „*Din istoria literaturii didactice românești. I. Bucoavnele*“<sup>2</sup>. În această comunicare, dă între paginile 81 și 83 lămuriri despre o „Bucoavnă pentru învățătura pruncilor“, tipărită în 1818 la Sibiu, în tipografia lui Ioan Bart, pe care o denumește „Bucoavna religioasă de la Sibiu din 1818“. Autorul adaugă un facsimil al titlului<sup>3</sup>, o ilustrație a Învierii Domnului<sup>4</sup>, cu două poezii de cite opt rînduri<sup>5</sup>.

Institutul nostru a primit, nu de mult, ca dar din partea unui student al nostru, o Bucoavnă din 1811, tipărită la Brașov, cu cheltuiala fraților Constantin și Ioan Boghici, în tipografia lui Friedrich Herfurt. Titlul acestei Bucoavne este următorul: „*Bucoavnă pentru învățătura Pruncilor de a să deprinde atît la cunoașterea slovelor, la slovenire, și la cetanie, cit și la rîndueala Vecerniei. Utreniei, și a sfîntei Liturghii. Typărită cu toată cheltuiala d[um]nealor Fraților Costandin și Ioan Boghici. În Priveleghiata Typografie din Brașov. Prin Typografal Fridrihi Herfurt, 1811*“. Are format de buzunar lungăreș, cu optzeci și patru de pagini. Între paginile 2 și 11 sînt tipărite patru rînduri de alfabete chirilice, de diferite mărimi, cu tot felul de alcătuiți silabice. Pe pagina 12 este icoana Învierii Domnului, de care am vorbit mai sus. Între paginile 13 și 26 se cetește *Rînduiala Vecerniei*, iar între 26 și 39 cea a *Utreniei*, ca să se termine prin *Rînduiala Liturghiei*, aflătoare între paginile 39 și 66. În Rînduiala aceasta din urmă, ici și colo, are ectenii și răspunsuri redată în grecește tot cu litere chirilice. Pagina 67 este o Slavă pe glasul al optulea,

<sup>1</sup> Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, tom. III, fasc. I-II, 1809-1817, București, 1912, pp. 30-55.

<sup>2</sup> Dr. Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*. — I, *Bucoavnele*, ședința de la 29 Ianuar (11 Februar) (1916), pp. 81-3.

<sup>3</sup> *Ibid.*, p. 81.

<sup>4</sup> *Ibid.*, p. 82.

<sup>5</sup> *Ibid.*, pp. 82-3.



care se cîntă cînd se îmbracă arhierul. Pe trei pagini (68-70) sînt expuse *Cele zece porunci*, cărora li urmează, pe alte trei pagini (71-73), *învățăturile bisericești*, urmate de „*Rugăciune care se zice în toate zilele ca să dobîndim sfîrșit bun vieții noastre*“. „*Rugăciunile mesii*“ (paginile, 74-76) sînt urmate de „*Rugăciuni pentru școală*“ (paginile 77-81), între care se cuprind și cele două poezii, amîntite mai sus, dar pe care le redăm și noi aici, pentru interesul lor literar. Iată-le:

## I.

Oh Doamne! dă-ne putearea,  
Să învățăm cu plăcere.  
Dă-ne noao sirguință,  
Că ne e de trebuință  
Sufletelor tinereale  
Și firilor mărunțele.  
Ca să-ți înălțăm mărirea  
Fiindu-ți și noi zidirea <sup>1</sup>.

## II.

Doamne! a mea rugăciune  
Dintru a ta 'nțelepciune  
Luînd dar de sirguință  
Spre a învăța credință  
Dacă e invrednicită  
De tine blagoslovită,  
Te laudă, și măreaște,  
Și în veaci te proslăveaște <sup>2</sup>.

Următoarele două pagini (82-3) sînt ocupate cu „*Arătarea numerilor: românești și latinești*“ și se termină la pagina 84 cu tabla înmulțirii, adică, precum se zice în titlul acesta: „*Odata unul*“.

După înșirarea cuprinsului se vede limpede că această Bucoavnă se poate socoti ca primă ediție a celei din Sibiu de la 1818, pe care o descrie pe scurt d. Ghibu. Exemplarul nostru a slujit la învățătura multor generații de copii, după cum se constată din murdărirea părților de jos ale paginilor peste care au trecut minile atitor cetitori. Are douăzeci și patru de rinduri pe pagină.

Șt. Gr. Berechet.

<sup>1</sup> Bucoavna noastră din 1811, tipărită la Brașov, p. 79.

<sup>2</sup> *Ibid.*, p. 80.

## Două acte despre lupta de la Hotin din 1672

Două documente extrem de importante, unul scris în românește și altul în polonește, aflătoare la Academia Română, aduc o nouă lumină asupra rolului jucat de Români în luptele polono-turce din anii 1672-1673 și chiar asupra luptei din 1683, cînd, prin despresurarea Vienei de către armata lui Sobieski, s'a salvat Europa de puhoiul barbar. Iată care sînt aceste documente<sup>1</sup>:

### 1.

Cela ce ești ales și de Dumnezeu cu bun dar dăruit mai înainte de nașterea Împărăției Tale pomăzuit și ales spre strămoșita împărăția părintelui Împărăției Tale moșnean, Împărat și biruitoriu și pre-putearnic nebiruit răspunzătorii tuturor celor necredincioși a Sfintei Cruci.

Acum dară și noi, de vreme ce dintr'a lui Dumnezeu milă ne aflăm oblăduitor în părțile acestor doao țări creștinești, fiindu ca nește mai mici și plecati slugi a slăvitii Împărăției Tale, Io Stefan Petru Voevoda, oblăduitorii țării Moldovei, și noi, ca o plecată și închinată slugă a Împărăției Tale, eu, Constantin Șerban Voevoda, oblăduitor Țării Muntenestei, vrînd noi încă cu aceasta a noastră plecată carte ca să facem plecăciune și închinăciune, cu fețile noastre pîn la pămîntu închinîndu-ne înainte mării a Împărăției Tale și rugînd pre multu milostivul Dumnezeu și pre curata Maica ca să ție și să păzească pre Împărăția Ta întru tărîre și întru mare mila Sfinției sale cu biruința asupra tuturor vrăjmașilor celor văzuți și celor nevăzuți, fiind cu adăogerea și cu mare folosință a tot neamului creștinesc, învrînzînd milostivul Dumnezeu pre Împărăția Ta cu îndelungată viață și cu fericită Împărăția pîn' la adinci bătrînețe înălțat și slăvit Scaunul Împărăției Tale, amin. Cu întimplare aceasta făcînd închinăciune, noao încă mai d'inainte ni s'ar hi căzut, întru care lucru rugăm Împărăției Tale întru ertăciune să cuprinzi, căci mai d'inainte n'am putut cerca pre Împărăția Ta cu scrisoare, că, fiind noi suptu supunere robiei păgînești, împrilejul nu ne-au stătut. Acum dară și noi, dacă vreme ce milostivu Dumnezeu au strălucit puteare creștinească,

<sup>1</sup> În „Cercetări istorice“, ale d-lui I. Minea, se publică lucrarea mea „Regele M. Wiśniowiecki și Romîni“, unde comentez pe larg aceste acte.

stînd și noi oblăduitori din puteare creștinească acestor doao țări, nu putem suferi a nu face închinăciune după cum se cade înaintea Împărăției Tale, a doaoa, să facem jalobă pentru multe și greale supărări și mari strîmbătăți cari tragem de către nesățioșii păgini : avînd ei a lor spurcată lăcomia, scosu-ne-au din toate obiceiurile ceali vechi careli mai denainte vreame au fostu legat și tocmîtu de la moșii și de la strămoșii noștri, adăogîndu-ne dările și stricîndu-ne obiceiurile din an în an, și supsîră singile creștinesc, care nu mai putem birui, pîn ce agiunsără în anul trecut și așa, după a lor spurcată lăcomie, vrînd să să mai lățească a lor supunere și Țara Leșască. Și, viînd păginul cel mare cu toată puteare sa și călcînd peste aceste doao săraci de țări creștinești, țara Moldovei și Țara Muntenească, atunci acmu nu putem spune înaintea Împărăției Tale patemele și cazna săracilor de creștini ce-au petrecut, cari ochi de om mai n'a hi văzut, că de mincat lor și cailor și tocma apă pre la Livou le-am cărat dar poduri peste Nistru și peste alte multe ape ce le-m făcutu, carele sintu nesocotite și nespuse, pîn' ce văzînd săracii de creștini [trag] supărări mari ca aceaste și, văzînd că puțință nu mai easte de a mai birui poftele păgînești, ținînd ei Camenița și mult olac în Țara Leșască cu cetăți, și atita pîlne au pus pe țară de căra' și oștile tot la Hotin : în țara noastră sta' 40.000 de oaste cu 5 Pași fără alți Pași ce sta' la Iași, care atita rău făcea'. Și, aducînd Dumnezeu oștile leșești, viînd la Hotin spre oaste turcească, fu mila lui Dumnezeu spre creștini, de bătură pre acei Pași și mulți Turci s'au potopit. Văzînd mila lui Dumnezeu de puteare creștinilor și dîndu-ni poroncă hatmanii leșești cum să ne părăsim de către păgini, că de ne vom mai afla întru agiutorul păgînesc întocma cu dînșii vom păți, întru cari noi mai denainte rugam pre Dumnezeu și căutam a vedea vr'o tîrie și vr'un agiutori despre parte păgînească, și, așa, aducînd Dumnezeu pre aceaste oști creștinești, am luat pre Dumnezeu într' agiutori și ne-am amestecat cu oștile creștinești și am început a faci război asupra neamului păgînesc, și Dumnezeu iaste milostiv : doară va arăta mila Sfinției Sale spre creștini ce o are, puțină smînteală timplîndu-se creștinilor. Că, murî craiul leșesc, și întoarsără hatmanii înapoi cu cîtava samă de oști, pîn' ce vor așeza încoronarea craiului și atunci iaste cuvîntul cu totul să purcează și se vor pogori asupra păginului, iară cu altă samă de oști ce au rămas aicea om lupta noi, aceste

doao țări, cu Turcii întru agiutorul lui Dumnezeu. Deci, acmu, ca niște slugi mai mici a' slăvitei Împărăției Tale, cădem de ne închinăm și ne rugăm să fie mila și agiutorul creștinătății de suptu robia păginească ca să pui Împărăția Ta o samă de oaste asupra Tătarâlor, altă samă de oaste să ni să dea aicea agiutor, ca doar va da Dumnezeu întru luminatul și fericit nărocul Împărăției Tale a ne izbăvi de șerpile veninos. Că mai cuvini-să noao, creștinătății, a fi suptu ascultare slăvitei Împărăției creștinătății, decit a fi suptu robia păginească. Ci ne rugăm Împărăției Tale să Te milostivești și să arăți mila și puteare spre noi ca să ne scoți de suptu robia păginească, să fim suptu închinăciune a slăvitei Împărăției Tale. Că noi cu toată țara sintem bucuroși și nevoitori pentru creștinătate, poftim a rămînè numai leage, și svinta Bisearică să rămîie întregă. Numai foarte ne rugăm Împărăției Tale să nu fim lipsiți de mila și de agiutorul Împărăției Tale, ca să să proslăvescă numele acel luminat a Împărăției Tale în vac. Că, de vom rămînè lipsiți de agiutoriul Împărăției Tale cu adevărat noi întru izbînda păgînilor vom hi și noao ne-a hi a lua iară în părțile creștinătății, nedejduind spre mila Împărăției Tale. Iară ci folos, că săraca țară a rămînè la robtea și pămîntul suptu supunerea păginească, svinta Bisearică a lui Hristos se va pustii și să va răsăpi și întru mare defaimă și la rea primejdie vor căde părțile creștinești, și luînd păgînii aceste doao sărace de țări, după a lor spurcată lăcomie pofti-vor a să și mai lăji, că cu aceste doao țări mare puteare dobîndesc necuviincioșii păgîni, că, pre unde ar călca ei tot cu aceste doao țări izbîndesc, de nu. cu războiul, cu altu agiutor, precum mai sus zisam, că mincatul cailor tot cu aceste sărace de țări se razimă de tot ce le'r trebui. Pentru cari de mare supărari și de mare greu am făcut, că, pre lîngă a' lor toate a' lor rele, tocma copiii, fetile și muerile dinaintea oamenilor i-au luat și pren svintele biserici caii au băgat. Văzînd noi aceste toate reale, am rugat pre Dumnezeu doar ne-ar mîntui de a lor spurcată robie, nedejduind întru folosința creștinească, mai multu spre agiutori Împărăției Tale. Drept aceasta cădem de ne rugăm ca unui luminat și preoslavnic Împărat a toată creștinătatea, ca să fie mila Împărăției Tale vărsată spre noi și puteare Împărăției Tale arătată spre vrăjmași leagii creștinești. Acmu adevărat să știe Împărăția Ta că Turcul de oaste easte slab, dar de primăvară gătire face mare, ce doar Dumnezeu i va curma putearea sa : acmu de iarnă are

nedejde asupra Tătarilor ca să facă războiu cu părțile creștinești ; cît și daruri mari de la Turci la Tatarî li s'au trimis, în tot patruzeci de mii galbeni de aur li s'au trimis, și li s'au făgăduit cu Țara Muntenescă și cu Țara Muldovei să le robiască, să rămîie numai pămîntul Bugeacurile, cari au fost luat Turcii de la Tatarî : încă li-au dat, și încă le-au și mai datu den țara Muldovei trei ținuturi, să fie iarăși pre sama Tătarălor. Deci noi avem acmu mare grijă despre Tatarî, iară încă nedejduînd noi întru folosul Împărăției Tali. Socotim că te vei milostivi Împărăție Ta a nu da lor pace până într'atita ce, de a hi mila Împărăției Tale a ne facere folos, să pui Împărăția Ta piedecă Crîmului, să n'aibă a volnicire a se tinde nici într'o parte. Și să fie sirguială să treacă oștile în Ocraîna căzăcească, că Dorosinco Hatmanul, megiașul nostru, ține cu Turcii ; că, de va fi piedecă de către Tatarî și de către Dorosenco Hatmanul, mare folosință au părțile creștinești de la Împărăția Ta, că Dorosenco Hatmanul are laudă cestor săraci de țări creștini că i va prăda împreună cu Tatarîi, ca să le suptuie suptu robia Turcului. Ci numai pre Dumnezeu rugăm și nedejduim millî Împărăției Tali, să nu fim lăsați întru robia de vac. Întru care fiind ales întru trimiterea cărților, în tot sfatul acestor doao plecate a Împărăției Tale țări, popa Teodor, egumen de la Svântagora, de la Sveatii Pavel, fiind om ales și de cinste și poftitor spre folosul creștinătății, fiind cuprinsu cu toată pofta a vini și a sluji spre folosul creștinătății, poftim pre Împărăție Ta dintru căte are arăta și rostul lui, să i se dea înțeleagere și credință de toate, căci ne easte dintru toate părțile a creștinătății despre aceaste părți de loc. Către aceasta rugăm pre milostivul Dumnezeu să dăruiască Împărăției Tali bună sănătate ohristiani. Amin.

La Iași, 71[8]2, Dek. 31.

Plecații și mai micii Împărăției Tali.

Io Ștefan Petr Voevoda, Io Constantin Voivoda.

Ștefan diac.

(Acad. Rom., mss., Fot, doc. XXII—10.)

## 2.

Terminata okazyey Chocimskiej y usług Petrycieyka Hospodara, y z nami Boiarami Jego Ziemi Moldawskiej ktorzy Boierze y teraz tu zostajemy Protectiey Maiestatu W. Jego Mości Pana naszego miłościwego.

Mając my jarmo tureckie na karku naszym, y wielki ciężar od Turkow, y życzliwość naszą skłanidąc ku catemu chrześcianstwu, przychyłamy usługi nasze pod protekcją najaśniejszego Maiestatu Krola Jego Mości Pana naszego miłościwego, y catey Rzeczy Pospolitey. Będąc Turki z taborem swoim, pod Chociniem, y my tak też z naszym woyskiem wołoskim, będąc w kupie tamże z Turkami, znieśliśmy się z Najaśniejszym sławney pamięci krolem Jego Mością Michałem, y z Maiestatem Jego Królewskiej Mości Janem trzecim na tenczas będącym Hetmanem. Znaydując my taki sposob, żeby Polskie woysko, mogło znieść tabor Turecki, zrewidowawszy woysko tureckie y wszystkie rzeczy, co się dzieje między tym woyskiem tureckim, daliśmy znać Najaśniejszemu Krolowi Jego Mości Janowi Trzeciemu, na ten czas Hetmanem będącemu; y tak zaraz, na naszą Perswazyą przybył z woyskiem Polskim y tak za wolą Boską y naszym przywodem wojska Polskiego, otrzymał wiktoryą Najaśniejszy sławney pamięci Król Jegomość Jan Trzeci, y zniósł tabor turecki, y zaraz na tenczas Petrycyecko Hospodar ziemi Mołdawskiej, y z nami Boiarami Jegosz, wszystką ziemią wołoską, poddał się pod protecją Najaśniejszey Jego Królewskiej Mości, y całej Rzeczypospolitey, y tak Krol Jegomość, we wszystkich fortecyach wołoskich praesidium swole osadził.

Pod czas Campaniey Wiedenskiej Najaśniejszy Król Jegomość sławney pamięci Jan Trzeci dale ordynans Petrycyeckowi Hospodarowi naszemu y nam Boiaram Jego, abyśmy wstąpili z woyskiem do Wołoskiej ziemi, y pobudzili Wołoską ziemię, zniószy się tedy z Wołochami, abyśmy wstąpili w Budziak, tak tedy za ordynansem Króla Jegomości zniószy się my z Wołochami, od Prutu, uderzyliśmy na wsi tatarskie u Budziaku, a Kunicki z kozackiem woyskiem uderzył u Budziak od Dniestra, y tak w poszrodku Budziaka złączyliśmy woysko nasze wołoskie do kupy z Kozakami, y przez siedm Niedziel ruinowaliśmy Tatarow Budziackich, mieczem y ogniem, a potym Han z Sultanami przybył z Wielką Potencyą Ordy, y Turkow, konno, y Janczarow pieszych. Stali się bić z nami, zaczym tedy nie mogliśmy tak tumult wojska strzymać musieliśmy obronną ręką nazad z Budziaku uchodzić do Polski.

Pod czas, kiedy Najaśniejszy Król Jegomość sławney pamięci Jan Trzeci swoją osobą z woyskiem szedł na Budziaki także y

w tey Campaniey byliśmy z Najaśmeyszym krolem Jegomością za ordynansem, y iaki był rozkaz Najaśnieyszego Krola Jegomości szczerze y wiernie Królowi Jegomości, y całej Rzeczypospolitey służyliśmy.

Jako też kiedy Najaśnieyszy Król Jegomość swoją osobą z woyskiem odebrał fortecyą Niemiec w wołoskiej ziemi, na ten czas także Król Jegomość Nas posyłał do Sorok, abyśmy z tymi ludźmi, co fortecyą Sorokę na ten czas trzymali, żebyśmy correspondentię z nimi uczynili, aby fortecyą Królowi Jegomości poddali, y do innych obywatelów tamecznych wołoskiej ziemi za rozkazaniem Najaśnieyszego Króla Jegomości, y usługą starania Naszego, pod protectią Króla Jegomości wszystkich skłoniliśmy, którzy y teraz do tego czasu pod protectią Króla Jegomości, y całej Rzeczypospolitey zostają. Za dla tey tedy okazyey y usług naszych ku całej Rzeczypospolitey ostawiliśmy naszą ziemię, y majątności, y domy nasze, y wszystkiey substantiey naszej pozbyliśmy. Wiedząc tedy Najaśnieyszy Król Jegomość sławney pamięci nasze wierne y życzliwe usługi, Respectem Clemencyey Pańskiej swoyey udzielił nam z pewnych dóbr swoich Oekonomiey Samborskiej po iedney wroscie każdemu z Nas, na które wioski mamy prawa y potwierdzenie od Najaśnieyszego Maiestatu Sławney pamięci Króla Jegomości, y do tego czasu przy tych dobrach zostawamy, w naszej possessyey trzymamy. O co y teraz uniżoną prośbą naszą upadamy do nóg Najaśnieyszego Maiestatu W. K. Mości Pana naszego miłościwego. Abyśmy zostawali przy teyże łasce y dispositiey iakośmy mieli, od Najaśnieyszego Antecesoru W. K. Mości Jana Trzeciego. O co y powtórnie upraszamy o potwierdzenie tychże dóbr. A my iako cudzoziemcy, y nayniżsi poddani y słudzy Najaśnieyszego Maiestatu W. K. Mości Pana Naszego Miłościwego za ordynansem rozkazu gotowi iesteśmy wiernie y życzliwie Najaśnieyszemu Maiestatowi W. K. Mości Panu Naszemu Miłościwemu służyć.

Nayniżsi słudzy y poddani najaśnieyszego Maiestatu W. K. Mości Pana Naszego Miłościwego.

Ilie Mocog y z innymi Boiarami Ziemie Wołoskiej, którzy tu zostają ze mną na usługach W. K. Mości.

## TRADUCEREA.

Datorită luptei de la Hotin și a serviciilor Voevodului Petriceicu, dimpreună cu ale noastre, boierilor țării Moldovei, cari boieri și acum ne aflăm aici, supt protecția Maiestății domnului nostru milostiv,

Avind jugul turcesc pe gîturile noastre, și mare apăsare din partea Turcilor, și inclinand bunăvoința noastră spre întreaga creștinătate, oferim serviciile noastre protecției prea-luminatei Maiestăți a înălțatului rege, domnului nostru milostiv, și întregii Republici. Fiind Turcii cu tabăra supt Hotin, și noi de asemeni, cu armata noastră moldovenească, fiind grămadă acolo cu Turcii, ne-am înțeles cu prea-luminatul de slăvită memorie Măria Sa regele Mihai și cu Maiestatea Sa Ioan al III-lea, pe atunci fiind Hatman. Găsind noi o posibilitate, în urma căreia armata polonă să poată distruge tabăra turcească, spionind armata turcească și aflînd tot ce se petrece în rîndurile acelei armate, am făcut cunoscut prea-luminatului rege Ioan al III-lea, pe atunci fiind Hatman, și astfel îndată, în urma insistențelor noastre, a venit cu armata polonă și cu ajutorul lui Dumnezeu și a armatei polone, condusă de noi, prea-luminatul și de slăvită amintire regele Ioan al III-lea a rămas învingător, și a distrus tabăra turcească, și îndată Petriceicu, pe atunci Domnul țării Moldovei, s'a supus protecției prea-luminatului Maiestății Sale regelui și întregii Republici, și astfel Maiestatea Sa regele în toate cetățile Moldovei și-a pus garnisoanele.

În timpul campaniei vieneze prea-luminatul rege de slăvită amintire regele Ioan al III-lea a dat ordin lui Petriceicu, Voevodului nostru, și nouă, boierilor lui, ca să intrăm cu armata în țara Moldovei și să răsculăm țara Moldovei și, înțelegîndu-ne cu Moldovenii, să năvălim în Bugeac. Astfel atunci din ordinul Măriei Sale regelui ne-am unit cu Moldovenii și din spre Prut am lovit în satele tătărești din Bugeac, iar Kunicki, cu armata căzăcească, a atacat Bugeacul din spre Nistru. Și astfel în mijlocul Bugeacului am unit armata noastră moldovenească la un loc cu aceia a Cazacilor, și timp de șapte săptămîni am ruinat pe Tatarii din Bugeac, cu fier și foc, iar pe urmă a venit Hanul cu Sultanii, cu marea putere a Hordei, și Turci călări, și leniceri infanteriști. Au început să se bată cu noi, dar, neputînd ținea piept unei așa de mari mulțimi, am trebuit să ne retragem din Bugeac înapoi spre Polonia.



În timpul cînd prea-luminatul rege de slăvită amintire Ioan al III-lea în persoană a plecat cu armata spre Bugeac, și noi am plecat cu el, avînd ordin, și, precum a fost porunca prea luminatului rege, noi am servit regelui și întregii Republici, sincer și credincios.

De asemeni, atunci cînd prea-luminatul rege în persoană a ocupat cu armata cetatea Neamțului din țara Moldovei, în acea vreme Măria Sa regele ne-a trimis la Soroca, pentru ca, împreună cu acei oameni cari apărau atunci cetatea Sorociei să începem corespondență și să-i convingem a preda cetatea Măriei Sale regelui, de asemeni și pe alți cetățeni ai acelei țări a Moldovei, din ordinul luminatului rege și de pe urma stăruințelor noastre, i-am convins să se puie supt protecția Măriei Sale regelui; cari și acuma se află supt protecția regelui și a întregii Republici.

Deci, din această cauză și a serviciilor noastre aduse întregii Republici, am lăsat pămînturile noastre, și averile, și casele noastre, și ne-am lipsit de tot avutul nostru. Văzînd atunci prea-luminatul rege de slăvită amintire serviciile noastre sincere și binevoitoare, din respectul înțelepciunii Măriei Sale, ni-a dăruit din anumite moși ale sale din ținutul Sambor cîte un sat fiecărui dintre noi, asupra cărui sat avem dreptul și întăritura prea-luminatei Maiestăți de slăvită amintire, și de atunci am rămas în stăpînirea acelor bunuri, despre care lucru și acum cădem în genunchi în fața Maiestății Voastre regale cu rugămîntea să ne lăsați în același milă pe care am avut-o de la prea-luminatul antecesor Ioan al III-lea. Vă rugăm deci să ni întăriți acele posesiuni. Iar noi, ca străini și supuși plecați și slugi ai prea-luminatului rege și domnului nostru milostiv, sintem gata să ascultăm ordinele și să slujim.

Cele mai plecate slugi și supuși prea-luminatului rege, domnului nostru milostiv, Ilie Moșoc și cu alți boieri din țara Moldovei, cari se află aici cu mine pentru serviciile Maiestății sale regelui.

T. Holban.

## Memoriile lui Porter despre o schimbare de Domni

Fostul ambasador engles la Constantinopol, Porter, între anii 1755-1752, cînd a călătorit, la înapoiere, prin țara noastră<sup>1</sup>, a făcut

<sup>1</sup> Cf. Iorga, *Istoria Romînilor pînă călători*, vol. II.



să apară la Lyon în 1768, sub titlul „*Observation on the religion, land, gouvernement and manners of the Turks*“, un volum cu însemnări privitoare la locurile unde a stat șapte ani. Aceste memorii au fost traduse, în anul următor, la Londra în limba franceză, în două părți, fără indicația autorului.

Folosind aceasta din urmă, am găsit la pp. 129-131 ale părții întâia un interesant pasagiu cu privire la o schimbare de Domni în principate, pe care îl redăm: „Le Vizir [Raghib Pacha], dans l'intention d'obliger l'Interprète de la Porte [Grégoire Alexandre Ghica], qu'il avoit pris en grande affection, résolut de changer les Princes ou Vayvodes de Moldavie et de Valachie, et de lui conférer l'une de ces dignités. Le Sultan avoit agréée cet arrangement. L'Interprète avoit la nomination, tout étoit préparé pour la cérémonie qui se pratique en cette occasions; le Mufti, qui en protégeoit un autre, un Prince déposé<sup>1</sup>, vint à la traverse, parla au Grand Seigneur de son protégé comme de l'homme le plus convenable à la place, et appuya sa recommandation des éloges les plus magnifiques.

Le Sultan Mustapha IV informa le Vizir de cette recommandation, le Ministre s'y rendit aussi-tôt et consentit à réformer tout son plan; on laissa de côté l'Interprète, et le Mufti eut la gloire de voir sa protection l'emporter. Le Vizir reçut le nouveau Prince comme si c'eut été sa propre créature, comme si cette promotion eut été son propre ouvrage, et pendant près de trois mois tout se passa entre le Mufti et lui, avec les apparences de la plus parfaite intelligence. A la fin il se répandit des bruits fâcheux sur le compte du Mufti: on prétendoit qu'il avoit vendu sa recommandation cent bourses d'argent; mais ces propos ne pouvoient porter coup qu'autant qu'ils viendroient à la connaissance du Grand Seigneur... Le Mufti fut, à cause de cela, déposé“.

Pentru datarea faptului și precisarea persoanelor la care se referă, de oare ce intrigile pentru ocuparea Domniilor au puncte asemănătoare în mai multe cazuri, relatarea singură a lui Porter este insuficientă. Povestind ca martor ocular, faptul nu putea să aibă loc decît între 1755 și 1762. În acest interval de timp avem în Moldova de la 1756 pe Constantin Racoviță, în anul următor

<sup>1</sup> Constantin Mavrocordat.

pe Scarlat Ghica, iar de la 1758 pe Ioan Teodor Callimachi. În Muntenia, Constantin Mavrocordat și Scarlat Ghica (1758-1761). Niciuna însă, din aceste schimbări nu se potrivește cu mențiunea ambasadorului engles.

Schimbarea din vara anului 1761, realizată în urma unor frământări care au determinat înlocuirea însăși a unora dintre demnitarii Porții<sup>1</sup>, aduce la București pe Constantin Mavrocordat iar la Iași pe Grigore Callimachi, fiul Domnului în Scaun. În legătură cu aceasta, următorul raport al lui Schwachheim, internunțul austriac la Poartă, către Kaunitz, de la Iunie 1761, este de natură a preciza datarea relatărilor lui Porter, verificând în întregime conținutul afirmațiilor sale. Îi dăm în traducere: „De oare ce s'a observat de câteva săptămîni o mișcare la Poartă, provocată de instalarea Domnilor în cele două principate, toată lumea credea sigur că Dragomanul Porții, pe care l-a favorizat Marele Vizir, va fi numit în Muntenia și fostul principe Constantin Racoviță în Moldova, cînd, dintr'o dată, la porunca Sultanului, la 11 ale lunii, a fost declarat ca principe al Munteniei cunoscutul Constantin Mavrocordat, care de multe ori ocupase acest post și care mult timp a fost ținut la cele Șapte Turnuri, iar, în Moldova, fiul cel mai mare al principelui actual. Se zice că Ali-Aga ar fi amestecat și în aceste afaceri, ceea ce a ajutat căderea lui“<sup>2</sup>.

V. Mihordea.

## Noi pretendenți domnești în secolul al XVI-lea

Răsfoind astă vară prin arhivele din Varșovia am dat, între altele, peste o condică de documente din vremea lui Alexandru Lăpușneanu. O parte din aceste documente, care mi s'au părut mai importante, le-am transcris și vor apărea, împreună cu traducerea românească, în „Buletinul Comisiei Istorice“. În articolul de față însă vreau să comunic existența în secolul al XVI-lea încă a doi pretendenți domnești la tronul Moldovei.

Iată cari sînt aceștia:

### 1. „Piroska domnișorul.“

Prin anul 1564 (data exactă nu se poate ști), cînd relațiile dintre

<sup>1</sup> Cf. Hammer, *Hist. de l'Empire Ottoman*, XVI, pp. 76-7.

<sup>2</sup> Iorga, *Doc. fam. Callimachi*, II, p. 421, No. 45.

Alexandru Lăpuşneanu și Polonia lui Sigismund August erau foarte încordate, Sultanul expediè regelui polon o scrisoare prin care îi punea în vedere să nu se amestece în treburile Moldovei. Sultanul scria că, după spusele Voevodului Moldovei, mai mulți Poloni, și anume: „voevodul Podoliei, *Impreună cu Laski și alți supuși ai regelui, înțelegîndu-se cu împăratul, au vrut să scoată din Domnie pe Alexandru-Vodă și să introducă pe un oarecare Piroška domnișorul, dimpreună cu alți fugari moldoveni, cari se află în Polonia*“.

În acest scop Împăratul german li-a pus la dispoziție 1.000 de oameni, cu cari vor să ocupe nu numai Moldova, ci și Muntenia. (Cf. „Biblioteca Universității“ din Varșovia, 3. 3. 1, fol. 271-3.)

## 2. Bogdan Balica.

La 15 Ianuar 1565 regele Sigismund August făcea cunoscut nobiltimii din provincia Drohobycz că „*un oarecare Bogdan Balica*“, din îndemnul și sprijinul Moldovenilor refugiați în urma uciderii lui Despot în Ungaria, vrea să treacă în Moldova și, alungînd pe Alexandru Lăpuşneanu, să ocupe tronul. Sigismund August ordonă, — atît cît putea ordona în acea vreme un rege polon, — nobiltimii acestei provincii să nu ajute cu nimic încercările pretendentului Bogdan Balica, intru cît nu este în interesul Poloniei să se tulbure acuma pacea între cele două țări. (Cf. „Biblioteca Ord. Krasiniski, ms. no. 4001.)

T. Holban.

## Ceva despre Serdarul Gheorghe Saul

În broșura d-lui A. Veress, „*Istoricul Marele Serdar Gheorghe Saul*“ („An. Ac. Rom.“, 1931) găsim, la pagina 7, că Saul, agentul Domnului Munteniei la Varșovia, a primit ordin să plece „la 25 Octombrie 1768 îndărăt în țară, rechemat de Grigore Ghica-Vodă, care *doria să-și mențină neutralitatea (!)* în războiul gata să izbucnească între Rusia și Turcia“ (sublinierea e a noastră).

În realitate, el a fost rechemat din ordinul Porții, odată cu Petru de La Roche, agentul moldovenesc, în momentul în care Obreskow, ambasadorul Rusiei la Constantinopol, era dus ca prizonier de Stat la cele Șapte Turnuri: de la această dată (25

Octobre) Turcia considera începutul ostilităților. Informația de mai jos, din scrisoarea lui Frederic al II-lea, este întârziată.

Mai departe, autorul spune: „Se vede însă că a trebuit să treacă prin Constantinopol, de oare ce la 1-Iu Novembre al aceluiași an îl găsim acolo, dată, — fără îndoială, — după calendarul vechiu, românesc“, și trimete pentru aceasta la „Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 9“.

Dar, dacă deschidem numita carte, găsim la pagina indicată, cu data de 1-Iu Novembre 1768 o scrisoare a regelui Frederic al II-lea către ministrul său la Petersburg, von Solms, în care spune: „Il me revient qu'un nommé Westerlon, secrétaire de l'agent de Valachie, est parti de Varsovie pour se rendre par Berlin et Dresde à Vienne. Il doit être chargé de faire des observations partout, mais principalement de sonder la véritable façon de penser de la Cour Imperiale dans les conjonctures présentes et de chercher à découvrir ce que la Porte auroit à en attendre ou à craindre, en cas qu'elle en vint aux prises avec les Russes. Il doit ensuite revenir par la Hongrie en Valachie“.

Deci nu se vorbește nici de Saul, nici de Constantinopol, ci de secretarul acestuia, Westerlon, trimis prin Berlin și Dresda la Viena, de unde, prin Ungaria, trebuia să se înapoieze în Țara-Românească.

V. Mîhordea.

## Rostul lui Mircea-Vodă I-Iu

— Cuvinte rostite la mănăstirea Cozia, cu prilejul reinhumării rămășițelor Domnului Țării-Românești, la 15 Maiu 1938 —

de N. Iorga.

Ăcela ale cărui rămășițeenerate scoase din adîncul simplului său mormînt de piatră le cufundăm din nou în pămîntul în care i s'a topit carnea, împreună cu aceia a femeii care a dat naștere urmașului peste un veac și jumătate al faptei sale, Mihai Viteazul, se ridică puternic din nesiguranțele unei istorii pe care n'o luminează mărturia noastră însăși despre faptele ce a făcut neamul, prin rostul, mai mare decît al multor trecătoare biruinți, pe care și I-a știut cîștiga și păstra.

Fiu de Domn, al lui Radu-Vodă, din care legenda a făcut un chip de amestec, transformându-l în creatorul însuși al Statului

Țării-Românești, și al odraslei de sînge împărătesc balcanic, care a fost Calinicchia, cel care se va fi născut după anul 1360 a fost pregătît pentru isteța lui cîrmuire, de mare echilibru, care, în toată istoria acestui neam, nu se poate alătura decît cu a lui Matei Basarab, cu a lui Constantin Brincoveanu, Domni din osul lui, și cu a lui Carol I-*iu*, Domn independent și Rege, adoptat de Nație prin libera ei voință, a fost pregătît, zic, de împrejurări cu totul neobișnuite. Crescut în grele vremuri, de decădere a puterilor de pînă atunci și de ridicare a altora, nelegitime și primejdioase, el a fost martur al întăririi, peste slăbiciunea bizantină a Paleologilor, peste fărîmîțarea Împărăției lui Ștefan Dușan, peste ruperea în trei a Țaratului bulgăresc, cu care avuse legături strînse dinastia românească, a emiratului Turcilor otomani, devenit prin trecerea de la Tzympe la Galipole, de la Galipole la Adrianopol, ținînd în atîrnare ca pe o simplă feudă tolerată provisoriu însuși sărăcitul, dar încă așa de strălucitorul Bizanț însuși, o Împărăție. Decăderea, mergînd pînă la desăvîrșita ruină a marilor cîtorii creștine, decădere datorită neînțelegerilor din lăuntru, ambițiilor fratricide, chemării în ajutor a străinului, fie și de altă lege, ruperii solidarității prin care singură se țin Statele, a putut să-i fie învățatură.

Sunetul clopotelor din zidurile de piatră ale tatălui evlavios înainte de toate și ale regalului bunic, totdeauna gata de războiu, care a fost Vladislav, inchegătorul însuși al țării, nu l-a putut îndrepta pe dînsul, care a ținut să-și adauge fundația, cît mai măreață, către acea pietate fără vlagă în a cării sfințenie formalistă au amorțit atîția epigoni ai marilor familii domnitoare.

Cu sabia la coapsă e înfățișat el și pe zidurile Coziei acestela și pe acelea, mult mai modeste, ale creațiunii sale din partea muntelui dincolo de Olt, și astfel apare el și pe monete. Încununat cu o coroană împărătească, dar în zale și cu mina pe plăselele armiei de apărare a țării care-i fusese incredințată.

Dar nu un războinic al vremii de aventuri cînd Apusul era tulburat pe o sută de ani de lupta dintre Franța cavalerescă și dura Anglie, cînd „contele verde“ al Savoii venia să se bată cu Turcii la strîmtorile Mării Negre și înainta spre părțile bulgărești, cînd feudalii latini împlîntați în Grecia își continuau aventurile. Din caracterisarea poetică a lui Eminescu, opusă celei, de o egală poezie, dar în sens contrar, a lui Grigore Alexandrescu, care

vedea fantoma eroului, atunci cind marele cîntăreț moldovean deslușia, pe lingă bunul ostaș, in primul rînd pe bătrînul moșnean, apărîndu-și brazda, un lucru singur rămîne adevărat: stricta mărgenire a unei acțiuni, care și-a avut ceasurile de mare putere, la datoria față de pămîntul însuși al patriei, pe care l-a dorit numai, in buna sa chibzuială, *întărit și pe celaltă cîndă a muntelui, garantat și pe celalt țărîm al Dunării*, program de siguranță din care împrejurările au tăiat pentru totdeauna partea a doua.

Ajuns a înlocui, in circumstanțe care vor rămînea pentru totdeauna nelămurite, pe un frate, și el viteaz, dar care nu-și putea stăpîni boierii, el, care a întîmpinat o singură concurență la tron, și acela iscodită mai mult de Turci: a celui Vlad, care se va fi înfățișat ca fiul cu același nume al lui Vladislav I-ii, s'a găsit înaintea întrebării hotărîtoare a orientării politice in trei direcții: către Ungaria, către frînturile imperiale creștine din Balcani, către noul domn turcesc.

Nu s'a lăsat condus nici de amintiri, nici de legături din alt domeniu decît al politicii singure. Creștin sau păgin, catolic sau ortodox, vechiu prieten sau dușman de ieri, erau numai elemente într'un calcul de o continuă exactitate, care i-a îngăduit să mîntuie în Scaun, cu hotarele stăpînirii sale respectate de oricine, nu prin forța de care nu s'a știut folosi fiul și urmașul, Mihail, ci prin marea lui pricepere de a întrebuița oameni și împrejurări.

Văzuse, la Nord, stingîndu-se acel puternic, împodobit cu în-doita coroană catolică a Ungariei și a Poloniei, la care adăugia prestigiul originii sale franceze de Angevin și calitatea permanentă de căpitan al cruciatei contra necredincioșilor și a schismaticilor: Ludovic, căruia i s'a zis cel Mare. Prietnică i-a fost soarta, care l-a scăpat și de un așa de apăsător vecin, cu necurmate pretenții de suzeran, de stăpînitor chiar dincoace de munți, și de vre-un urmaș din sângele lui, care să nu vie deci de aiurea și să aducă alte ambiții cu alte orientări. În lupta cu celalt Angevin, din Neapole, ginerele lui Ludovic, Sigismund de Luxemburg, deci și el cu origini franceze, marchis în Brandenburgul de curînd intrat în familia sa, nu făcea decît să apere coroana adevăratei moștenitoare, Maria, soția sa, fiică a marelui rege mort, și acesteia îi răspundea în Polonia, acum desfăcută definitiv din trecătoarea legătură și unită dinastic cu Lituania, pretenția surorii Hedviga, silită la căsătoria cu dîrzul Litvan abia botezat, Vladislav Jagello.

Mircea a înțeles ce se poate face în astfel de împrejurări și, peste o Moldovă în care el a stabilit relații de frățescă alianță cu un Petru-Vodă, pentru ca apoi să hotărească moștenirea urmașilor acestor fii ai Mușatei, el s'a legat cu acea Polonie, condusă de Jagello, care întra momentan în jocul său, pentru ca pe urmă politica românească, stăpinită de dînsul, să se îndrepte, cum cerea vremea, spre alte căi.

Sigismund se impuse cu greu peste scene singeroase, înjosi-toare ale demnității regale, dar, odată ajuns rege necontestat, ca soț al Mariei Angevina și apoi, fără drept, moștenitor al soției moarte în tinerețe, el și-a amintit de originile sale, care erau așa de depărtate și de deosebite. Fiul Împăratului Carol al IV-lea, urmașul bietului său frate în Boemia slavă, a voit Imperiul, și l-a avut. Pentru dînsul Ungaria era un adaus, un punct de sprijin, un loc de plecare către dominația Orientului contra unei cōtropiciri otomane la care s'a gîndit numai dîn cînd în cînd. Voia să impace Biserica Apusului, sfășiată între doi Papi, să unească Franța cu Anglia, să între cu drept împărătesc în aceste două reședinți regale și să presideze conciliu. Locul rămînea liber aici spre noi, și acest loc Mircea și l-a luat, strajă a creștinătății, zăgaz străbaterii turcești peste Dunăre, ocrotitor chemat al Ardealului, precum în dregătorii aproape independenți ai Ardealului, între cari cel mai însemnat a fost, nu un Ungur, ci un Polon, Stibor, el putea, la ceasuri grele, să-și aplece un sprijin și, în această țară vecină, scutită de dînsul, un adăpost.

Golul de sus îl întâlnește el însă, prin aceiași favoare a sorții, care se rătăcește une ori și între nebuni, dar se ține mai bucuros în societatea cumiștilor, și dincolo de Dunăre.

Aici el, care și în Ungaria și-a căutat o soție, cea de-a doua, care, fiind catolică, n'a putut fi zugrăvită aici, unde locul îi e luat de fiul ei, ortodox, Mihail, era prin toată înrudirea sa, veche și nouă, acasă la dînsul. Numele său e al Sfîntului Marcu, patron al Veneției, nume care trecuse în Balcani și-l purta seniorul contemporan slavo-grec de la Canina și Avlona, pe malul Adriaticei, Mreșa. Soția sa cea d'întălu, Mara, poartă numele sîrbesc pe care-l va repeta peste puțin înțeleapta Mara Brancovicici, „Împărăteasa“ creștină alături de soțul ei musulman, Murad al II-lea. De la mamă, acea Calinicchia, a moștenit el, ca și de la



stăpînirea „pămînturilor lui Dobrotici“, al cărui nume îl poartă încă Dobrogea, calitatea de rudă a Paleologilor, care-i îngăduia să poarte, ca și despoții sîrbești, Ștefan și Gheorghe, ca și dominatorii bulgari de la ceia ce va fi la Turci Chiustendilul, vulturul împărătesc cu două capete pe cnemidele sale de cavaler. Cu Constantinopolul, unde-și trimetea spre învățătură fiii, dinastia munteană, și-a avut ei legături necentenite pe care puținele izvoare nu ne ajută a le cunoaște deplin. El a înțeles că aceia ce fusese odinioară în mîna Împăraților „incununați de Dumnezeu“ ai creștinei Rome răsăritene nu se mai poate păstra decât numai prin strînse legături împreună. N'a luptat contra nimănui dintre cei cari nu se mai puteau apăra, n'a căutat să se răsbune asupra celor pe cari nevoia-i aducea, ca la Rovine, pe urma oștilor turcești în pămîntul său, a căutat prietenii unde erau cu putință și a cules moșteniri, ca în Dobrogea, unde se presintau de la sine.

A mers și mai departe. Și-a dat samă că Turcii, cari nu veniau ca niște fiare cumplite, ci ca niște urmași de alt neam și de altă lege ai vechii ordinii în Răsărit, se supun neapărat unei influențe de cavalerism balcanic, adus prin Neapole din Franța războiului de O sută de ani, și a văzut deci niște tovarăși și frați de arme în fiii lui Balezid contra căruia luptase și el la Nicopole, dar nu ca să dea Dunărea, până la Chilia, ambiției lui Sigismund, gata să așeze, ca, peste o jumătate mie de ani, pentru ei înși, Centralii austro-germani la Severin și la Giurgiu și la gurile fluviului, pe Cavalerii Teutonii și în acea capitală a Banatului și în cetatea genovesă din Deltă. Astfel prin legătura cu Musa, care completa pe aceia cu despotul Ștefan, a fost el, un timp, stăpin al „cetăților turcești“ de pe malul unei Bulgarii dispărute.

Cînd însă asprul Mohammed, rămas asiatic, fără nicio înțelegere a rosturilor, drepturilor, obiceiurilor acestei viaie creștinătăți, s'a impus, Mircea i-a arătat că Bizanțul otoman nu se poate întinde peste Dunăre și apoi s'a răscumpărat prin acea plată de „bani roșii“, de galbeni, cu cari-și asigura liniștea așa cum o făcea față de același Sultan, pentru posesiunile ei răsăritene, însăși magnifica Veneție, căci așa, și nu altfel, trebuie socotită vasalitatea Domnului român.

De-a lungul vremilor merge, chiar și pentru cei cari nu cetesc cărțile, urmarea oricărei fapte omenești. Din cînd în cînd e ne-

voie însă ca această urmare inconștientă să se prefacă prin lămuririle cărturarilor în conștiință clară. O fac astăzi, în numele așezămintelor ce represintă și a muncii mele ineseși în viața intelectuală și politică a țării, ca și în rostul de permanent sfătuitor al Coroanei, pe care mi l-a dat urmașul lui Mircea, domn și în Ardealul în care acela stăpînia la Făgăraș și în marginea Sibliului, la acest ceas de concentrare pioasă a amintirilor, aici, lângă mormîntul vechiului ctitor și ostaș.

## DĂRI DE SAMĂ

Germaine Rouillard et Paul Collomp, *Actes de Lavra. Édition diplomatique et critique. D'après les descriptions, photographies et copies de Gabriel Millet et Spyridon de Lavra. Ouvrage honoré d'une souscription de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Tome I-er (897-1178), avec un album de 30 planches. Paris 1937 (Archives de l'Athos, publiées sous la direction de Gabriel Millet, membru de l'Institut, I), XXX-XXXIV + 249 pagini în 8<sup>o</sup> mare.*

D. Millet, în Prefață, prezintă importanța archivelor atonite, fondurile cercetate și ce mai rămîne de făcut dacă monahii de acolo ar arăta mai multă înțelegere și nu s'ar teme să pună totul la dispoziția cercetătorilor. *Introducerea* amănunțită a editorilor pune apoi în evidență piesele studiate, cuprînsul lor, forma diplomatică în care ni-au parvenit și metoda de publicare.

Se editează în total cînzeci și opt de acte, care provin din cancelaria imperială și ecleziastică, de la funcționari și particulari. Toate sînt însoțite de amănunțite note editoriale și adnotări diplomatice, care merg pînă la reproducerea decalcului la lecturile grele. Actele sînt de cea mai mare importanță pentru istoricul Peninsulei Atosului și toate vecinătățile, dar și pentru Bizanțul însuși. Nu este cazul să le analizăm în parte; spicium însă citeva lucruri. Întăiul act prevede douăzeci de litre de aur amendă (p. 3). Dreptul de protimisîs apare în al doilea (p. 6). În anul 989 mențiunea incursiunilor Bulgarilor așezați în apropiere (p. 22). Apar Alanii la 1086 (p. 111). Prostaxisul lui Alexis I-fu Comnen din 1094 ne interesează în deosebi pentru transhumanță; ni se dau referințe asupra Vlahilor cari scoboară

din pășunea Puzuhia în tema Moglenei și cei care stau în μάνδραι—le din Cravitză, dese ori supărați, dar și instigați, de către Cumanii locului (οικοδουτες Κόμανοι; p. 125). Data acestuia, 6602, ind. 2, e singura posibilă. Pentru noi are deosebită importanță și pentru că, pe lângă Cumanii, pune față în față pe Romini cu Bulgarii (ἀλλότριαι Βλάχοι ἢ Βούλγαροι καὶ Βλάχοι sau ἢ καὶ Βούλγαροι) și înlătură odată mai mult aserțiunea că „Vlahii“ ar reprezenta ocupația și nu originea etnică sau națiunea. Între Vlahii aceștia se amintește Στάνης Πήμνιτζαν cu copiii Πάδος τοῦ Κουτζοῦ și Ηεδοκέλου alias Ηηδουκέλου (p. 126), care nu sînt decît Stan Rîmnicean și Radu Cuțu cu Păducel.

Înmulțim și lista onomasticului și topicelor, care duc la forme mai vechi, ce ni aparțin. Parecul Lavrei Καλωττας τοῦ Μαλδύτου (p. 25) e un Calotă din Maldita; χωρίον Παδογοστας (p. 43) e satul răzășiei lui Radu; μονή (și δρῆμος) τῶν Πουδάβων (p. 43 și p. 108), arată mănăstirea și drumul Rudavelor; δίκαια Πάμνου (p. 93) e judecîia Rimna; χωρίον Ταδρίνου (pp. 99, 113) ne îndreaptă la Toderin. În Μανουήλ τοῦ Βοῦου (p. 109) se vede un Boiu. Nu poate fi departe de acest domeniu nici χωρίον ἢ Χοσπιάνη (p. 110), alias Χοσπιάνη (p. 114-5), din Moglena, care se apropie de *hostes*. Mai amintim și Μαρία Μέντικα (p. 48), care e Măndica, și ρύαξ λέγόμενος Τζερνάχοβα (p. 160), care e Cernahova, și Νεδάνα χήρα ἢ τοῦ Σθλαβιωτοῦ (p. 162), Nedana lui Slavotă. În ἀγρὸς (și μύλος) τοῦ Μαγουλά (pp. 59, 65, 59-60) e de bănuît mai degrabă o Măgura. La acestea adăugăm vecinătatea sau proprietatea τὰ Μεσόλιμνα (pp. 103, 114-5) și metohul Xeropotamului Ὁζωλίμνη la 1080 (p. 87; cf. și Ὁζόλιμνος, metohul Lavrei la 1259; p. 167), care pot duce la o explicație a Ozolimnei din Ana Comnena (VII, 5) și care ne fac să credem că realitatea este tocmai aceia pe care o neagă ilustra scriitoare.

Lucrarea se mîntuie cu indicele special al numelor de locuri, teme, mănăstiri, persoane, funcții, viața religioasă, demnități, armată, finanță, drept, etc. Cu toate că e foarte amănunțit întocmit, îi lipsesc totuși numele de popoare, ca Ruși, Varangi, Culpin-goni, Franci, Englesi, Nemți, Bulgari, Saracini, Cumanii, Vlahii, etc. (cf. pp. 32, 74, 83, 100, 111, etc.), care era tot așa de necesar să fie amintite. Φαράγγιοι (p. 83) e mai sigur a fi Βαράγγιοι (cf. și pp. 85, 100, 111), cum trebuia emendat. Am fi dorit să ni se dea măcar oarecare informații și asupra toponimiei din aceste

acte. Așteptăm însă cu mult interes continuarea pentru Lavra și seriile pentru celelalte mănăstiri atonite, în special pentru Cutlumuz, pe care d. Lemerle „nous le donnera bientôt“, cum se spune în prefață (p. X).

A. S.

\* \* \*

Grigore Nandriș, *Documente slavo-române din mănăstirile Muntelui Athos*, București 1936, 312 pag. în-8<sup>o</sup> mare. (Pe copertă: *Documente românești în limba slavă din mănăstirile Muntelui Athos, 1372-1658, publicate de Grigore Nandriș după fotografiile și notele lui Gabriel Millet*, București 1937).

Actele de la Sf. Munte sînt de cea mai mare importanță, atît pentru istoria bisericească a acestui loc sacru, cit și pentru a noastră. Dese ori între Romîni și Athoniți au fost legături atît de strînse, incit, începînd chiar cu secolul al XIV-lea, se pot scrie pagini întregi de istorie culturală pe baza hrisoavelor bunilor noștri Domni. De aceia orice contribuție documentară care vine din arhivele Athosului, foarte puțin cunoscute, naște un interes firesc tuturor cercetătorilor. D. Nandriș a fost pus în situație să deie un astfel de mănunchiu de piese diplomatice care îmbogățesc cunoștințele noastre asupra acestor legături.

La început se dă o *introducere* (pp. 5-15), în care ni se arată proveniența fotografiilor după care s'au editat, puse la îndemîină de d. G. Millet, cum și locul de unde au fost luate, adecă mănăstirile Cutlumuz, Dochiariu, Iviron și Xenofon. La patru documente nu se cunoaște depositul. De asemeni se arată tehnica editării și care este limba documentelor. Asupra acestui punct nu găsesc cu cale să discut, însă cred că nu se poate încă susține cu precizie care este caracterul limbii slave a documentelor noastre, mai ales pentru Moldova, socotită ca „medio-slavă de redacție răsăriteană“ (pp. 12-15). Problema se leagă de foarte multe alte lucruri care trebuie studiate mai întăiu, precum ar fi de ex. instituțiile, terminologia cancelariilor, cea geografică, istorică, etc., asupra căroră numai istoricul își poate spune cuvîntul; filologul, care este pus în fața unui singur cuvînt adese ori cu grafie variabilă, nu poate decit greși în asemenea cazuri. Oricum, nu se poate trage o concluzie hotărîtă pe baza documentelor de la un singur destinatar. Unele pot fi scrise chiar de către acesta și atunci nu reprezintă limba cancelariei emitentului. Cred că între

actele de față sînt unele de acest fel. Cercetarea paleografică ar fi arătat-o precis, dar aceasta nu s'a făcut.

Se publică în total patruzeci și patru de acte: întâiul din 1372, ultimul din 1414, iar celelalte dintre 1476 și 1658. Toate sînt însoțite de note paleografice și istorice, care dese ori nu sînt nici una, nici alta. Nu ne ocupăm de cuprinsul documentelor, care, evident, aduc multe noutăți. Ținem să spunem însă din capul locului că ediția suferă de neajunsul de a fi fost făcută de un filolog neobișnuit cu textele istorice. Mai întâiu aduce o inovație pe cît de nepractică, pe atît de inutilă: toate literele aruncate de-asupra rîndurilor în originale sînt însemnate în transcriere cu cite o literă neagră pusă de-asupra, care devine obositoare pînă la desperare, și care nu e altceva decît „pedantism inutil“ (cf. p. 6); în schimb parentesa obișnuită „servește pentru completări și restabiliri grafice în textul cirilic, precum și pentru completări explicative și pentru indicarea cuvintelor care trebuiesc omise în textul românesc“ (p. 6), adecă pentru o literă limpede scrisă se dă indicația poziției, însă nu se dă în nicio măsură posibilitatea să știm de ce „completări“ avea nevoie textul spre a fi înțeles, deci așa-zisele *litere lipsă*; unde era documentul rău conservat sau greșit scris de s'a făcut „restabilire“, adecă peste *lacune*, iar nu ni se arată, și nici care este „explicația“ și care atetesa. Completările nici nu sînt generalisate. Pe banalul *милостію божію* l-a încărcat cu cirilice, dar toate celelalte, ca *ѣж, вѣш, сѣл*, etc. sînt date numai cu literele originalului. Așa dar nu avem nici ediție diplomatică, nici ediție critică, ci ediție cum nu trebuie. Adăugăm că nu s'a făcut nici cel mai mic efort spre a completa lacunele documentelor, oricare ar fi fost natura lor, pe baza altor documente de la același emitenți, și nici nu ni se spune care este numărul aproximativ al literelor lipsă. Dar acest lucru, cel puțin pentru proto-coale, se poate face cu o mare precizie. Chiar în documentul no. 2: *К... повелѣніе господства мнъ жданхъ Драгомир* (p. 25) trebuie să fie: *сѣжъ свидѣтелиа поставлехъ господства мнъ*, etc. Acest citat arată însă că nu s'a cetit bine și că editorul nu a fost consecvent cu întrebuițarea semnelor și parenteselor. Traducerea pasagiului: „Mărturie acestei porunci a Domniei Mele“ (p. 26) ilustrează și mai bine aserțiunea noastră. Și casurile se repetă la fiecare pagină. Ni pare foarte rău că între clișeele date nu se află unul măcar pentru un document rău conservat, spre a edifica și mai

mult afirmația, căci noi nu sintem de părere că ar fi „o scădere să publici documente după fotografii“ (p. 5). De altfel metodele noi de editare ii sînt d-lui Nandriș cu totul străine.

Cu privire la note, mărturisim de la început că sintem uimiți de lungimea lor (numai la documentul no. 2 cuprînd șapte pagini). Sintem însă și uluiți de cuprins, căci rar găsești o identificare precisă. De altfel numai cu *Indicatoriul statistic, Marele dicționar geografic și hărțile* Institutului geografic, nu se poate lucra serios.

Traducerea textelor, venînd de la un filolog, ar trebui să fie corectă, dacă lectura ar fi fost bună. Luăm însă la îndeplinire un document (no. 13, p. 80) și rămînem consternați cînd vedem că Mihai Viteazul la 1594 a fost „Domn a toată Țara Ungurească“ (lectura slavonă: *всѣхъ унгарскѣ* (p. 79) e imposibilă), cînd noi îl știam altfel. Cu aceasta pierdem cu totul încrederea în ediție.

Lucrarea e însoțită de rezumate franceze și indice. În nicio parte nu se arată însă numele documentului.

În sfîrșit, pe lângă alte omisiuni a informației obligatorie pe care o așteptăm de la oricine, tînăr sau bătrîn, amintim una care ne interesează. Hrisovul din 1572 figurează aici cu data sigură, cum nu figurase în ediția mai veche (cf. p. 22). Atunci d. Nandriș fusese indus în eroare de d. C. Marinescu, *Iniințarea Mitropoliilor* (Acad. Rom., *Mem. Lit. Ist.*, II, p. 7, care cetise „indictionul XI“). Îmi revine însă meritul de a fi fost preocupat de această chestie și de a fi provocat la citirea datei pe d. Russo, care a binevoit să o facă, luminîndu-se astfel definitiv aceasta (cf. studiul meu, *Ceva despre Mitropolitul Hariton al Ungrovlahiei (1372-1380)*, București 1936, p. 10; acest studiu a fost trimis și d-lui Nandriș, ca unuia pe care vedeam că-l interesează). N'a luat sau n'a vrut să ia cunoștință, nu putem ști. Faptul că între foaia de titlu și titlul de pe coperta acestei cărți este o mare deosebire de text, ne face să credem însă că *intenționat* la început nu a vrut să figureze acolo d. Millet, cum, la documente, bibliografia necesară. De altfel nu sintem în fața unui singur caz. Amintim încă unul, cu întrebarea aceasta: nu s'a ocupat nimeni pînă acum de documentul nr. 44 al boierului Aldea? Ori *probitatea științifică*, atît de trimbițată în timpul din urmă, s'a obligat la aceasta? În tot cazul, cred că este o metodă care nu se poate recomanda. Sint de văzut în acest sens și foiletoanele d-lui St. Nicolaescu din *Epoca*, 10 April și 9 Maiu 1937.

Încheiem observațiile noastre cu părerea de rău că această din urmă ediție de documente este în afară de normele bune pentru astfel de editări și în niciun caz nu poate fi luată de model. Dacă manuscrisul, înainte de a trece la tipar, ar fi fost cetit de un bun cunoscător al istoriei și al documentelor noastre, sint convins că s'ar fi înlăturat cel puțin o parte din neajunsurile semnalate. Sint cel d'întăiu care o regret și pentru izvoarele în sine și pentru încrederea pe care a avut-o fericitul lor descoperitor, d. Millet, care a găsit așa de conștiincioși editori pentru actele grecești.

A. Sacerdoțeanu.

\* \* \*

Em. Menke-Glückert, *Warum missionieren in Deutschland irische Mönche?*, în *Forschungen und Fortschritte*, 41, 1938, no. 5, pp. 53-6.

Autorul pleacă de la constatarea că în Saxonia, Elveția franceză, Bavaria de la Nord de Dunăre, Turingia, Vestfalia și Boemia de Nord se întîlnesc foarte multe numiri de munți, dealuri, păduri, cimpii și ape, care stau în legătură cu cuvintele: Knock, Knochen, Knockel, Knuck și Knüchel. Toponimia ni arată că o asemenea frecvență de numiri similare nu se mai găsește decît în Irlanda și în Scoția nordică. În teritoriul Ceto-Galilor, cari se deosebesc de Celții din Irlanda, nu apar asemenea numiri. Pe de altă parte, cuvîntul irlandez *cnoc* îl găsim în manuscrisul Sf. Gail (sec. VIII). Din punct de vedere semantic, el stă în legătură cu ideia de rotunzime a unui obiect oarecare și corespunde cuvîntului de origine veche germanică „Bein“. În manuscrisul amîntit *cnoc* e tradus prin latinul *uleus* (cocoșa cămilii). Autorul crede că germanicul „Knochen“ este de origine celtică, și anume irlandeză. *Knock* apare în Sudul Germaniei și în Saxonia, ceia ce înseamnă că populația de jos și-a menținut multă vreme limba. Germanii n'au exterminat pe cei supuși, ci ei s'au suprapus, ca stăpînitori și cuceritori. Procesul de asimilare s'a făcut încet. Datele scriptice au dovedit că în Galia limba celtică s'a menținut pînă în secolul al VII-lea. În Galatia, din Asia Mică, limba celtică se vorbise pînă după jumătatea secolului al VI-lea, iar la Augusta Trevirorum, în Galia, unde era o reședință a împăraților romani, ea a fost folosită și în secolul al IV-lea. Poeții și scriitorii bisericești din secolele V-VII arată cit de

mult s'a menținut limba celtică, datorită mândriei naționale și orgolului de familie. Druzii au represintat elementul refractor culturii romane. Dacă, în Galia, limba celtică supraviețuiește atita timp, atunci nu există niciun motiv ca să nu credem că și în ținuturile foaste celtice și apoi cucerite de Germani ea va fi dăinuit multă vreme, mai ales că Germanii și Celții se înrudesc ca rasă și între ei se stabiliseră legături de familie (a doua soție a lui Ariovist era o Celtă). Ca o urmare firească, zice autorul a prezenței unei populații celtice la Dunărea germană, la Rin și la Main, trebuie considerată venirea misionarilor irlandesi, cari își exercită activitatea lor aici timp de două secole (al VI-lea și al VII-lea). Acești misionari propovăduiau poporului în limba maternă, în cea irlandesă, fiindcă erau înțeleși de populația de acolo. Călugării irlandesi n'au posedat limba germană. Ei n'au lăsat glosare decit în limba latină și cea irlandesă. Nobilimea germană nu vedea cu ochi buni pe acești călugări irlandesi, fiindcă ei nu erau simpli misionari, ci stăteau alături de poporul asuprit. De aceia mulți dintre ei își găsiră moartea, iar alții trebuiră să părăsească pământul german.

\* \* \*

O. Steur, *Zur Kenntnis des „Natron“ (Äg. ntr, šntr) im alten Ägypten*, în *Forschungen und Fortschritte*, 41, 1938, no. 5, pp. 54-55.

Natriul a fost cunoscut în Egipt încă din timpul dinastiei a treia și a patra (2750-2550 în. de Hristos) supt formă de sare anorganică și de rășină „mirositoare“. Textele piramidelor vorbesc de un fel de „abur de sodiu“ întrebuințat în „ceremonia deschiderii gurii“ din timpul mumificării. Prin tratarea cu natriu mortul devenia „divus“. Scrierea ieroglifică arată că există o „casă a natriului“, patronată de o divinitate dublă și că natriul era considerat ca o divinitate. În Egiptul antic sodiul are o semnificație sacrală, de purificare și de intrare în dumnezeire a mortului. În legătură cu aceste constatări din Egipt, credem că este interesant a aminti că paleoliticii și neoliticii făceau us de ocră roșu, boind nu numai fața și corpul mortului, dar turnând asemenea coloare în gura mortului, probabil după aceiași ceremonie ca și cea egipteană. Coloarea roșie este simbolul vieții și era poate considerată în timpurile străvechi ca o divinitate.

\* \* \*



J. Neustupny, *Die ägäische Doppelaxt im bandkeramischen Kulturkreise*, in *Památek Archaeol.*, IV, 1934 (și extras în limba cehă și resumat în limba germană).

Autorul semnaleză prezența securilor duble incisate pe vase aparținind perioadei mai tinere a ceramicii spiralo-meandrice din Boemia și Moravia. Aceste reprezentări s'ar datora, după părerea d-lui Neustupny, legăturilor dintre cercul bandceramic și cel egeian. Pe baza cronologiei cretane el datează descoperirile din Cehoslovacia pe la 2500 a. Chr. și crede că poate fi vorba de un cult al securii duble la Dunăre, a cărui origine trebuie căutată în Creta.

Într'adevăr problema este foarte interesantă și e în strinsă dependență cu preistoria Dunării-de-mijloc și cu direcțiunea Nord-Sud sau Sud-Nord a mișcării civilizațiilor din Europa și Creta. Ceramica din Cehoslovacia are forme, și mai ales ornamente, care merg alături cu acelea ale primelor civilizații „bandceramice“ din Dacia. Civilizația Turdaș tirzie, civilizația Vădastra și Gumelnița I au o ornamentică foarte apropiată de aceia a vaselor boemo-morave, care poartă securile duble incisate. Nu este exclus ca pe viitor să apară și în Dacia asemenea simboluri atât de căutate în lumea cretană și miceniană. De altfel atari securi au și apărut în Oltenia și în Banat, dar în epoca bronzului, ale cărui afinități cu civilizația miceniană sînt certe. Am arătat, anul trecut, motivele care ne fac să fim adepții unei mișcări de la Nord la Sud în neolitic. Față de descoperirile din Cehoslovacia se poate pune întrebarea: *nu cumva securile duble sînt originare de la Dunărea-de-mijloc?*

\* \* \*

I. Nestor, *Cercetări preistorice la Cernavoda*. Extras din *Analele Dobrogei*, XVIII, 1937, 21 pp. și 12 fig.

E presintarea sumară a rezultatelor obținute de autor în sondațiile sale din Septembrie 1936, pe urmele archeologului german C. Schuchhardt, care a săpat la Cernavoda în 1917. Se stabilește stratigrafia așezării-tell, unde nu există decît un singur strat de cultură, care aparține civilizației Gumelnița și anume unui *facies* pe care d. I. Nestor îl numește „Cernavoda“, dar nu-l încadrează *stilistic* și *cronologic* în interiorul civilizației gumelnițene, care a avut, precum se știe, o viață intensă și lungă. Descoperirile vechi

de la Cernavoda, cit și cele recente, își găsesc o perfectă analogie în cele de la Palade-Dimbovița, provenite din săpăturile noastre. Cernavoda nu rămâne deci izolată în cercul Gumelnița, cum lasă să se înțeleagă d. Nestor. Cele două așezări se întilnesc la periferia cercului gumelnițean, Cernavoda la periferia nord-estică, iar Palade la cea nordică. Această așezare geografică arată și mișcarea în spațiu, dar și în timp, a civilizației Gumelnița. Complexul Palade-Cernavoda aparține fazei Gumelnița III, care în cronologie absolută se plasează pe la 2000-1700 a. Chr.

În al doilea rând, d. I. Nestor prezintă două morminte de pe „cetatea” de la Cernavoda. Mormintul I e în legătură cu purtătorii civilizației Gumelnița III din așezarea amintită. Vasul în formă de „askos” din acest mormint este pentru noi o nouă dovadă a raporturilor celei de a doua perioade a neoliticului traco-getic (Gumelnița) cu lumea helladică. Între cele două cercuri este o intensă colaborare. Părerea noastră că ultima fază a civilizației Gumelnița este paralelă în timp cu perioada timpurie a bronzului din Sud se confirmă din nou.

Mormintul II pare a aparține unor vremuri posteneolitice. Alte constatări ale d-lui I. Nestor vor trebui controlate pe viitor prin noi săpături.

D. Berciu.

\* \* \*

Iosif Skrzypek, *Południowo-wschodnia polityka Polski od koronacji Jagiełły do śmierci Jadwigi i bitwy nad Worskłą (1386-1399)* (= Politica sud-estică a Poloniei, de la încoronarea lui Jagello și până la moartea Jadvigei și la lupta de la Worskla), Liov 1936, p. 125.

Cartea d-lui Skrzypek, de și nu aduce documente noi, printr'o atentă interpretare a materialului cunoscut explică multe faze ale istoriei romino-polone din jumătatea a doua a secolului la XIV-lea.

Polonia acelei epoci a fost preocupată mereu de așa-zisa „chestiune a Mării Negre”. În această privință, interesele polone se încruciau, în mod dușmănesc, cu cele ungurești, care, de asemeni tindeau la dominarea politicii sud-est europene. În calea celor două State rivale stătea noul Stat al Moldovei. Atita vreme cit Rusia Roșie nu era în stăpînirea Polonilor, adecă Polonia nu avea granițe comune cu Moldova, Ungaria era atotputernică în

Sud-Estul european. Dar, în 1387, Rutenia Mică, dimpreună cu Podolia, a fost realipită Poloniei, devenind vecina Statului românesc est-carpatic. Așa se explică faptul că, din același an, Moldova, prin Voevodul ei, a căutat să se apropie de Poloni.

Numai în mod superficial se atinge chestia, atât de discutată, a Pocuției.

În schimb, foarte interesantă este istoria Podoliei și a familiei Coriatovicilor. Insistă și asupra lui Iurg Coriatovici, care, după afirmația letopisețului rus, ar fi fost Domn în Moldova. Citează și documentul, dovedit însă ca fals, din Iunie 1374, care-l constată în Scaunul de la Suceava.

Strinsele legături de prietenie dintre Feodor Coriatovici și Roman, Voevodul Moldovei, sînt în amănunțime analizate. Se știe că, din această cauză, Roman a fost luat prizonier de către Poloni.

După alungarea lui Fedor Coriatovici, în Podolia a fost numit voevod magnatul polon Spytko de Melstyn, bunul prieten de mai tirziu al lui Ștefan Mușat. La 3 Ianuar 1397 Spytko era la Suceava. Dar tot în Moldova se ascundeau și mulți partizani de-ai lui Fedor Coriatovici, care nu renunțase la Podolia.

După moartea lui Spytko, voevod al Podoliei a fost numit Swidrigiello, ale cărui legături cu Moldova se cunosc din lucrările d-lui Halecki.

Indirect se tratează și legăturile lui Mircea cu Jagiello și Sigismund de Luxemburg.

Se dă apoi o bogată listă de cărți necunoscute la noi.

T. Holban.

\* \* \*

Eugen Wolbe, *Ferdinand I., der Begründer Grossrumäniens*, Lorcarno-Lipsca 1938.

Lucrarea d-lui Wolbe e excelentă. Pentru partea privitoare la copilărie și tinerețe sînt și multe știri nouă scoase și din arhivele de la Sigmaringen. Întreaga lucrare e plină de spirit larg uman și de simpatie pentru sufletul eroic al regelui român. Ilustrații, unele necunoscute.

O regretabilă greșală, datorită unei condamnabile intrigi, a făcut ca lucrarea, de mare merit, să nu se poată vinde în România.

N. Iorga.

\* \* \*

August Nibio, *Verschwundene Ortschaften in der Radauzer Ebene*, Rădăuți 1933.

Se presintă aici, cu o bogată documentare, ca „localități dispărute în șesul Rădăuțului“, satul Măneuți (= Mănești), pomenit în secolul al XV-lea, satul Balasinești (de la Balasin), sau Vrancești (de la Vrană), Tirnauca, Botoșinți (cf. Șipinți; alt sufix slav de proveniență locală, nu de amintire genealogică, decît *ăuși*; de unde și forma; Botășani, de la Botășești; atunci și la Șipinți, trebuie căutat un loc de plecare „Șipu“; se răspinge cu dreptate forma, admisă de I. Bogdan, Botușenița; e citat și satul Balcăuți, de la Maramurășeanul Balc = Balica, formă derivată și, de fapt, falsă), Vicșani (de la Vicov, Vicovani) și Vicșineț, Măcicătești (Măscătești, de la Măcicat, Mășcat, zis, de altfel, și, după obiceiul: Mascatouți), Pleșești (de la Pleșul sau Pleșea), scris în documente ca Pleșinți (prin confuzie cu sufixul de proveniență locală), Ivancicăuți (= Ivăncești, de la Ivancea), Pirlîșeni (de la „moșul“ Pirlîș), Drăgănești (de la Drăgan).

BCU Cluj / Central \* \* \* University Library Cluj

N. Grămadă, *Sătenii stăpîni în Bucovina între 1775 și 1848*.

Această lucrare, sprijinită pe tipărituri și nu atîta pe inedit, va fi de cel mai mare folos pentru cei cari urmăresc, până în cele mai mici amănunte, contractele încheiate între țăraniîi bucovineni și boieri, în epoca de trecere la regîmul austriac. Ea merită fără îndoială o cercetare amănunțită, din partea oricui se ocupă cu adîncime de transformările care au avut loc în Moldova de sus, anexată la această dată.

\* \* \*

I. Ionascu, *Material documentar privitor la istoria Seminarului din Buzău, 1836-1936*, Buzău 1937.

D. I. Ionașcu, care aduce în orice lucrare a sa, chiar atunci cînd subiectul pare restrîns, o extraordinară bogăție de informație, în mare parte și după manuscrise, a găsit prilejul să înfățișeze, pe baza unei informații de această întîndere, minuțiositate și siguranță, nu numai istoria Seminarului de care se ocupă în prima linie, dar și tot felul de știri privitoare la întregul învățămînt în părțile buzoiene, toate acestea formînd o interesantă prefață, care va servi supt foarte multe raporturi pentru o bogată colecție de acte, ce pleacă încă de la începutul secolului al XVIII-lea și

se întinde mai ales, cum era de aşteptat, asupra epocii Regulamentului Organic. Nu toate au fireşte aceeaşi noutate şi valoare, dar printre dinsele, reproduse şi în facsimile, se găsesc şi foarte multe piese de cel mai mare interes, între care se poate pomeni aşa de frumosul discurs pe care l-a ţinut tinerilor de la Seminarium, la 12 August 1836, atît de meritosul episcop Chesarie. Vrednic de luare aminte este şi acel de la deschiderea Seminariumului buzoian a profesorului, de origine ardeleană, Gavril Munteanu. Ba găsim chiar un raport cu privire la descoperirea preţioaselor piese ale tesaurului de la Pietroasa. Pe Munteanu îl aflăm şi în corespondenţa cu Gheorghe Bariţ, căruia îi trimete cite un exemplar din traducerea lui Werther şi din lucrarea sa „Meditaţii religioase“.

Vedem pe un profesor originar din Vingard trimiţînd, prin Bariţ, un ajutor mamei sale rămasă în acest sat. La n-1 69 o scrisoare din 1842 a lui Florian Aaron către acelaşi Bariţ. La n-1 74 Munteanu adună subscriitorii pentru *Macrobotica* lui Vasiciu Ungurean.

Curios n-1 82, care cuprinde înscrierea ca student la Atena în 1845 a boierului muntean Dimitrie Racoviţă; un atestat din 1848 al acestui student, originar din Focşanii munteni; el urmează studii de teologie (cf. n-le 96, 118 şi 119).

Pentru moartea şi îngroparea episcopului Chesarie ştiri noi în n-1 91. Pentru alegerea lui Filotei, urmaşul lui, stăruinţa către Bariţ în n-1 92. Se află şi la n-1 95 informaţii din Sibiu către acelaşi Bariţ, cu privire la evenimentele ardelenene ale anului 1848.

Nu lipsesc nici ştiri relative la anul 1848 în Muntenia. Unele sînt de deosebită importanţă, venind de la personalităţi care au jucat un mare rol. Un P. Suci, care e profesorul de mai tirziu al Facultăţii de Drept din Iaşi, era dispus să meargă de la Sibiu în Moldova ca „guvernor“ pentru copiii unui boier moldovean, care nu este numit (n-1 115; dar cf. şi n-1 116). Numele apare însă în scrisoarea din August 1850 a aceluiaşi, datată din Dresda (n-1 120). Este vorba de Ghica-Budeşti, pe a cărui familie, soţie, fii şi fete, o întovărăşeşte, pentru ca tinărul Ghica să înceapă, la Heidelberg, studii de drept; bietul Ardelean se plînge de „necazurile ce am tras în toată călătoria şi mai virtos pe Dunăre, cu capricioasa cucoană“.

De un deosebit interes este pasagiul în care vorbeşte de fostul

episcop Lemenyi, silit, cum se știe, să părăsească situația sa din cauza tovărășiei cu Ungurii în 1848.

„Părintelui Lemenyi încă îi făcuse o vizită. Sfinția Sa se află în monasteriul Franciscanilor. Părintele Lemenyi acum nu neagă că a fost de partid maghiar. El este atât de pătat înaintea celor mari, încât aceștia vor să-l scoată la un monasteriu afară de Viena. Aceasta o știu din gura Sfinției Sale“.

În această ciudată călătorie Suciu nu se arată de loc incintat de înfățișarea fizică a Cehilor: „Deformitatea (*sic*) Boemilor de amândouă sexele pentru mine fu un ce extraordinar“.

Este o întreagă descriere a localităților văzute, în care însă numele sînt fără îndoială adesea ori rău cetite. Și la Praga la Dresda îl sperie tot așa caracterul neestetice al harnicii populații: „Numărul cel mare al gheboșilor, șchiopilor, urșilor și diformilor, îndată cu intrarea mea în oraș, mă fac să meditez mai cu seriozitate asupra acestei cauze, să-mi arunc ochii în toate părțile ca să văd oameni făcuți bine, însă în deșert, pentru că atunci mi se părea că toți astfel de oameni văz: acum mai m'am deprins cu dinșii; cu toate că oameni de geniu acesti sînt foarte mulți, încît s'ar părea cuiva că din toată Saxonia i-a adunat în Dresda“.

Cu „cucoana“ erau și „trei demoazele“ ale boierului, pe lângă cei doi fii cari erau încă mai de mult la gimnasiu. Suciu vrea să profite de ocazie pentru ca, învășind nemțește, să se înscrie la Universitate și anume pentru Drept. Fetele firește aveau de gînd să se întorcă împreună cu mama lor în Moldova.

Prea loial nu este Suciu față de familia care-l angajase: el rîde pe socoteala titlului de *Fürst* care se dă unor oameni cari lui i se par a fi niște simplii „Arnăuți“.

Cu mîndrie spune el: „apoi eu ori unde voi fi, niciodată n'oiu înceta a fi Român transilvănean“.

Ca studenți găsim la Petersburg, în 1850, învășind teologia, pe Petru Romanescu, Gheorghe Ionescu, Ion Ghermănescu și Nicolae Comănescu (n-1 121), cu privire la care, firește, d. Ionașcu, care cunoaște toate colțurile subiectului său, știe să dea lămuririle cele mai precise.

Un fost școlar la seminariul din Buzău, trecut apoi la Colegiul Sfintului Sava, se înfățișează la această dată ca unul din concurenții la catedra de limba latină a aceluiași Colegiu (n-1 123), precum V. Caloianu candidase pentru religie și istorie ge-

nerală tot acolo și-l vedem plingându-se boierului Alexandru Filănescu-Vulpe că este urmărit de bănuiala participării la evenimentele din 1848 (n-1 125).

Apoi tinguirea lui Munteanu către Știrbei-Vodă pentru scoaterea sa din funcțiune (n-1 124). Supt Știrbei-Vodă o reformă a Seminarului. Alături vedem pe un Dumitru Piriianu, care studiasse la Seminarul din Chișinău și apoi la cel din Moscova, pentru a trece în sfârșit la Academia Ecclesiastică din Chiev (n-1 139).

La 1856 Munteanu arată că a părăsit locul de profesor la Brașov și că trece la seminarul Mănăstirii Neamțului (n-1 179).

De acolo, de la Neamț arhimandritul Dionisie, viitor episcop de Buzău, scrie către acel Filotei pe care era să-l înlocuiască mai tirziu (n-1 183).

Pe Dumitru Racoviță îl întâlnim apoi la 1852 ca profesor la Seminarul din Buzău, unde ține un mare discurs (n-1 107).

N-1 184, cu privire la desordinile de la Seminarul, a fost întrebuit, și reprodus în parte, în memoriul meu la Academie cu privire la „Viața și Domnia lui Barbu Știrbei“.

Dionisie arată, în Mart 1858, că și Laurian a fost îndepărtat din învățămînt, cum s'a întimplat și cu dînsul, din cauza „calomniilor și intrigilor“ (n-1 196). Dar, în April, Caimacamul Vogoride atribuie scoaterea lui Dionisie unor intrigi pe lângă mitropolit și-l restabilește, arătînd că acest învățat călugăr a fost adus de la București și i s'a făcut o nedreptate (n-1 198; v. și n-1 199, precum și n-1 201).

Testamentul, din Decembre 1859, al episcopului Filotei, n-1 210. Între alte legate și acela către Simion Marcovici, executorul testamentului.

În acest timp, îndată după Unire, Dionisie arată că s'a deschis la Mitropolia din Iași tipografia bisericească, avînd ca director pe profesorul Dumitru Băltăceanu, adus de la Buzău (n-1 211). În acest moment, Dionisie capătă știrea despre înebunirea lui Filotei, care ar fi pierdut și graiul. Autorul scrisorii, I. Costinescu, arătînd că Vodă-Cuza se găsește la Iași, departe de coteriile celor de aici, sfătuiește pe corespondentul său să ceară de la Domn cîrmuirea acestei Episcopii. De fapt, la 19 Iunie Cuza încredințează lui Dionisie conducerea provizorie a Episcopiei (n-1 213 și cele următoare). El se apără că n'a primit-o din ambiție, ci a mers la Buzău numai pentru a vedea pe episcop pentru afaceri de cărți; singura lui dorință este de a lucra în domeniul literaturii, cum a făcut-o „chiar în

aresturi și în exiluri". Se văd și legăturile între Dionisie și pictorul Tătărașcu (n-1 216).

Urmează actele privitoare la locotenența din Buzău a arhimandritului Dionisie, care a lucrat cu sîrg o carte de „elocvență bisericească și principii de retorică” pentru Seminarium.

Și un alt pictor, P. Alexandrescu, scrie lui Dionisie (n-1 225), arătînd că se proiectează întemeierea unei Academii de Belle Arte. P. Alexandrescu avea legături cu poetul, care poate i-o fi fost rudă (*ibid.*). D. Ionașcu crede că acela despre care vorbește P. Alexandrescu și care, fiind nervos și bolnav, merge să se caute la Buzău, unde s'ar face și profesor, este însuși marele Grigorescu (p. 167, nota 1).

La 5 Septembrie 1860, Simion Marcovici se ocupă de soarta testamentului lui Filotei, care murise la 15 August precedent (n-1 264). În acest timp, Dionisie se luptă greu cu inspectorul Agatanghel, care ațîța pe elevi împotriva lui, prin Nifon Bălășescu, care apare aici la 1860 (vezi n-1 279 și urm.).

La 1862 Dionisie este numit episcop *in partibus*, cu titlul de Traianupoleos, fiind sfințit la Iași (n-1 327. Cf. și n-1 328).

O scrisoare a lui Dionisie arată că la 1865 hainele pentru seminaristi se făceau de „Ovreiul contracciu”, care însă zăbovia cite „șapte-opt luni” cu presintarea lor.

În 1864 Dionisie apare ca destituit, și făcîndu-se stăruințe și pe lingă Kogălniceanu pentru restabilirea lui (n-1 387): nota arată că el a trebuit să părăsească acest loc pentru opoziția la reforma calendarului. Înlocuit printr'un Ghenadie, el trece ca locotenent la Huși. În August 1865 era însă acum episcop în eparhia unde făcuse atîta bine culturii (n-1 420).

Pentru un așa de mare număr de documente, firește că tabla numelor este deosebit de bogată.

\* \* \*

Preotul Ioan Răuțescu, *Dragoslavele*, ed. a 2-a, Cimpulung-Muscel 1937.

A doua ediție a acestei cărți de mare folos se presintă ca adăugită.

La pagina 27, lipsa porumbului la export nu înseamnă că nu se cultiva de loc. Interesantă numirea „casa din scală” (p. 33). La p. 41, a fost și un pretendent „Braga Voevod” în secolul al



XVI-lea. Ca element nou și visita, în 1933, la Soveja. „Povăjile“ de la pagina 137 sînt „pojițiile“ Moldovenilor. A se releva, pp. 245-6, „chemători“, în loc de „pețitori“. Și „locul lui Sumedru“ alături de Sf. Ioan Sinzeanul; p. 265. Este o legătură între „cemetri“ (p. 289) și „cimote“ (Moldova). Pentru Mineiu forma „Lunariu“; p. 351. P. 417: „banii jirului“.

\* \* \*

Ilie Corfus, *Mihai Viteazul și Polonii, cu documente inedite în anexe*, București 1938.

Partea narativă, întrebunțind și documentele, se sprijină pe tot materialul tipărit, dînd aproape 200 de pagini de povestire amănunțită și precisă. Pentru prima oară toate publicațiile polone sînt utilizate; atmosfera cărții chiar e polonă. Unele capitole sînt cu totul nouă Documentele mai puțin. Dar amănunte proaspete despre înfringerea lui Răzvan de Ieremia-Vodă; p. 217 și urm. Și pentru cucerirea Moldovei de Mihai Viteazul; p. 296 și urm. (ar vrea să fie și rege polon). Pentru luptele de la Teleajen, pp. 339 și urm., 351 și urm. Pentru Ieremia în 1595 și pp. 369-70.

\* \* \*

Const. Solomon și C. A. Stoilă, *Documente tecucene, I, sec. XVII-XIX*, Bîrlad 1938.

În această culegere, în care și veacul al XVII-lea e destul de bine represintat, important documentul din 1617 (no. VI), în care e vorba de satul Sucmezău, cu numele unguresc. Acolo și „un ooașu de finață“. La 1620 șoltuzul cu cei doisprezece pîrgari ai Tecuciului; no. X (și cîțiva orășeni). La n-l LI forma „îi Pelinesi“. Curios „Strata Hagi“, șoltuzul tecucean de la 1668; no. LV. La 1736 „mănăstirea lui Adam“; no. CXXII. Satul Itovoiești (de la Itovoiu; cf. Litovoiu); no. CXXVIII. „Ogrădaș“ (și în Argeș „ogorul“ se chiamă „ogradă“) pentru răzeș; no. CLIX. Și la 1829, ca bani, „husăș nemțăști“; no. CLXVII.

Bogată tablă de nume și de lucruri.

\* \* \*

Claudiu Isopescu, *La Stampa periodica romeno-italiana in Romania e in Italia*, Roma 1937.

Nu se poate lăuda în de ajuns această carte de 366 de pagini, în care se cuprinde munca de ani întregi a unui om care și-a

consacrat viața cercetării raporturilor dintre poporul nostru și cel italian.

Numărul publicațiilor analizate, unele dintr'însele extraordinar de rare, este enorm, și lista lor va fi de foarte mare folos pentru oricine, din orice punct de vedere, se va ocupa de acest subiect. Ici și colo se reproduc și extrase din publicații rare, cum este „Buletinul resbelului din Italia“, publicat la București de Marc' Antonio Canini, publicație periodică de care nu aveam știință atunci cînd am tratat, într'o conferință la Congresul de istorie a Renașterii italiene la Veneția, viața unui atît de interesant propagandist al acestei Irății latine. Notele, de o bogăție extraordinară, vor putea să servească la o serie întregă de cercetări de amănunte. Este astfel în același timp un catalog bibliografic, o crestomatie a acestor raporturi de presă și un îndreptariu pentru cei cari ar voi să reia în amănunte oricare din capitalele acestei cercetări.

Pe alături se întilnesc publicații de propagandă românească în altă limbă (pp. 2, 77-81), ceia ce adaugă încă la utilitatea acestei publicații, care nu se poate lăuda în de ajuns. Astfel este în același timp și un conspect general al legăturilor noastre cu întreaga latinitate. Cu totul nouă este partea privitoare la activitatea diplomatului Mitilineu, care și-a petrecut în mare uitare și sărăcie cei din urmă ani, cari s'au prelungit, cu toate aceste miserii fizice, până dăunăzi.

D. Isopescu pregătește, de alminteri, un întreg studiu cu privire la acest om de merit, căruia măcar după moarte i se recunoaște partea pe care a avut-o la răspîndirea cunoștințelor despre poporul nostru în mijlocul intelectualilor italieni.

La urmă, o serie întregă de reproduceri din foile italiene, începînd cu epoca Unirii, cele mai multe din marele ziar „Il Diritto“. Bogată tablă a numelor.

\* \* \*

Octavian Floca și Victor Șuiağa, *Ghidul județului Hunedoara*, Deva, 1936.

Acest „ghid“, care e și o operă de știință cu totul distinsă, dă folositoare indicații cu privire la preistorie (bogată represintarea paleoliticului, cu o suprafață neolitică: acolo e Turdașul; - v. p. 182 și urm). Bogate știri despre așezarea romană Micla, - cf.

și, alături, Mîntia, p. 95 și urm., — pp. 15-6 ; lista stațiunilor ; p. 64. Descrierea cetăților dacice : Costești, Luncani. Și aici îndoiala, slab susținută, dacă la Sarmizegetusa, larg descrisă, a fost capitala lui Decebal : altfel, de ce ar fi ales Traian acest loc, de sigur nepotrivit, pentru Capitala provinciei sale ? Istoria medievală și modernă ; p. 50 și urm. Presintarea e bogată și sigură ; foarte frumoasă ilustrația (un Mithras, remarcabil ; p. 65). O revelație de artă și istorie așa-zisa „Magna Curia“ ; pp. 57-8 (întrebuințarea actuală ca Administrație Financiară e, firește, cu totul nepotrivită ; va trebui o intervenție pentru a fi transformată în Muzeu). Citeva știri, foarte interesante, despre colonia grecească, cu adău de coloniști bulgari ; pp. 69-70. Curioasă originea dealului Uroi, încunjurat de legende. Biserica de la Rapoltul Mare e deosebit de sprintenă ; p. 89. Mențiune a închiderii la Bobilna a revoluționarului „popă“ Sofronie de la Cioara ; p. 90 ; a nemeșului haiduc și dregător Nopcea ; p. 115 ; a lui Ioan Lucaciu, „al doilea Horea“, în 1874 ; p. 117.

Supt raportul etnografic, semnalarea Pădurenilor, cu datini deosebite ; pp. 103-4.

Ca nomenclatură, Bătrîna înseamnă așezarea celor rămași, după plecarea tinerilor. Valea Sirbilor arată o străveche așezare slavă, contopită. Toate numele de munte și vale (Căinel, Cetraș) sînt românești.

Cartea, admirabil presintată, e un tezaur de informație.

N. Iorga.

\* \* \*

C. Engel, *Die vorgeschichtliche Ostgrenze der baltischen Völker*, în *Forschungen und Fortschritten*, 41, 1938, no. 5, pp. 49-51.

K. Buga și mai ales M. Wasmer arătaseră în studiile lor de filologie că neamurile baltice s'au răspîndit în vremurile protoistorice până departe în Răsărit. Această răspîndire poate fi însă susținută în prezent și pe basă arheologică ? În ținutul Cama și Oca, precum și în împrejurimile Moscovei, se găsesc multe antichități, al căror caracter baltic este foarte clar și a căror înrudire cu cele din Prusia Orientală nu poate fi pusă la îndoială. Ca vreme, ele aparțin primelor șase secole ale erei creștine. C. Engel, ca și alți arheologi nordici, consideră mileniul I-ii după Hristos ca făcînd parte din protoistorie. De aceea el vorbește de o „epocă timpurie a fierului“ (secolele I-IV după Hristos), una

„mijlocie“ (secolele V-VIII după Hristos) și o alta „recentă“ (secolele IX-XII după Hristos), spre deosebire de epoca fierului anterioară erei noastre. Descoperirile din periferia sud-estică a cercului baltic, ca și cele din periferia vestică (Prusia Orientală) reprezintă aceleași afinități culturale. Antichitățile germanice din Rusia arată un repertoriu de forme similare celor de la Baltică. Se poate stabili ușor chiar o corespondență și o legătură a istoriei regatului Goților din Rusia cu aceia a lumii germanice din Nord. Această dependență clarifică în parte și Vestul Prusiei Orientale. Până acum cîțiva ani nu se putea vorbi însă în mod cert de descoperiri baltice în Rusia Albă. Totuși este interesant de notat că unele „gorodiști“ (a se vedea la noi, în Dacia: *grădiștile* și *horodiștile*, care sînt în general așezări preistorice întărite sau cetăți daco-getice; multe dintre ele au fost folosite și în evul mediu) au dat un material înrudit cu cel de la Baltică, în deosebi podoabe (fibule din secolele V-VIII). Acum zece ani, s'a descoperit însă la Cazargaz, la Nord-Vest de Mohilew, un cimitir germanic. Printre marea număr de obiecte de bronz și fier, s'au scos urne și vase de caracter vechiu baltic. Mormintele de aici, atît prin inventariul lor funerar, cit și prin felul de dispunere a obiectelor sau prin prezența „mormintelor de familie“, au afinități evidente cu cele din Prusia. Un nou cimitir s'a descoperit la Nowo-Bychow (cercul Mohilew). Descoperiri mai recente, ca acelea de la Prudziski, Bialawoda și Sochodoly prezintă aceleași înrudiri cu cele din Prusia Orientală. Aceste dovezi arheologice arată că populații baltice (r. germanice) au locuit Nord-Estul Rusiei Albe, ca și în ținutul Oca. Influența acestor populații se resimte în antichitățile slave (secolele IX-XII) din tumulii regiunilor de mai sus. Și această influență nu se poate explica, spune C. Engel, decît prin prezența unui substrat „baltic“ și prin faptul că prima infiltrare slavă va fi avut loc aici în secolul al VII-lea, deci concomitent cu prima pătrundere slavă și în Germania de Răsărit. Slavii au absorbit cu timpul vechile populații, dar substratul „baltic“ se evidențiază clar în mormintele tumulare „balto-slave“.

Autorul arată apoi că existaseră raporturi între Rusia și Baltică și în vremurile preistorice. Obiecte și arme din epoca bronzului și a fierului ajunseră până în Rusia centrală. Trebuie de asemenea să adăugăm că și în timpurile neolitice se constată aceeași strînsă

legătură culturală, iar comerțul cu chihlimbar baltic atingea valea Niprului, ca și pe a Nistrului. Așa încît întreprinderea *Varegilor*, cari înjghebară primul nucleu de Stat „rusesc“, ar trebui privită ca o urmare a acestor străvechi legături.

C. Berciu.

## CRONICA

D. Candid C. Mușlea prezintă, în broșura *Protopopul Bartolomeiu Baiulescu* (Brașov 1938), una din cele mai nobile figuri ale vechiului Ardeal. Protopopul Bartolomeiu era de fapt un Baiul, din Zărnești (numele muntelui e după proprietar, nu invers). Interesantă lupta lui Șaguna cu comunitatea greacă din Brașov.

D. Ion Chelcea publică o descriere, frumos ilustrată, a „Museului etnografic al Ardealului, cu ocazia reorganizării și inaugurării sale din Iunie 1937“ (Cluj, [1937]).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Știința românească a pierdut un represintant tînăr, de o extraordinară știință, asupra căruia de mult se opriseră ochii învățătorilor săi din Apus. Asupra juristului, istoricului și filologului Matei Nicolau s'au scris aceste rânduri, tot așa de bine informate cit și de pioase, pe care ni facem o plăcută datorie să le reproducem :

„Matei Nicolau a murit în seara zilei de 7 Mart. În apartamentul spațios din fața Facultății de Drept, pe un pat bătrînesc, trupul lung, printre flori, secătuit, în postavul negru al hainel de savant frances provincial. Ca o încremenită coroană, capul diminuat, galben, stăpînit de o barbă de Crist, necunoscută altă dată, supt, dar nedesfigurat. Din potrivă, un calm ireal, o expresivitate încă nealungată, pe buze și în ochii prinși de un început de încremenire. Minile legate în mătăniile rugăciunilor de Duminecă; de-asupra lor, icoana cu straja eternă a Maicii Domnului.

„O judecată limpede, o inteligență pătrunzătoare, ajutată de o putere de muncă puțin comună și de o adevărată pasiune pentru studiul antichității, iată însușirile d-tale care ne-au făcut să întemeiem cele mai frumoase speranțe pe d-ta în viitor“. Aceste cuvinte le adresa lui Matei Nicolau, în recomandăția oficială din 1926, dascălul său de elinească, profesorul D. Burilleanu.

„După zece ani, profesorul Giffard seria în cursul său litografiat de licență, pentru studenții săi de la întâia Universitate a lumii, aceste rînduri care reluau, la octava împlinirilor bine prevestite, cuvintele profesorului român:

„Ce procès qu'on appelle la *causa liberalis* a fait l'objet d'une thèse passée dans cette Faculté par M. Mathieu Nicolau, jeune Roumain, linguiste de tout premier ordre, et romaniste déjà de premier ordre encore, mais encore d'un plus grand avenir. C'est un Roumain attaché à sa patrie; c'est pour cela qu'il n'est pas notre collègue, mais il pourrait l'être à bien des titres et il a un avenir magnifique. Sa thèse sur la *causa liberalis* est un événement que je tenais à souligner ici“.

„Născut la 2/15 Octombrie 1904, fiul inginerului G. Nicolau din Ploiești, Matei Nicolau și-a luat licența în drept în 1925 și licența în filologie clasică 1926, la București. În același an își pierde mama, pe care o adora, și reușește întâiul, cu media 9,87, a examenul de capacitate, fiind numit profesor titular la Colegiul Național din Iași. Pleacă imediat la Paris, unde lucrează fără întrerupere până în 1936, cînd se întoarce definitiv în țară, după ce în 1932 se despărțise de bătrînul tată, rămînînd alături de o devotată mătușă, stabilită la Paris.

„În 1930, teza sa de la École des Hautes Études (Sorbonne): *Origine du cursus rythmique et les débuts de l'accent d'intensité en latin*, obține un premiu al Academiei de Inscricții și altul al Societății de Lingvistică, avînd un strălucit succes în înaltele cercuri științifice. În același an apare vol. I din *Dreptul Roman*, publicat împreună cu marele Hamangiu, care prețuia și sprijînia din toate puterile pe Matei Nicolau. Teza de doctorat în drept, *Causa liberalis*, îi conferă titlul de laureat al Facultății de Drept din Paris, care îl acordă și cel mai mare premiu al său. Palmaresul Facultății menționează această teză ca o lucrare magistrală, care face cinste celor două patrii ale lui M. Nicolau: România și Franța.

„Un studiu despre *foenus unciarum* în *Mélanges Iorga* (1933), vîguroasă critică a sistemului lui Gh. Appleton; un vast studiu despre *Casus unus*, publicat în *Revue historique de Droit*, 1934, cea mai serioasă încercare de rezolvare a milenarei enigme romanistice; colaborarea la studiile d-lui Collinet despre „Noile fragmente din Instituțiunile lui Gaius și despre Execuția pecuniară în vechiul drept roman“ (aceiași revistă, 1934 și 1936); cola-

borarea, susținută și de o deosebită valoare, la *Orpheus*, *Revista Clasică*, *Revue de Philologie*, *Revue des Études Latines*, *Pan-dectele Române* (în special studiul despre originea obligației, 1931); *Dreptul*, *Mélanges Paul Fournier*, „Du Cange“, Dicționarul terminilor latini medicali, etc., iată citeva din realizările științifice ale savantului lingvist și romanist.

„Dar cu adevărat uriașă era opera în preparație sau pur și simplu în curs de publicare: o definitivă și erudită ediție a Institutunilor lui Gaius; cele două tесе de doctorat în litere, la Sorbona; „Raporturile dintre colometrie și stichometrie în legătură cu tehnica oratorică antică“ și „Cuvîntul Causa și grupul său“, tesa în curs de susținere la Facultatea de Litere din București, despre propoziția infinitivală în limbile clasice, nu sînt decît o parte din lucrările desăvîrșite care așteptau apariția.

„Parisul, unde marii profesori ai Sorbonei și ai Facultății de Drept: Marouzeau, Carcopino, Ernant, Collinet, Giffard, Capitant, l-au îmbrățișat cu un entusiasm sincer și activ și l-au iubit ca pe un rod rar și neprețuit, Parisul i-a dat lui Matei Nicolau cele mai pure satisfacții spirituale. Premiul Academiei de Inscricții, același pe care îl obținuseră, pe vremuri, profesorii lui, Collinet și Marouzeau, premiul Societății de Lingvistică, premiul cel mare al Facultății de Drept, Dupin-Ainé, premiul de țesă ai Facultății, au încoronat pe acela care era o autoritate la ședințele Societății des Études Latines, ale Societății d'histoire du Droit și ale conferințelor de Agregatie. Căutat ca o *rara avis* de candidații francesi, la prepararea concursurilor de agregatie, Matei Nicolau ajunge în 1934 să facă la Sorbona, în cadrul Școlii des Hautes Études, trei cursuri de erudiție, reprezentînd forma cea mai înaltă de colaborare între romanști și filologii clasici: „Histoire de la litt. juridique latine à l'époque des Antonins et des Sévères“; „la formation de la langue du droit“; „la papyrologie juridique“; „actes et contrats à l'époque romaine“. „Pentru aceste cursuri, cînd ajutoarele din țară încep să se facă rare sau sînt suprimate, „La Caisse Nationale des Sciences“ acordă lui Matei Nicolau, după recomandările elogiоase ale profesorilor săi, un ajutor de 10.000 de franci anual.

„De altfel, cum n'ar fi fost prețuit în cercurile Sorbonei acest desăvîrșit latinist și elenist, cunoscător al vechii irlandese, papirolog, lingvist și romanist, epigrafist, editor de texte, colaborator

al unor mari fisicieni și matematicieni preocupați de istoria științii în antichitate și al medicilor de la dicționarul termenilor latini medicali, cunoscător al problemelor religioase sau de drept modern, cu o egală curiozitate și înțelegere echilibrată, documentată, substanțială pentru un număr covârșitor de domenii ale cunoștinții omenești?

„Întors în țară, surd. — moartea tatălui său îi agravase fulgerător afecțiunea incipientă) — cu sănătatea minată de privațiuni și de o muncă uriașă desprețuitoare a condiției umane de care este legat un corp de nervi, de carne și de sînge, Matei Nicolau, cel atît de „attaché à sa patrie“, este un desrădăcinat, un fantastic cărturar rătăcit într'o viltoare de pasiuni mai mari sau mai mărunte, de conforturi și ucigătoare insensibilitate. D. N. Iorga îi obține la Municipiul București un post de dîrnist temporar la bibliotecă, retribuit cu 5.000 lei fără rețineri. În acel timp, cînd mă sforțam să-i găsesc o casă gratuită, Matei Nicolau minca odată pe zi. Mai tirziu, apreciat de d. rector C. Stoicescu (autorul unei elogioase și savante recenzii asupra tezei de doctorat a lui Matei Nicolau), i se dă un post la biblioteca Facultății de Drept. Puțin după aceea fostul său dascăl D. Burilleanu îl ia ca asistent de limba greacă în așteptarea susținerii tezei sale de doctorat în Litere, iar, la sfîrșitul anului trecut, Consiliul Legislativ îl chema în condiții de excepțională prețuire, printre referenții săi, oferindu-i o atmosferă de caldă înțelegere, de care Matei Nicolau era acum atît de fericit, ca acel care nu știa că, în drum spre „un avenir magnifique“, poposise la limanul morții.

„Dispariția lui Matei Nicolau este o pierdere care nu poate fi calculată pentru cultura romînă și pentru știința dreptului și a filologiei în general. În jurul trupului lui fără viață, s'a manifestat, în accente tulburătoare, o admirație unanimă, o sfișietoare des-nădejde, din partea unui larg cerc de prieteni, cunoscuți sau simpli admiratori, cerc care cuprinde tot ce are ales și valoros țara aceasta ca spiritualitate, cerc care cuprinde unele din cele mai înalte nume ale culturii noastre.

„Ar fi nedrept să spunem că Matei Nicolau a fost un neînțeles, un uitat sau un persecutat. Valoarea lui era o înălțime care scutla pe contemporani de orice confuzie sau răutate. Devotamente certe și autorizate nu i-au lipsit: N. Iorga, dr. C. Angelescu, C. Hamangiu, Valaori, Eviolceanu, D. Burilleanu, N. I. He-



rescu. Și totuși infringerea lui Matei Nicolau apare pentru noi, cei cari am trăit lângă el, ca un cas de tulburătoare confruntare cu noi înșine.

„Matei Nicolau, cu marea lui bunătate, cu o distincție sufletească adesea deconcertantă chiar pentru prieteni, discret, curtenitor, modest și aproape stingherit de prezența lui într'o lume prea reală, a însemnat o uriașă, o absolută, o nepermisă tentație a condiției umane în fața spiritului. Matei Nicolau, care prin multe trăsături amintește pe Vasile Pirvan, reprezintă acea tulburătoare aventură a materiei în cucerirea totalei spiritualisări, în care trupul, desprins de toate plăcerile vinovate sau nevinovate ale vieții, se frînge ca o enigmatică limitare desprețuită, în dăruirea pe care mintea și sufletul omului au făcut-o, fără condiții, cunoașterii, științei și creației. Matei Nicolau se frînge, fără să fi păcătuit prin orgoliu, prin îndumnezeire a omului, prin deșertăciune, el, credinciosul atât de apropiat de bunii preoți catolici, de la Paris sau de la București, cari l-au ajutat adesea sau chiar l-au hrănit (nu este așa abate Durcovci, abate Baral?). Meditînd asupra destinului său, avem impresia că figura de ascet, de clasic a lui Matei Nicolau, negăsind drumul vre unei mănăstiri medievale de absolută spiritualitate, a rătăcit, pînguin cu aripile prea mari pentru cărările noastre, într'o viață care nu iartă. Dacă în 1929, dată extremă, cînd sănătatea lui Matei Nicolau mai putea fi salvată, s'ar fi cerut pentru tînărul savant o pensiuine viageră substanțială, o casă liniștită și cărțile trebuitoare, cel care ar fi făcut societății românești o asemenea cerere ar fi fost considerat nebun. Astăzi se varsă lacrimi amare, dar inutile, pe groapa celui mai mare învățat al tinerei noastre generații. Fără a găsi vreo consolare în aceste lacrimi, sîntem îndreptății a considera nedreaptă și absurdă o așezare a vieții sociale care nu permite învățaților de rangul lui Matei Nicolau altă existență decît aceea a lucrului de arhivar, a strîmtei camere mobilate, a hranei insuficiente și a promovării la rînd, conform tipicului administrativ.

„Dacă ar fi fost mai mult om, Matei Nicolau ar fi resistat. Dacă noi am fi mai puțin oa neni, am fi știut să nu-l pierdem. Așa cum s'a desfășurat, destinul lui este un exemplu turburător de sfințenie închinată științei. Prin el, sufletul românesc este înălțat spre culmile eroismului spiritual, după cum a fost atât de temeinic introdus în sanctuariul definitivelor cuceriri științifice. Tînăra

generație de învățați români, lovită crud prin moartea lui Matei Nicolau, se simte solidară în jurul memoriei lui, pe care o va păstra alături de cele mai pure chipuri ale ei. Și, pentru ca să servească și după moarte, sperăm că imaginea lui Matei Nicolau va fi adesea o mustrare pentru cei cari, puternici și impurpu-rați, pot avea în mână destinele spirituale ale acestei țări. O tragică moarte ca aceea a lui Matei Nicolau li poate arăta câte datorii putem avea cu toții față de cei cari se închină științei și spiritului.

Valentin Al. Georgescu,  
Laureat al Facultății de Drept din Paris.\*

În *Rendiconti* ale Academiei dei Lincei, Mart-April 1937, un studiu al d-lui G. Bertonî despre „latinitatea medievală și tradiția scolastică“.

O remarcabilă notă a d-lui G. Robescu, despre „Crobyzi și Geții din Nordul Dunării“, în *Cuvîntul Dobrogii Noi*, II, n-le 3-4.

O sumă de observații și rectificări importante, în legătură cu Portretele de Domni și Doamne, editate de comisiunea Monumentelor Istorice, o dă d. G. O[preșcu], în *Viața Românească* din Mart 1938.

În revista *Nepünk és Nyelvünk*, X, 1-2, se revine asupra te-saurului de la Sin-Miclăușul Mare.

Despre raporturile vechiului Racovschi cu Grecia, *Le Messa-ger d'Athènes*, Februar 1938.

În *Arhiva Someșană*, no. 25, d. Virgil Șotropa continuă cu presintarea actelor „revoltei districtului năsăudean (1755-62)“. Interesante interogatoriile de Români. *Familia Coșbuc apare liberă*; p. 367. Se sechestrează și un ordin de la vestitul Sofronie; p. 399. O scrisoare românească; p. 401. Pagini duioase despre de curînd răposatul maior Iulian Marșian, zelos adunător de docu-mente ale trecutului nostru (aflăm că ele au trecut la Muzeul Năsăudean). Citeva nume românești de plante.

În *Comptes-rendus* ale Academiei de Inscriptii din Paris, Novembre-December 1937, d. Henri Grégoire explică Grecul ἀνάρχη, prin ἀν-ἀρχη, „fără braț“, deci: neputința de a se apăra contra sorții. O comunicație a d-lui Halecki despre bătălia de la Varna; p. 356. — Notițe asupra archeologului Cagnat și a celtistului Loth. Importantă comunicația d-lui Puig y Cadafalch despre bisericile din Asturia.

•

„Cooperația intelectuală a Societății Națiunilor“ publică o colecție de „Documents sur l'enseignement de l'histoire“; discuții asupra punctelor gîngașe în manualele din deosebitele țării.

•

D. Alexandru Naum publică un bun manual de *Istoria Artei*, II, *Vechea artă creștină în Răsărit* (Iași 1937). E vorba de a duce materia până în veacul trecut.

•

În *Die neue Zeitung* pe 1936 note ale colonelului A. Reiner despre luptele de lingă Sibiiu în 1916.

•

În *Omagiu lui Ion I. Nistor, 1912-1937* (Cernăuți 1937), note de d. Sextil Pușcariu despre serbătorit (a avut ca rival pentru locul de la Universitatea din Cernăuți pe d. Ilie Gherghel; interesante scrisori, și din vremea de după războiu). Despre opera de istoric, d. V. Grecu. D. Ilie Bacinschi, tratînd o temă filologică, se ocupă și de familiile albanese la noi (Balș, — *nu*). De d. Teodor Balan, „Satele dispărute din Bucovina“. D. C. G. Bedreag dă, în franțuzește, note răzlețe despre *Junimea*. Pagini de diplomatică românească de d. N. Grămadă. Important studiul d-lui Maximilian Hacman despre convenția secretă între Austro-Ungaria și România la 1883. Despre desvoltarea astronomiei la noi, d. Const. Pîrvulescu. D. Eugen I. Păunel descrie călătoria pe Dunăre a lui Pückler-Muskau. D. Simion Reli povestește readucerea moaștelor Sf. Ioan de la Suceava. O notă archeologică de d. Sauciu-Săveanu. D. Milan P. Șesan despre încercarea Cehului Václav Birdovec de unire a protestantismului cu ortodoxia. Concluzii prea dogmatice ale d-lui Iroae despre originile poeziei populare.

•

Multă informație despre superstițiile babiloniene cu privire la crearea lumii, în cartea d-lui Mircea Eliade, *Cosmologie și Alchimie babiloniană*, București 1938. Se încearcă și interesante apropieri între mistică mesopotamiană și cea ebraică, arabă, indiană și chiar mexicană. Cartea e plină de sugestii foarte interesante din tot cimpul culturii primitive și arhaice. Forma mai clară ar crește valoarea micii, dar atât de utilei lucrări.

\*

În *Bulletin linguistique* al d-lui A. Rosetti, V, d. Leo Spitzer explică mai natural, prin umor și căutarea rimei, locuția „marea cu sarea”. Acolo, p. 205, d. A. Graur despre articolul postpus în românește. Asupra originii lui *jupân*, cu dreptate, contra d-lui Skok, d. A. Rosetti; *ibid.*, p. 222.

\*

D. Artur Gorovei adună un foarte mare număr de știri, și după inedit, în bogata sa lucrare, *Folticeni, Cercetări istorice asupra orașului* (Folticeni 1938). Se arată că odinioară se chema și „Țirgul Șomuzului”, după apă (p. 110 și urm.). Și despre satele vecine.

\*

Un studiu al maiorului Al. Bodeș despre „războiul în Prusia Orientală, August 1914”.

\*

D. D. Berciu publică, în *Arhivele Olteniei*, n-le 92-4, pe lângă un studiu asupra uneltelor de aramă din insula Ostrovul Corbului (topoare), și o bogată bibliografie a Olteniei.

\*

În *Rivista storica italiana*, 31 Dicembre 1937, un articol al d-lui Srbik despre tratatul secret al lui Francisc-Iosif cu Napoleon al III-lea în 1816. Un studiu al d-lui Eugeniu Koltay-Kastner despre „istoriografia ungurească după războiul și Institutul istoric unguresc de la Roma” (firește, o lanță contra drepturilor românești, la pagina 92).

\*

În „Analele Dobrogii”, XVIII (1937), un mai lung articol de d. O. Mărculescu despre „Balica și Dobrotici”, cu urmărirea răbdătoare în izvoarele cunoscute. Pare să fie o lucrare de seminar.

În anexă d. Ion Micu dă o călăuză în regiunile Dobrogii, cu reproducerea inscripțiilor.

\*

În ultimul număr din „Transactions of the historical society“, seria IV, volumul 20, Londra 1937, un studiu întins despre „Danemarca și Anglia“, în prima perioadă a legăturilor lor, de d. V. Valentin. D. R. Pares despre „Flota engleză în Indiile apusene între 1702-1765“. D. C. H. Phillips despre „Compania indiană și guvernul englez în 1785-4“. O biografie din secolul al XII-lea de H. A. Cronen și una din secolul al XIII-lea.

În *Le monde slave*, XIV (Octombrie 1937), un studiu despre insurecția polonă din 1830.

În noua *Revue de l'Institut Napoléon*, nr. 1 (1938), d. Jules Dechamps arată cum a fost privită în Anglia ridicarea lui Bonaparte ca prim consul. Se întâlnește acolo o descriere cu desăvârșire nouă a omorului împăratului Pavel. Contra știrilor de până acum, conjurații, Pahlen, cei doi Zubov și Tartarinov și încă unul, încep prin injunghierea sentinelei, caută să fie lăsați în odaia de culcare a împăratului, supt cuvint că aduc niște depeșe de la Bonaparte. Sînt intimpinați de împărat, care ținea n mână două săbii. Valerian Zubov îl lovește cu minerul săbiei sale în brațul drept, pe care i-l sfarmă. Atunci Pavel începe a țipa, sărind pe sofale și pe scaune. Pahlen și Zubov ajung a fi obosiți de această rezistență, care durează trei ceasuri. La urmă Zubov ia presepapierul de pe masa împăratului și-l lovește în timpă, după care a urmat, cum se știe, zugrumarea (p. 26).

Două busturi necunoscute ale lui Napoleon și Mariei-Luiza, un portret al lui Bonaparte ca prim consul și un portret al lui ca împărat.

În *Considerațiuni asupra unor monete barbaro-dace* (Deva 1935), d. Octavian Floca presintă citeva monede dace aflate în Ardeal. În ele autorul constată, nu copia monedelor grece și macedonene, ci confundarea lor. Nu vorbește de ipotesa unei fabricări celtice.

În *Sprawozdania* ale Societății de științi din Varșovia, XXIX (1936), d. Vladislav Tatarkiewicz, despre arhitectura bască în Brasilia. Strălucite biserici la Bahia, la Sabara și Sf. Benedict din Rio de Janeiro.

În *Biserica ortodoxă română*, 1937, n-le 7-10, d. Ion Vîrtosu reproduce pagini din ciudata și foarte puțin bisericeasca biografie a lui Eufrosin Poteca. Tomul e extrem de vulgar și fostul bursier în străinătate arată că nu înțelege nimic din evenimentele, necum din ideile timpului. Același presintase, în n-le 5-6, citeva acte privitoare la Dionisie Eclesiarhul (mai mult prefețe de condiți).

În *Revue de la guerre mondiale*, XV, 4, d. Albert Pingaud, despre misiunea în Rusia a lui Doumergue, în 1917.

În *Ἑλληνισμός*, X, un studiu, perfect informat și asupra izvoarelor românești, despre Dionisie Fotinò, al d-lui N. Gh. Svoronos. Se găsesc și izvoare neobservate până acum pentru „Istoria“ lui.

D. G. Banca publică un folositor jurnal de captivitate, *Zile de lazaret, Jurnal de captivitate și spital*, București 1938. Rănitul, dus în Bulgaria, e scăpat de un medic militar austriac iredentist, nepotul profesorului Vasile Burlă: el moare apoi, în împrejurări misterioase, la Sirbi. Simpatii și din partea cutărui Evreu spaniol, cu rude la București (p. 94).

Dd. C. Iordăchescu și Th. Simensky dau o nouă ediție din cartea a șasea a „Instituțiilor divine“ ale lui Lactanțiu (Chișinău 1938).

Comitetul de direcție al periodicului *Revue d'histoire moderne* dă o *Bibliographie critique des principaux travaux parus sur l'histoire de 1600 à 1914 en 1932 et 1933* (Paris 1935) și acciași pentru Istoria Franciei în 1934 (Paris 1936).

De generalul R. Rosetti, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XIX, 23, *Însemnătatea istorică a căderii Pluvnei*.

De N. Iorga, despre Vico și războiul între Imperiali și Turci, *ibid.*, 24.

Pentru relațiile între Cehi și Poloni, noua lucrare a d-lui Iosef Macurek, *České povstání r. 1618-1620 a Polsko*, Brno 1937. Și apendice de documente.

Despre pictorul bucovinean Epaminonda Bucevschi, d. Corneliu Gheorghian, în *Făt-frumos* de la Cernăuți, XII, 9-12. În legătură cu corespondența lui cu Vincențiu Babeș și unele frumoase reproduceri. D. Victor Morariu semnalează rinduri ale lui Hasdeu despre Români.

\*

D. Aurelian Sacerdoțeanu adună vechile prefețe în eleganta cârtică, *Predoslaviile cărților românești, I, 1508-1647*, București 1938. Idei generale juste în scurta prefață. Se promite în curînd al doilea volumaș, care ar merge până la 1700.

\*

Pagini de înduioșată amintire în cartea d-lui Tiron Albani despre Vasile Lucaciu (*Leul de la Șișești*), Orade [1938]. Mai ales folositoare pentru epoca Memorandumului. Pentru ultima parte autorul e martur.

\*

În cartea d-lui D. G. Chițoiu, *Indrumări pentru plugarii noștri* [București 1938] o bună expunere istorică despre „industrializarea noastră agricolă în veacul trecut”. Tot așa despre secetele în trecut și despre invasiile de lăcuste.

\*

D. Jean Bruchesi dă, în două volume, o „Istorie a Canadei” de factură nouă (*Histoire du Canada pour tous*), Montréal 1935. În vol. II, p. 335, se constată că, în toamna lui 1935, pentru 245 de locuri în Parlament s’au presintat 900 de candidați a 12 partide, „mai mult sau mai puțin serioase, mai mult sau mai puțin viabile, aducînd fiecare din ele leacuri pentru toate relele. Și moravurile electorale, și așa groaznic de corupte, cangrenate de excesele unei democrații pe care le aruncă astăzi multe State, n’au ieșit înălțate din această nouă experiență” (p. 335).

\*

Cu obișnuita sa erudiție d. Ioan G. Coman tipărește pentru Institutul român de bizantinologie vol. I dintr’un vast studiu: „Sf. Grigorie de Nazianz despre Împăratul Iulian. Încercare asupra discursurilor IV și V” (București 1938).

\*

În *Le Monde Slave*, Novembre 1937, d. G. Lozinski găsește legături curioase între generalul sud-american Miranda și Rusia.

\*

Păr. Gh. Ciuhandu prezintă biografia episcopului Nestor Ioanovici al Aradului (*Din viața lui Nestor Ioanovici, episcopul Aradului, 1767-1830*; Arad 1929).

\*

D. Marc Jaryc se ocupă, în *Revue du livre et des bibliothèques*, 1936, de „bibliografia internațională a științelor istorice“.

\*

În *Conferințele extensiunii academice*, II, a Asociației profesorilor Academiei de comerț și industrie din Cluj (Cluj [1937], d. I. Matei prezintă viața și activitatea lui Parteniu Cosma, și d. Victor Jinga „gîndirea economică românească în secolul al XIX-lea“.

\*

În *Comptes-rendus* ale Academiei de Inscricții din Paris, Sept.-Oct. 1937, d. Charles Saumagne vorbește de o *consuetudo* pe fostul teritoriu punic, întărită prin *lex manciiana*, care dă voie locuitorilor să ceară *particellae* de pămînt în bălți sau păduri pentru a sădi măslini și vie. Ei nu se cheamă *coloni*, ci *cultores*. D. Carcopino crede că e o lege romană, fără basă locală. — D. Louis Delaporte despre unul din războaiele hittite asupra Cumanilor, un izvor arab din secolul al XI-lea, semnalat de d. V. Minorsky; pp. 321-3.

\*

O adevărată istoric a preistoriei danese în cartea d-lui Nils Åberg, *Kulturmotsättningar i Danmarks Stenålder*, [Stockholm 1937].

\*

Vederi din Agapia în cartea d lui Grigore V. Coban, *O. Briese*, Iași [1937].

N. Iorga.

## NOTIȚE

„Pe un *Orologhion* din Veneția, 1789 :

1825, luna lui Octv. 27. Preotul popa Iane ot satul Dărvari, moșii a lui Vel Ban Costandin Bălăceanu, prin harul dumlui s'au ertat dă Preaosfinția Sa părintele Mitr. dă toate dările dă peste cele ce pă ciata profească i plocon Sf. Mitr. i avaietul protopopului, asemenea s'au ertat și ceilalți preoți ce sânt la moșiiile dumlui într'acest județ al Prahovi tot la acest dă mai sus, s'au ertat toți acești preoți“.

\*



Pe o *Odiseie* cu *Batrahomiomahia*, ed. St. Bergler, Padova 1777: „1787 au răposat Preosfinția Sa părintele Mitr. chir Grigorie în luna lui Septv. în 18 zile, în zioa Sămbetei, și s'au făcut ipopsifiul părintele episcop Bz. chir Cozma, la doozeci și șase, zio Duminică dimineață.“

\*

În Maxime du Camp, *Le salon de 1859*, aceste rinduri despre Valério, care a cules scene din viața Romînilor de către Tisa: în „*Les pêcheurs de la Theiss*“ sînt Unguri, dar alături sînt „*Les Tziganes valaques des frontières de la Transylvanie*“, cu „le musicien bien campé“ și fata care „arrête longtemps le regard par sa beauté sombre et comme désespérée“ (p. 138). Și un „Anastasi“, cu apusuri de soare, și *un chemin en hiver* (p. 148).

\*

Între broșurile rare privitoare la epoca lui Cuza-Vodă, între care sînt unele privitoare la învățămînt, Biblioteca Institutului de Istorie Universală a căpătat „Regulamentul pentru personalul Internatelor de fete“ (București 1865).

De semnalat acest articol:

„A dispune astfel cancelaria profesorilor, ca să se evite orice contact cu elevele. A priveghia ca profesorii să nu rămînă niciun moment în Internat peste orele de prelegeri; a nu permite fumul în școală. A nu permite introducerea niciunei scrisori pentru vre-o elevă, fără a fi prealabil cetită de directoare sau guvernantă; asemenea pentru scrisorile ce trimit elevele.

„A nu permite nicio vizită alta pentru eleve decît a tatălui, a mamei, sau a tutorelui, ori corespondențele ce au. asemenea vizite le vor primi în prezența unei pedagoge, într'o sală anume destinată pentru aceasta și care să fie așa dispusă ca să evite întîlnirea străinilor vizitatori cu alte eleve decît acelea ce se chiamă de către guvernante, în calitate de fiice sau epitropisite.

„A evita contactul elevelor cu servitoarele școlii. Acestea vor fi pe cit posibil femei bătrîne, sau, la cazul de a li bărbați (*sic*), nu vor avea niciun amestec în localul Internatului și vor fi locuți în încăperi cu totul separate de ale Internatului.

„A face în fine ca, în orice parte unde s'ar mișca o elevă, să întilnească un ochiu privighetor.

„Directoarea poate, cunoscînd împrejurările casnice ale părin-

ților unei eleve, să nu permită ieșirea ei acasă, chiar și în decursul unui întreg an școlar.

„Pedagogele sînt de a pururea împreună cu elevele. Ele sînt datoare a dormi împreună cu elevele, a ținea cheia dormitorului respectiv și a acompania noaptea la ieșire pe fiecare elevă.

„Pedagogele nu pot ieși decît spre a merge în familie. Petrecerile noaptea afară de internat li sînt poprite supt pedeapsă expulsivă.

„Servitorul însărcinat cu privigherea porții este obligat, supt pedeapsă de imediată destituire, a închide și nu deschide poarta decît la oarele hotărite prin program. El nu va permite intrarea sau ieșirea nimănui, fie chiar directoare, după oarele zece seara“.

Iscălește dr. N. Crețulescu, ministrul Instrucției Publice.

\*

În 1552, la Drohobycz un „Petrus Valach“ (Helena Polaczówna, *Księga redziecka miast Drohobycza, 1542-1563*, Liov 1936, p. 65)!

\*

Pe o carte greacă: Τῶ ἱατροφιλοσόφῳ καὶ Δημητρίῳ Βαρθολομαίῳ μνημόσυτον ἀδελφικῆς ἀγάπης. Τῆς 16 Ἰουλ. 835, Βιέννη.

Κωνσταντῖνος Παππᾶ-Σαούλ.

*Cum concep și alții istoria.*

Se cetește în G. F. Abbott, *Under the Turk – Constantinople, A record of sir John Finch's embassy, 1674-1681*, Londra 1920.

„Critics, I hope, will not do my work the injustice of thinking that it is not serious because, perhaps, it is not very dull. A piece of historical narrative is a sort of superior novel: it has its heroes and its villains, its vicissitudes, its catastrophes, all of which are eminently capable of administering amusement even to the most seriously minded. Only the amusement must be founded in truth; and the discovery of truth requires painstaking industry“<sup>1</sup> (p. VII).

N. Iorga.

<sup>1</sup> „Criticii, sper, nu vor face operei mele nedreptatea de a gândi că nu e serioasă fiindcă, poate, nu e prea stupidă. O bucată de narațiune istorică e un fel de mai înalt roman: își are eroii și șerbii, vicisitudinile ei catastrofele ei, care toate sînt în cel mai înalt grad capabile de a da distracție și minților celor mai serioase. Dar distracția trebuie să fie întemeiată pe adevăr, și descoperirea adevărului cere ostenitoare trudă“.